

KTMÜ.S.B.E. TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI	KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI		
TOGOLOK MOLDO, COGORKU MAY, KARA BÜRGÖN, KOŞ DÖBÖ KÖYLERİ ÖRNEĞİNDE KADINA BAĞLI HALK İNANISLARI (DERLEME, İNCELEME)	TOGOLOK MOLDO, COGORKU MAY, KARA BÜRGÖN, KOŞ DÖBÖ KÖYLERİ ÖRNEĞİNDE KADINA BAĞLI HALK İNANISLARI (DERLEME, İNCELEME)		
	(YÜKSEK LİSANS TEZİ)		
Meryem ÖZER	Meryem ÖZER		
BİŞKEK 2022	BİŞKEK 2022		

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI

TOGOLOK MOLDO, COGORKU MAY, KARA BÜRGÖN, KOŞ DÖBÖ
KÖYLERİ ÖRNEĞİNDE KADINA BAĞLI HALK İNANIŞLARI (DERLEME,
İNCELEME)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Meryem ÖZER

Danışman
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

BİŞKEK 2022

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı Soyadı: Meryem ÖZER

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун «Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине» ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган бардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

Дата:

Аты Жөнү: Мерйем ӨЗЕР

ÖZ

Yazar	: Meryem ÖZER
Üniversite	: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Türkoloji
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xvi+124
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

TOGOLOK MOLDO, COGORKU MAY, KARA BÜRGÖN, KOŞ DÖBÖ KÖYLERİ ÖRNEĞİNDE KADINA BAĞLI HALK İNANIŞLARI (DERLEME, İNCELEME)

Halkbilimi alanında sahada yürütülen derleme faaliyetleri, araştırma yapılan topluma ait kültürel mirası ortaya koyma ve bu mirası geleceğe aktarma bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca yapılan bu araştırmalar gelecekte yapılacak araştırmaların seyrinde ve değerlendirilmesinde de etkili olacaktır.

Gelecekte, gelişen çağ ve halkların kültür etkileşimi dolayısıyla değişikliğe uğrayan inanışların kökenlerini açıklamak, yapılan bu derleme faaliyetleri aracılığıyla daha kolay olacaktır. Çünkü bahsi geçen bu değişimlerin nedenleri ve sonuçları takip edilebilecektir.

Geçmişten günümüze değişen ve gelişen dini düşünce yapısı hakkında yapılan araştırmalar, halkın inancı konusunda bilinçlenmesi ve yaptıkları uygulamaları temellendirmesi noktasında yardımcı olacaktır. Bir halkın birliğini ve bütünlüğünü koruyan bu kültürel miraslar aynı zamanda kardeş halkların birbiri ile olan bağlarını da güçlendirmesine katkı sağlayacaktır.

İnanç, bir milletin temel değerleri arasında yer almaktadır. Halkın gündelik hayatına ve sosyal değerlerine doğrudan etki etmektedir. Toplum içerisinde kurulan düzenin mihenk taşlarından birisi olan inanç sistemi, insanların sosyal düzende başvurduğu en önemli kaynaklardan arasındadır. Kimi zaman dini emirlerle kimi zaman ise kültürel etkenlerle nesilden nesile aktarılan bu inanç unsurları toplumsal cinsiyet bağlamında da etki göstermektedir.

Türkistan coğrafyasında Kırgızlar, toplumsal değerleri, örf-âdetleri, gelenekleri ve inanışları koruyan bir millet olarak değerlendirilmelidir. Herhangi derin bir araştırma

yapmadan da halkın bu değerleri koruduğu ve kullandığı gözlem yolu ile kolaylıkla tespit edilebilir.

Bu tez aracılığı ile tarihi süreç içerisinde Türk kadınının toplumsal rolü ve yeri de Kırgız kadını özelinde incelenmeye çalışılmıştır. Kırgız kadının toplumdaki yerine ve kadın etrafında gelişen inanışlara dikkat çekilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Bu saha araştırması daha sonra yapılacak olan daha geniş kapsamlı araştırmaların girişi niteliğinde değerlendirilmiştir.

Yapılan araştırmalarda tespit edilen kadına dair inanış unsurlarının izleri, Geleneksel Türk Dini bağlamında da değerlendirilmiş böylelikle geçmişten gelen inanışların izlerinin günümüz inanış sistemi üzerindeki etkisi değerlendirilmeye alınmıştır. Bu inanış örnekleri içerisinde bazı inanışlar değişim göstermezken bazılarının uygulama ve anlamlandırma bakımından değişime uğradığı tespit edilmiştir.

Halk inanışlarının sınırları oldukça geniş olduğu için hem araştırma yerinde hem de araştırma konusunda sınırlama yapılmıştır. Böylelikle dar bir alanda daha verimli sonuç almak hedeflenmiştir. Yapılan araştırmalarda tespit edilen bilgiler daha önce yapılmış olan araştırmalar ile desteklenmiştir.

Çalışmada Togolok Moldo, Cogorku May, Kara Bürgön, Koş Döbö köyleri araştırma alanı olarak seçilmiş ve köy halkından kadına dair halk inanışları derlenerek genel bir incelemede bulunulmuştur. Kaynak kişilerin de belirttiği gibi unutulmaya yüz tutan halk inanışlarının sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılması, gelecek nesillere zamanın inanç sistemini anlamlandırabilmek açısından yardımcı olacak ve kültürün yaşatılmasını sağlayacaktır.

Saha araştırması olan bu çalışmada, derleme yöntem ve tekniklerinden faydalanılmış ve köy halkı ile birebir görüşme yapılmıştır. Gözlem yoluyla yapılan tespitler daha sonra kaynak kişilere yöneltilen sorular ile teyit edilmiştir. Tüm bu çalışmalar ışığında seçilen sahaların kadına dair inanç sistemi tespit edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Togolok Moldo, Cogorku May, Kara Bürgön, Koş Döbö köyleri, halk bilimi, halk inanışları, kültür, kadın.

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Мерйем ӨЗЕР
Университет	: Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Багыты	: Филология (Түркология)
Иштин даражасы	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: xvi+124
Бүтүргөн жылы	:
Илимий жетекчиси	: Проф. Док. Экрем АРЫКОГЛУ

Аялзатына байланыштуу элдик ишенимдер: Тоголок Молдо, Жогорку Май, Кара Бүргөн, Кош Дөбө айылдары мисалында (Жыйноо, Анализ)

Фольклор жаатында жүргүзүлүп жаткан жыйноо иш-чаралары изилденип жаткан коомдун маданий мурастарын ачып көрсөтүү жана бул мурасты келечекке өткөрүп берүү жагынан абдан маанилүү. Мындан тышкары, бул изилдөөлөр келечектеги изилдөөлөрдүн жүрүшүндө жана анализдөөдө тасирдүү болот.

Келечекте бул жыйноо иш-чаралары аркылуу өнүгүп келе жаткан доордун жана элдердин маданий байланышы улам өзгөргөн ишенимдерди түшүндүрүү оңой болот. Бул өзгөрүүлөрдүн себептери жана кесепеттери ээрчилет.

Жылдардан бери өзгөрүп, өнүгүп келе жаткан диний менталитет боюнча изилдөөлөр коомчулуктун өз ишенимин аң-сезимдүү болууга жардам берет. Элдин биримдигин, бүтүндүгүн коргогон бул маданий мурастар да боордош элдердин бири-бири менен байланышын бекемдөөгө салым кошот.

Элдик ишеним – улуттун негизги баалуулуктарынын бири. Бул түздөн-түз элдин күнүмдүк турмушуна жана коомдук баалуулуктарына таасир этет. Коомдо курулган тартиптин негизги таштарынын бири болгон ишеним системасы, адамдар коомдук түзүлүштө кайрылган эң маанилүү булактардын арасында. Кээде диний буйруктар менен, кээде маданий факторлор менен муундан муунга өткөн бул ишеним элементтери гендердик контекстте да өз таасирин тийгизет.

Түркстан географиясында кыргыздар коомдук баалуулуктарды, үрп-адаттарды, каада-салттарды, ишенимдерди сактаган эл катары бааланышы керек. Эч кандай терең изилдөө жүргүзбөстөн, элдин бул баалуулуктарды коргоп, колдонуп жатканын байкоо аркылуу оңой эле аныктоого болот.

Бул диссертация аркылуу түрк аялдарынын тарыхый процесстеги коомдук ролу жана орду кыргыз аялдарынын контекстинде каралууга аракет кылынды. Кыргыз аялдарынын коомдогу орду жана аялдардын айланасында калыптанган

ишенимдерге көңүл буруу менен баа берилди. Бул талаа изилдөөсү кийинчерээк жүргүзүлө турган комплекстүү изилдөөлөргө киришүү катары болгон.

Изилдөөлөрдө аныкталган аялдарга байланыштуу ишеним элементтеринин издери да Салттуу Түрк Дининин алкагында бааланып, өткөндөн калган ишеним издеринин бүгүнкү ишеним системасына тийгизген таасири бааланды. Бул ишенимдердин кээ бирлери өзгөрбөсө, кээ бирлеринин амал жана чечмелөө жагынан өзгөргөндүгү аныкталды.

Элдик ишенимдердин чек аралары кыйла кенен болгондуктан, изилдөө тармагында да, изилдөөдө да чектөөлөр киргизилген. Ошентип, ал тар аймакта кыйла натыйжалуу натыйжаларды алуу үчүн багытталган. Изилдөөлөрдөн табылган маалыматтар мурунку изилдөөлөрдүн жардамы менен далилдендт.

Изилдөөдө Тоголок Молдо, Жогорку Май, Кара Бүргөн, Кош Дөбө айылдары изилдөө аймагы катары тандалып, айыл элинин аялдары жөнүндөгү элдик ишенимдер топтолуп жалпы экспертиза жүргүзүлгөн. Булактарда айтылгандай, унутулуп бара жаткан элдик ишенимдердин оозеки маданияттан жазма маданиятка өтүшү келечек муундардын ошол доордун ишеним системасын түшүнүүсүнө жана маданияттын жашашына шарт түзөт.

Бул изилдөөдө компиляция жана маалыматты топтоштуруу ыкмалары колдонулуп, айыл тургундары менен жеке-жеке маектешүү жүргүзүлдү. Байкоо аркылуу жасалган аныктамалар кийинчерээк булак адамдарга берилген суроолор менен тастыкталды. Бул изилдөөлөрдүн негизинде аялдар жөнүндөгү ишеним системасы изилденип, анализдөөгө аракет кылынды.

Ачкыч сөздөр: Тоголок Молдо, Жогорку Май, Кара Бүргөн, Кош Дөбө айылдары, фольклор, элдик ишенимдер, маданият, аял.

ABSTRACT

Author	: Meryem OZER
University	: Kyrgyz-Turkish Manas University
Department	: Turkology
Type of thesis	: Master degree Thesis
Number of Pages	: xvi+124
Graduation Date	:
Supervisor	: Prof. Dr. Ekrem ARIKOGLU

Folk Beliefs Connected To Women In The Example Of Togolok Moldo, Zhogorku May, Kara Burgon, Kosh Dobo Villages (Compilation, Research)

The compilation activities carried out in the field of folklore are very important in terms of revealing the cultural heritage of the researched society and transferring this heritage to the future. In addition, these researches will be effective in the progress and evaluation of future researches.

In the future, it will be easier to explain the beliefs that have changed due to the cultural interaction of the nations and the development of the age through these compilation activities. The causes and consequences of these changes will be followed.

Researches on the changing and developing religious mentality from the past to the now will help the public to be conscious of their faith and to justify their practices. These cultural heritages which protect the unity and integrity of a folk, will also contribute to the strengthening of the bonds of brotherly folks with each other.

Faith is among the fundamental values of a nation. It directly affects the daily life and social values of the people. The belief system, which is one of the cornerstones of the order established in the society, is among the most important sources that people refer to in the social order. These belief elements, which are transferred from generation to generation, sometimes with religious orders and sometimes with cultural factors, also have an effect in the context of gender.

In the geography of Turkestan, the Kyrgyz should be evaluated as a nation that preserves social values, customs, traditions and beliefs. Without doing any deep research, it can be easily determined by observation that the people protect and use these values.

Through this research, the social role and place of Turkish women in the historical process have been tried to be examined in the context of Kyrgyz women. Evaluations were made by drawing attention to the place of Kyrgyz women in society and the beliefs that developed around women. This field study has been evaluated as an introduction to more comprehensive studies to be carried out later.

The traces of the belief elements about women identified in the researches were also evaluated in the context of the Traditional Turkish Religion, so the effect of the traces of the beliefs from the past on today's belief system was evaluated. While some of these beliefs did not change, it was determined that some of them changed in terms of practice and interpretation.

Since the boundaries of folk beliefs are quite wide, limitations have been made both in the research area and in the research. Thus, it is aimed to get more efficient results in a narrow area. The information found in the researches has been supported by the previous researches.

In the study, the villages of Togolok Moldo, Cogorku May, Kara Burgon, Kosh Dobo were chosen as the research area and a general examination was made by compiling the folk beliefs about women from the village people. As stated by the sources, transferring the folk beliefs that are about to be forgotten from the oral culture to the written culture will help future generations to make sense of the belief system of the time and keep the culture alive.

In this study, which is a field research, compilation methods and techniques were used and one-on-one interviews were conducted with the villagers. The determinations made through observation were later confirmed by the questions directed to the sources. In the light of all these studies, the belief system of the selected fields about women has been determined and tried to be examined.

Keywords: Togolok Moldo, Cogorku May, Kara Burgon, Kosh Dobo villages, folklore, folk beliefs, culture, woman.

АБСТРАКТ

Автор	: Мерйем ОЗЕР
Университет	: Кыргызско-турецкий университет “Манас”
Направление	: Филология (Тюркология)
Тип диссертация	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: xvi+124
Год окончания	:
Научный руководитель	: проф., док. Экрем АРЫКОГЛУ

Народные верования про женщин на прмерах села Тоголок Молдо, Жогорку Май, Кара Бургон, Кош Добо (Собрание, Анализ)

Исследования, проводимые в области фольклора, очень важны с точки зрения раскрытия культурного наследия исследуемого общества и передачи этого наследия следующему поколению. Кроме того, эти исследования будут эффективны в изучении и оценке будущих исследований.

В будущем с помощью этих материалов по компиляции будет легче объяснить убеждения, которые изменились в результате культурного взаимодействия людей развивающегося времени и народов. Мы рассмотрим причины и последствия этих изменений.

Исследования изменения и развития религиозного менталитета от прошлого к настоящему помогут общественности осознать свою веру и понять свои обычаи. Это культурное наследие, сохраняющее единство и целостность народа, также будет способствовать укреплению уз братских народов друг с другом.

Вера входит в число фундаментальных ценностей нации. Это напрямую влияет на повседневную жизнь и социальные ценности людей. Система верований, которая является одним из краеугольных камней порядка, установленного в обществе, является одним из важнейших источников, на которые люди ссылаются в социальном порядке. Эти элементы верований, которые передаются из поколения в поколение, иногда с религиозными обрядами, а иногда с культурными факторами, также имеют влияние в гендерном контексте.

В географии Туркестана кыргызов следует оценивать как народ, сохраняющий социальные ценности, обычаи, традиции и верования. Не проводя никаких глубоких исследований, можно легко определить путем наблюдения, что люди охраняют и используют эти ценности.

С помощью этого исследования была предпринята попытка изучить социальную роль и место турецких женщин в историческом процессе в контексте кыргызских женщин. Оценки проводились путем привлечения внимания к месту кыргызских женщин в обществе и убеждениям, сложившимся вокруг женщин. Это

полевое исследование было оценено как введение в более комплексные исследования, которые будут проведены позже.

Следы элементов верования о женщинах, выявленные в исследованиях, также оценивались в контексте традиционной турецкой религии, поэтому оценивалось влияние следов верований прошлого на сегодняшнюю систему верований. Хотя некоторые из этих убеждений не изменились, было установлено, что некоторые из них изменились с точки зрения практики и интерпретации.

Поскольку границы народных верований достаточно широки, были сделаны ограничения как в области исследования, так и в исследованиях. Таким образом, он направлен на получение более эффективных результатов в узкой области. Информация, найденная в исследованиях, была подтверждена предыдущими исследованиями.

В ходе исследования в качестве области исследования были выбраны деревни Тоголок Молдо, Жогорку Май, Кара Бургон, Кош Дёбо, и было проведено общее обследование путем сбора народных представлений о женщинах из числа жителей этих деревень. Как утверждают источники, перенос народных верований, которые вот-вот будут забыты, из устной культуры в письменную, поможет будущим поколениям осмыслить систему верований того времени и сохранить культуру.

В этой работе, которое представляет собой полевое исследование, использовались методы и приемы составления данных, а также проводились индивидуальные интервью с сельскими жителями. Определения, сделанные путем наблюдения, позже были подтверждены вопросами, заданными лицам, предоставившим источники. В свете всех этих исследований, попытались определить систему верований о женщинах в ранее упомянутых регионах.

Ключевые слова: Тоголок Молдо, Цогорку Май, Кара Бурген, села Кош Дёбо, фольклор, народные верования, культура, женщина.

ÖNSÖZ

İnanç, insanın varoluşundan itibaren yaşayışına etki eden en önemli unsurların başında yer almıştır. Toplumların geçirdiği kültürel ve dini değişimler belleklerinde birikimli olarak gelişme göstermiştir. Binlerce yılın hatırasını ve kalıplarını barındıran yaşayış sırasında nizamı ve işleyişi sağlayan bu inançlar, halkın zihninde kutsal ve gereklerinin yapılması zorunlu bir halde yer edinir.

Toplum içerisinde zamanla başka din ve kültürlerin de etkisiyle inanç sistemi içerisinde uygulanan ritüellerin değiştiği ya da mevcut dinde eski inanç sisteminin izlerinin varlığı gözlemlenebilir. Bu noktada dini anlayış ve yaşayışı daha iyi tanımlayabilmek için toplumun inanç sistemine geçmişten günümüze etki eden tüm unsurları göz önünde bulundurmak gerekir.

Yapılan araştırmada asıl amacı gelişen, değişen ve hatta evrenselleşen dünya üzerinde -araştırma sahası özelinde de olsa- mevcut kültürün kalıcılığını sağlayabilmek ve eski Türk inanç sisteminin günümüzdeki yansımalarını izleyebilmektir.

Çalışmada yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yapılan derlemeler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sahası hakkında önceden detaylı araştırma yapılmış ve yöre kültürüne dair bilgiler toplanmıştır.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın amacı, araştırma yöntemi, kaynak kişiler ve çalışmanın seyri hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde araştırma sahası ve araştırmaya konu olan halk inanışları ve Kırgız kadını ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm asıl kısım olup çeşitli başlıklar altında sahadan toplanan örnekler verilmiş ve genel bir ifade ile incelenmiştir. Üçüncü bölümde kadın ve kutsal ilişkisi değerlendirilmiş bunun yanı sıra derlemede tespit edilen halk edebiyatı ürünleri verilmiştir. Sonuçta ise yapılan masa başı ve saha çalışmaları neticesinde kadına dair tespit edilen inanışların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Derleme sırasında birçok kişi ile görüşülmüş tekrar olan bilgiler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Kaynak kişiler çoğunlukla orta yaş ve orta yaşın üzerinde olan kadınlar arasından kılavuz kişilerin yardımları ile seçilmiştir.

Çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen, fikirlerine ve yardımlarına başvurduğum danışmanım Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu, hocalarım Prof. Dr. Kemal Polat ve Prof. Dr. Zekeriya Karadavut'a, bu zorlu süreç içerisinde her zaman yanımda olan Daniyar Akilov'a, tezin teknik ve Kırgızca aktarma noktasında yardımcı olan Mustafa Bakır, Argen Şabdanov, Selim Örs ve Hanzada Nurkamilkızı'na, saha çalışmaları sırasında büyük desteklerini gördüğüm Osman Çağlayan, Cipargül Abışova, Ayperi Andaşova, Kimbatbübü Abdiraimova, Aynagül Abdıcaparova'ya, sahada karşılaştığım tüm köy halkına ve son olarak daima desteğini hissettiğim başta annem Ayşe Özer olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim.

Bişkek 2022

Meryem ÖZER

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	ii
ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР.....	ii
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
PROTOKOL	ii
ÖZ.....	v
КЫСКАЧА МАЗМУНУ	vii
ABSTRACT	ix
АБСТРАКТ	xi
ÖNSÖZ.....	xiii
İÇİNDEKİLER.....	xiv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASI VE İNANIŞLAR

1.1. Kırgızistan ve Kırgız Adı.....	6
1.2. Narın İli	8
1.2.1. Ak-Talaa İlçesi	9
1.2.2. Togolok Moldo Köyü	9
1.2.3. Cogorku May (Kadıralı) Köyü	10
1.2.4. Kara Bürgön (Ceniş) Köyü	11
1.2.5. Koş-Döbö Köyü.....	11
1.3. Din ve Halk İnanışları	11
1.4. Kırgız Kadını	16

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

2.1. Geçiş Dönemi İle İlgili İnanışlar	20
2.1.1. Doğum.....	20
2.1.2. Evlenme İle İlgili İnanışlar	37
2.1.3. Ölüm İle İlgili İnanışlar	47
2.2. Halk Hekimliği İle İlgili İnanışlar	55
2.3. Bereket ve Bolluk İle İlgili İnanışlar	57
2.4. Olağanüstü Varlıklarla İle İlgili İnanışlar	59

2.5. Aile Bireyleri İle İlgili İnanışlar	67
2.6. Nazar İle İlgili İnanışlar	71
2.7. Ateş İle İlgili İnanışlar	75
2.8. Diğer İnanışlar	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL VE KADIN İLİŞKİSİ/ HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİ

3.1. Kadın ve Kutsal İlişkisi	80
3.2. Halk Edebiyatı Ürünleri.....	82
3.2.1. Atasözleri	82
3.2.2. Koşok	84
3.2.3. Ak Bata	90
3.2.4. Ninni	91
SONUÇ	93
ДИССЕРТАЦИЯНЫН КЫСКАЧА МАЗМУНУ	95
KAYNAKLAR	116
EKLER	118
FOTOĞRAFLAR	118
KAYNAK KİŞİ BİLGİLERİ	122
ÖZGEÇMİŞ	123

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
KK	Kaynak Kişi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
ss.	Sayfadan sayfaya
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Halk inanmaları, sınırları oldukça geniş ve insan hayatının tüm evrelerinde etkinlik gösteren bir konudur. Modernleşen dünyada gün geçtikçe kaynak niteliğindeki insanların vefat etmesi bu değerlerin unutulma riskini doğurmaktadır. Bu değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması isteği çalışmanın ana amacıdır.

Yapılan çalışma aracılığıyla unutulma riski altındaki sözlü geleneğin kalıcı bir form kazanacağı ve bu geleneğin gelecek kuşaklara aktarılmasıyla birlikte ilerleyen zamanlarda devam edeceği öngörülen bu uygulamaların neden yapıldığını anlama açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu amaç doğrultusunda her inanma kolunun kendi içerisinde detaylı bir biçimde ve kalıcılığının sağlanması açısından kayda geçirilmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulmuştur. Bu araştırmayla daha önce yapılan çalışmalarda sözü edilen uygulamalar belirlenen sahalardan örneklerle ele alınarak literatüre katkı sağlamak planlanmaktadır.

Araştırmanın amacını genel olarak özetlemek gerekirse, derleme alanı olarak seçilen köylerdeki kadınlarla ilgili geçmişten günümüze süregelen inanmaları saptamak, tespit edilen veriler arasındaki değişimleri gözlemek ve bu inanmaların kadınlar üzerindeki etkisini değerlendirmek olarak ifade edebiliriz.

Araştırmanın Saha ve Konu Sınırları

Çalışmada Togolok Moldo, Cogorku May, Kara Bürgön ve Koş Döbö köyleri araştırma alanı olarak tercih edilmiştir. Saha seçiminde köylerin tarihi varlığı ve dışarıdan fazla göç almamış olması göz önünde bulundurulmuştur.

Halk inanmalarının sınırları oldukça geniştir. Bundan dolayı seçilen köyler örnekleminde kadına bağlı halk inanmaları derlenerek, elde edilen malzemeler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Kısacası araştırma, kadın merkezli halk inanmalarının incelenmesi ve bu inanmaların kadınların hayatına, sosyal statülerine etkileri olarak sınırlandırılmıştır.

Bahsi geçen bu kadınlar, ergenlik çağına erişmiş artık anne olabileceğı varsayılan ve doğurganlığını yitirmemiş olan, ortalama 15-20 yaş geç kızlar ve gelinler ile 20-50 yaş arası kadınlardır. Ancak zaman zaman ailenin yönetiminde önemli rol oynayan yaş ilerlemiş kadınlarla ilgili açıklamalar da verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Çalışmaya derleme sırasında eksiksiz bilgi toplayabilmek ve kaynak kişilere çalışma hakkında daha açıklayıcı bilgiler ve örnekler verebilmek amacıyla belli lde literatür taraması yapılarak ve saha hakkında bilgi edinilerek başlanmıştır.

Tezde gözlem, görüşme ve kaynak kişilerden yararlanma yöntemleri kullanılmıştır. Katılımlı gözlem ile araştırma yapılan köylerde çeşitli evlerde belirli periyodlarla misafir olunmuş ve yöre halkını yakından tanıma amaçlı gündelik hayata dahil olunmuştur. Bu sayede halk tarafından tanınmış olup daha rahat ve sağlıklı bir derleme yapma imkanı bulunmuştur. Görüşme yöntemi ile derleme yapılan kaynak kişilerin verdiği bilgiler, izinleri dahilinde ses kaydına alınmıştır. Kaynak kişiye yöneltilen sorular sahaya gidilmeden önce hazırlanmıştır. Görüşmeler bazen dinleyiciler ile bazen de kaynak kişi ile baş başa yapılmıştır. Tanışma niyetli yapılan toplu sohbetlerde de derlemeler yapılmış gerekli görülen kısımlar tekrar edilen görüşmeler sırasında yeniden sorulmuştur.

Derlemeler sohbet havasında yapılarak kaynak kişiden yeterli bilgi toplayabilmek amacıyla konuyla ilgili örnekler verilmiş ve hatırlatmalar yapılmıştır. Bazı durumlarda alınan bilgilere göre sorular güncellenmiş ve konudan sapmalar olduğu durumlarda kaynak kişiye kırmadan anlattıkları dinlenerek esas konuya dönüş sağlanmıştir.

Alan araştırmasına genellikle kılavuz kişiler de eşlik etmiştir. Kaynak kişiler ses kaydı alınmasından ve çalışmada isminin geçmesinden rahatsızlık duymamıştır. Kaynak kişilere çalışmada isminin geçeceği gerekçeleriyle anlatılmış ve rızaları kayıt altına alınmıştır.

Derleme esnasında sorulan sorulardan sonra anlatılanlara müdahale edilmemiştir. Ancak bazı anlatılar benzerlik gösterdiği için sadece diğer kaynak kişilerin anlatılarında bulunmayan bilgiler verilmiştir. Aynı sorular farklı ortamlarda birkaç kişiye daha

yöneltmiştir. Bu yöntemle bilgiler teyit edilmeye ve eğer anlatılanlarda eksik bir kısım varsa tamamlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma sırasında sahada karşılaşılan en büyük sorun kaynak kişilerin görüşlerine tekrar başvurulmak istendiğinde veya yeni kaynak kişilerle görüşülmek istendiğinde kendilerini evlerinde bulamamak olmuştur. Bazı kaynak kişilerin yaylalara göç ederek sahadan oldukça uzak yerlere gitmesi, bazılarının ise başka şehirlerdeki akrabalarına ziyaretlere gitmesi istenilen bilgileri toplamada zorluk oluşturmuştur. Fakat bu durum sahadaki başka kişilerin bilgisine başvurularak giderilmeye çalışılmıştır. Bazen ise lehçe farklılığından kaynaklanan iletişim kopuklukları meydana gelmiştir. Bu gibi durumlarda sorular yinelenmiş, kaynak kişinin konuyu örneklendirerek anlatılması rica edilmiştir. Ses kayıtlarının deşifre edilmesinden sonra fark edilen veya anlaşılmayan durumlarda başka kişilerden yardım alınmıştır. Kaynak şahıslar arasında evlenme yoluyla köye yerleşen fakat uzun yıllardır bu köylerde yaşayan kişilerden alınan bilgiler soru işaretleri oluşturmuşsa da yöre kadınlarından alınan bilgilerle desteklenmiş ve teyit edilmiştir. Yaygın olmadığı tespit edilen bilgilere de yer verilmiş fakat bu durum not edilmiştir. Birebir aynı içerikte olan anlatılara bilgi tekrarı olmaması için çalışmada yer verilmemiştir.

Verilerin Yazıya Geçirilmesi ve Değerlendirilmesi

Sahada kayıt altına alınan tüm bilgiler yedeklenmiştir. Ses kayıtları tek tek dinlenerek bazen direkt Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış bazen ise önce Kırgız Türkçesiyle olduğu gibi yazılarak ardından Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır. Bu durum mahalli kelimelerin çokluğu ve kayıtların edebi ürün içermesine göre değişim göstermiştir. Ses kayıtlarının Türkiye Türkçesine aktarımı sırasında yöre halkından olan gençlerden sözlü olarak yardım alınmıştır. Bunun yanı sıra Kırgızca-Türkçe Mütercim Tercümanlık bölümünden mezun Argen Şabdanov'un bilgilerine de sık sık başvurulmuştur.

Toplanan tüm malzemeler yazıya aktarıldıktan sonra konularına göre gruplandırmalar yapılmıştır. Bazı anlatılar birkaç başlığın altında incelenmeye uygunluk gösterdiği için yoğun olarak hangi kısma daha uygunsa o başlık altına alınmış ve diğer kısımlarda gerekli görüldüğü takdirde söz konusu başlığa yönlendirme yapılmıştır.

Kaynak kişilerden derlenen bilgilerin konunun örneklendirilmesi açısından direkt olarak verilmesi uygun görülmüştür. Verilen bu bilgilerden sonra parantez içinde kaynak kişi belirtilmiştir. Alınan bilgilerin birebir verilmediği kısımların sonunda da kaynak kişinin bilgileri verilmiştir. Çalışmaya eklenen açıklamalar [] işaretiyle, düzeltmeler ve aktarmalar ise () işareti ile belirtilmiştir.

Son olarak Türkiye Türkçesi'ne aktarılan tüm bilgiler tasnif edilerek incelenmiş ve gerekli kaynaklarla desteklenmiştir.

Kaynak Kişi Bilgileri

Derleme yapılacak olan sahada kaynak kişiler ile iletişim kopukluğu yaşanması, çalışmanın verimli bir şekilde yürütülmesine engel olabilecek en büyük sorunlardan birisidir. Bu duruma engel olmak için sahadaki kılavuz kişinin iyi seçilmesi ve daha önce bu kişi ile tanışılarak çalışmanın nedeni ve amacı detaylı olarak açıklanmalıdır.

Olası bir iletişim sorunu yaşamamak için köy halkının yakından tanıdığı ve saygı duyduğu kılavuz kişiler seçilmeye çalışılmıştır. Bu kişiler genelde aynı köyde doğup büyüyen öğretmenler ve köy yönetiminde görevli kişilerdir. Misafir olunan evlerde güven kazanma ve daha iyi ifade edilme amaçlı öncelikle kılavuz kişinin tarafımızı tanıtmaya izin verilmiştir. Kaynak kişi ve ailesi tarafından yöneltilen sorulara samimiyetle cevaplar verilmiştir. Bazen tanışma ziyaretleri yapılmış asıl derleme için randevu alınarak aynı eve tekrar gidilmiştir. Böylelikle kaynak kişinin tanış olunarak daha rahat etmesi ve çekinmeden konuşması sağlanmıştır. Bu tanışma ziyaretleri sonrasında köy halkının kendi aralarında böyle bir çalışma yapıldığının yayılması da diğer kişilerin durumdan haberdar olmasını ve yardımcı olmak için gönüllü olmalarını sağlamıştır. Bu durum köy içerisinde özgür bir çalışma ortamı sağlamıştır.

Kaynak kişilerin seçiminde kılavuz kişi ve derleme amacıyla ziyaret edilen evlerden alınan tavsiyeler gözetilmiştir. Bazen ortamda bulunan başka kişilerin de konuya hakim olduğu fark edilerek kendilerinin bilgilerine başvurulmuştur.

Çoğunluğu kadınlardan oluşan kaynak kişiler genellikle yaşı ilerlemiş kişiler arasından seçilse de inanışların sürekliliğini ve güncelliğini tespit etme amaçlı genç kişilerden de bilgiler alınmıştır. Yapılan çalışma esnasında halk arasında derleme

yapılacak kişilerin eğitimli kişiler arasından seçilmesi gerektiği önyargısı oluşmuş bu durum gerekli açıklamalarla giderilmiştir. Derlemede kayda geçen toplamda yirmi beş kişi ile görüşme yapılmıştır. Bunlar arasından yirmi iki kişi kadın, üç kişi ise erkektir. Genel olarak elli yaş üstü kişilerden alınan bilgiler kullanılmıştır. Derlemeye dahil edilmeyen başka kaynak kişiler de bulunmaktadır, fakat verilen bilgilerin eksik olması veya aynı olması dolayısı ile kaynak kişilerde elemeler yapılmıştır. Kaynak kişiler hakkında gerekli bilgiler tablo halinde tezin son kısmında verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASI VE İNANIŞLAR

Bu bölümde araştırmanın daha bilimsel zemine oturması, halk inanışlarının dayandığı temellerin tespit edilebilmesi ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için araştırma sahası ve inanışlar hakkında genel bilgiler verilecektir.

1.1.Kırgızistan ve Kırgız Adı

Orta Asya coğrafi konumu sebebi ile her ne kadar ulaşım açısından zorluklar barındıran bir bölge de olsa bu coğrafyadaki uygarlıklar bir şekilde bağlantı kurmuş, mal ve fikir alışverişlerinde bulunmuştur. Halkların birbirlerine duydukları muhtaçlık durumu neticesinde bu bölgede çeşitli ticaret yolları kurulmuş ve zamanla farklı medeniyetler ile etkileşim içine girme arzusu artmıştır. Günümüzde deniz yollarının keşfi ve deniz ulaşımının gelişmesi bahsi geçen bu karayollarının gücünü yitirmesine neden olsa da uzun yıllar bu geçitler halkların yaşamına büyük ölçüde etkide bulunmuştur (Roux, 2006: 27). Bu etkileşim ile sadece ticari ilişkilerin değil, aynı zamanda dini-kültürel etkileşimlerin de gerçekleştiği bugün dahi halk arasında var olan yaşayış biçiminden anlaşılmaktadır.

Bu coğrafyada tarihin iz sürülebilir ilk devirlerinden itibaren adına rastlanabilecek Türk soylu halklardan birisi Kırgızlardır. Çin yıllıklarında M.Ö. 2-1. yüzyıllarda Hunlarla ilgili olayların aktarılmasında görülen Kırgızların bu asırlarda 100-150 bin civarında bir nüfusa sahip oldukları bilinmektedir (Gömeç, 2002: 16). Kırgızlara bilinen tarihte ilk defa Büyük Hun İmparatorluğu'nun Shan-yü'sü Mo-tun zamanında rastlanılmaktadır. Hunların Kuzeyinde varlığını sürdüren Kırgızlar, bu devirde Ke-kun olarak adlandırılmaktadır (Taşağıl, 2018: 94). Kırgızlara sadece Çin kaynaklarında değil, Türkçe kitabelerde de yer verilmiştir. Tonyukuk kitabesinde Kırgızlar defalarca anılmıştır. Bunun yanı sıra İslami kaynaklarda Kırgızlar hakkında pek fazla bilgiye rastlanmamakla birlikte, Kırgızlar ile kurulan ticari ilişkilerden söz edildiği bilinmektedir (Taşağıl, 2018: 101-102). Kırgız adı Göktürk kitabelerinde Kırkkız, Tibetçe kaynaklarda Gir-gis şeklinde geçmektedir. Bunların yanı sıra *Kır* ile *Giz* kelimelerinin birleşimi ile kır gezer ve *kırk* ve

yüz sayı adlarının birleşiminden Kırgız isminin oluştuğu görüşleri de ileri sürülmektedir. Ayrıca *Kem* ve *Orkun*; *kırmızı* ve *yüz* kelimelerinin birleşimi *kırkudan* da Kırgız isminin türediğine dair fikirler vardır. Bir başka efsaneye göre ise Kırgızların Kırk Kızdan türediği, böylelikle Kırgız adını aldığı görüşü de ortaya atılmıştır (Gömeç, 2002: 13). Tarih boyunca Kırgızların adlandırılması tartışmalı bir konu olarak süregelmekte ve günümüzde de bu konu üzerine değerlendirmeler yapılmaya devam edilmektedir.

Kırgızlar, M. Ö. 2 ve 1. yüzyıllarda Baykal Gölü'nün batısında, Balkaş Gölü'nün doğusu ve Bar Göl'ünün kuzeyinde, Yenisey'in ise orta kısımlarında yani Tanrı Dağlarının doğusu ile Tannu-Ola arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir olasılık dâhilinde 13. yüzyıllarda Moğol istilaları neticesinde bugünkü toraklarına geldikleri düşünülmektedir (Gömeç, 2002: 17). Orta Asya'da Moğol üstünlüğünün ardından bir Kalmuk istilasına hüküm sürmüştür. Bu süreçte (1703) Kırgızlar Yedi-Su ve Tanrı Dağlarının güneybatısına çekilse de Kalmuklara karşı en güçlü direnişi Kazaklar ve Kırgızlar göstermiştir. Bu durumun bir neticesi olarak Kalmuklar Sibirya'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 1700 yılında Kırgızlar Hokand Hanlığının hâkimiyetine gönüllü olarak girmiş ve kısa süre içerisinde yönetimi ele almışlarsa da Kalmuk ve Çin saldırılarına uğrayarak mağlup olmuşlardır. Bu dönemde türlü mücadeleler içerisine giren Kırgızlar dönemin başka bir gücü ile de savaş vermek zorunda kalmıştır. 1855'li yıllarda Rus istilasına Tanrı dağlarına kadar ulaşmıştır. Ruslar bu dönemlere kadar Kırgızları Kazaklara benzemesinden ötürü Kazak olarak adlandırmış daha sonra ayrımlarını fark edince Kara-Kırgız adını vermişleridir. Rusların güdümü altına aldığı Kırgızlar onların haksız politikalarına başkaldırmışlarsa da 17 Şubat 1876'da Çar Hokand Hanlığını Fergana Bölgesi adıyla Türkistan Genel Valiliğine bağladığını duyurarak Hokand Hanlığını tamamen Rusların egemenliği altına geçirmiştir. Her ne kadar Kırgızlar türlü ayaklanmalarda bulunsa da Rusların ateş gücü daha üstün olduğu için tüm bu bağımsızlık mücadeleleri kanlı bir şekilde neticelenmiştir (Gömeç, 2002: 47, 48, 49, 53). Bu tarihlerden sonra da Kırgızlar sık sık isyan girişimlerinde bulunmuş ve bazen de zorunlu göçler yapmak zorunda kalmışlardır (Soltonoyev, 2018: 212-238).

1900'lerin başından itibaren faaliyet göstermeye başlayan Sovyetler de bu baskıcı politikayı devam ettirmişlerdir. 1 Mayıs 1918 tarihinde Ruslar bütün Türkistan'ı Otonom

Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti şeklinde birleştirmişlerdir (Gömeç, 2002: 57). Bu durumun yıkıcı etkileri tezin ilerleyen kısımlarında bizzat kaynak kişiler ağzından aktarılacak ve değerlendirilecektir.

1985 yılından itibaren Gorbaçov'un başa geçmesi ile diğer Türkistan halkları gibi Kırgızların da bağımsızlık faaliyetleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 31 Ağustos 1991 tarihinde ise Kırgızlar bağımsızlığını ilan ederek yeni bir düzenin kapılarını aralamışlardır (Gömeç, 2002: 74-76).

Günümüzde İç Asya'nın en küçük devletlerinden biri olan Kırgızistan'ın doğusunda Çin işgali altında bulunan Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan gibi kardeş ülkeleri ve güneyinde ise Tacikistan bulunmaktadır.(Gömeç, 2002: 73). Kırgızistan'da toplamda yedi merkezi bölge bulunmaktadır. Bunlar; Batken, Calalabad, Harın, Oş, Talas, Çüy ve Isık Göl'dür. Teze konu olan köyler ise Narın bölgesinin Ak-Talaa ilçesinde yer alan Togolok Moldo, Koş Döbö, Kara Bürgön ve Cogorku May köyleridir.

1.2.Narın İli

Narın ili Kırgızistan'ın kuzeybatı bölgesinde yer alır. 21 Kasım 1939'da Tien-Shan (Tanrı Dağı) adı ile kurulmuştur. 11 Aralık 1960'da ise Narın bölgesi olarak adı değiştirilmiştir. 5 Ekim 1988'de Isık Göl ile birleştirilmiş fakat daha sonra 14 Aralık 1990'da tekrar Narın bölgesi olarak adlandırılmış ve Isık Göl'den ayrılmıştır. Narın'ın doğusunda Isık Göl, kuzeyinde Çüy, batısında Calalabad ve Oş, güneyinde ise Çin bulunmaktadır. 42.5 bin km alana sahip Narın bölgesi Kırgızistan'ın dörtte birini oluşturmaktadır. Narın ili beş ilçeden oluşmaktadır. Bunlar; Ak-Talaa, At Başı, Cumgal, Koçkor ve Narın ilçeleridir. Ayrıca Narın'da toplamda 132 köy bulunmaktadır. Narın ili oldukça dağlık bir bölgede yer almaktadır. Öyle ki bölgenin %70'ini dağlar oluşturmaktadır. Bölge doğal kaynak bakımından oldukça zengin bir konumda yer almaktadır. Taş kömürü, altın rezervleri, kaya tuzu, mineralli suları bu kaynaklar arasında sayılabilir. Yüksekliği deniz seviyesinden oldukça fazla olan Narın ili Kırgızistan'ın en soğuk bölgelerinden birisidir. Bölgede yaşayan halk 2000'li yılların başında 257 bin olarak tespit edilmiştir. Bu nüfus o dönemlerde Kırgızistan halkının %5'ini oluşturmaktaydı. Bölge halkının yüzde doksanından fazlasını bugün dahi Kırgızlar

oluşturmaktadır. Kırgızların yanı sıra az sayıda Rus ve Özbeklerin de bölgede varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bölgenin dağlık olmasından ötürü halk genellikle hayvancılık ile geçimini sağlıyor olsa da tahıl yetiştiriciliği de belli bir miktarda görülmektedir (Asanov vd., 2004: 499-502).

1.2.1. Ak-Talaa İlçesi

Ak-Talaa ilçesi İpek Yolunun merkezine kurulmuş olan, iklim koşullarının oldukça sert olduğu tarihi bir yerdir. Kuzeyinde Cumgal, güneyinde At Başı ve Kara Kulca, batısında Toguz-Toro ve doğusunda Narın ilçeleri bulunmaktadır. 2013 yılındaki verilere göre ilçede 36214 kişi yaşamaktadır. Deniz seviyesinden 1170-4037 metre yüksekliğinde olan ilçede kış mevsimi oldukça uzun yaşanır, bu süreç altı yedi aya yayılır. İlçe; Koş-Döbö, Cerge-Tal, Çolok-Kayıñ, Koñorçok, Kara-Bürgön, Ak Çiy, Cañı-Tilek, Baetov, Kayıñdı-Bulak, Terek, Baygönçök, Ügüt, Ak-Tal, Kurtka, Ak-Kıya, Kök-Car, Togolok Moldo, Kadıralı adındaki 18 köyden oluşur. 1935 yılında Toguz-Toro ile Ak-Talaa ilçeleri birleştirilmiş ve merkezi Dörbölcün olarak belirlenmiştir. Fakat daha sonra iki ayrı ilçe olmuşlardır. Ak-Talaa 2 Eylül 1936'dan beri ilçe statüsünde olup ayrı bir yönetim ile varlığını sürdürmektedir. Aslında daha önceleri yirmi beşten fazla uruunun (boyun) ayrı ayrı yaşadığı bölgeye Ruslar geldikten sonra halk belli merkezlerde toplanmış ve bu bölgelerde birlikte yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Ak-Talaa'nın ismini bölgede fikirlerine kıymet verilen aksakallar belirlemiştir. Bölge toprakları boz renkte olduğu için toprak ak olarak anılmıştır. Bahsi geçen bu aksakallar; *toprağımız ak, ak denilen kutsaldır bu yüzden bölgemizin adı Ak-Talaa olsun, işlerimiz ak olsun* demişlerdir. Bunun üzerine ilçe Ak-Talaa ismini almıştır (Apilov ve Turdalieva, 2014: 7-9).

1.2.2. Togolok Moldo Köyü

Togolok Moldo köyü resmen 1996'da kurulmuştur. Köy Narın nehrinin kuzeyine 5 km uzaklıktadır. Batısında Kadıralı, doğusunda ise Kurtka köyleri vardır. Deniz seviyesinden 1750 metre yükseklikte olan köyün iklimi oldukça serittir ve kışlar uzun yaşanır. Köy 1929'da bir kooperatif merkezi olarak değerlendirilmiş ve civarındaki birçok köydeki işlerin yönetilmesinde merkez olmuştur (Çerikbaev vd., 2018: 193). Köye ismini veren Togolok Moldo Kırgızlar için önemli bir yere sahiptir. Asıl adı Bayımbet

Abdrahmanov olan şair 1860 yılında Ak-Talaa ilçesinin Kurtka köyünde doğmuştur. 14 yaşında yetim kalan Togolok Moldo halk arasında çok sevilen birisi olmayı başarmıştır. Birçok eser veren bu halk şairi, aynı zamanda bir Manasçı'dır. 1938 yılında Kırgız Yazarlar Birliğine kabul edilen şair, gerisinde birçok başarılı eser bırakarak 1942 yılında vefat etmiştir (Alipov ve Turdualieva 2014: 67-69).

1.2.3. Cogorku May (Kadıralı) Köyü

Kadıralı köyü Ak-Talaa ilçesinin kuzeybatısındaki en son köydür. Resmi adı Kadıralı olarak geçse de halk köyü genellikle Sovyetler döneminde verilen ismi Cogorku May olarak dillendirir. Deniz seviyesinden 2380-3200 metre yükseklikte yer alır. Doğusunda Narın, batısında Kara-Oy, kuzeyinde Cumgal ve güneyinde Cılan-Arık köyleri bulunmaktadır. Köy oldukça küçük olup 1140 kişilik nüfusa sahiptir. Köy kayın ağaçlarıyla çevrili bir nehrin kıyısında kurulmuştur. Kara ve verimli bir toprağa sahip olması nedeniyle insanlar; *bizim yerimiz itibarlı, verimli, kadırluu (değerli) bir yerdir. Bu yüzden adı Kadıralı olsun* demişlerdir. Bu düşüncelerden sonra köy Kadıralı olarak adlandırılmıştır. Diğer köylerdeki Sovyet etkisiyle bir araya toplanma olayı bu köyde de yaşanmış ve uruulardan biri olan Tilekteşler'in adı bir ara köye verilmiştir. Sovyetlerin etkisiyle 1. May (Birinci Mayıs) olarak da adlandırılan köy resmi kayıtlara nihayetinde Kadıralı olarak işlenmişse de Sovyet etkisi ile Cogorku May olarak da kullanıla gelmektedir (Apilov ve Turdualieva, 2014: 62).

Cogorku May hakkında kaynak kişiden derlenen bilgiler şu şekildedir:

Bu köy sırasıyla Tilekteş, Kadıralı, Cogorku May (Verhniy May) olarak adlandırılmıştır. Sovyetler egemenliğinde Cogorku May adı verilmiştir. Eskiden her bir uruu (boy) kendi içlerinde yaşamaktaydı. Sovyetler kurulduktan sonra Sovyet yönetimi tarafından civardaki Kırgız uruuları bir yerde toplatılmıştır. Örneğin şu an bu köyde yaşayan bazı aileler başka köyden ve uruudan olan kişilerdir. Sovyetlerin etkisiyle bu köyde toplanmışlardır. **(KK-15)**

1.2.4. Kara Bürgön (Ceniş) Köyü

Kara Bürgön köyünün doğusunda Ak- iy ve  g t, batısında Ko or ok, kuzeyinde Toguz-Toro köyleri ve güneyinde At Başı ilçesi bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 2200-2600 metre yükseklikte olan köyün iklimi diğer bölgelerde de olduğu gibi oldukça serttir. Köyde buğday, arpa, patates gibi yiyecekler yetiştirilebilmektedir. Nüfusu ise 2458 kişi civarındadır. Akarsu bakımından oldukça zengin bir bölgedir şu an Kara Bürgön olarak adlandırılan bölge resmi olarak 1956 yılında kurulmuştur. Köyün Kara Bürgön olarak adlandırılmasının sebebi köy civarında yetişen Bürgön adındaki bir bitkiden kaynaklanmaktadır. Bölgede tarım ve hayvancılık yapılmakla birlikte tuz rezervleri de bir gelir kaynağı haline gelmiştir ( erikbaev vd., 2018: 127). Sovyetler tarafından kurulan Ceniş adındaki kooperatiften dolayı günümüzde köy için Kara Bürgön isminin yanı sıra Ceniş ismi de kullanılmaktadır.

1.2.5. Koş-D b  Köyü

Koş-D b  köyü Ak-Talaa ilçesinin en büyük köylerinden birisidir. Köy 1939 yılında resmen kurulmuştur. Deniz seviyesinden 2200 metre yüksekliktedir. Köyün Güney’inde Oş iline bağlı  zg n, güneybatısında Calalabad iline bağlı Suzak, kuzeybatısında ve kuzeyinde Toguz-Toro ilçeleri bulunmaktadır. 2 Nisan 2009’da yapılan bir sayıma göre köyde 3545 kişi yaşamaktaydı. Koş-D b ’n n bulunduğu vadi eskiden Mınakeldi olarak adlandırılmaktaydı. Daha önce de bahsedildiği gibi Sovyet rejimine kadar ayrı halde yaşayan uruular 1926-1927 yıllarında birleştirilip, diğer köylerde de olduğu gibi bir arada yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Halk genellikle hayvancılık ve belli ölçüde tarım ile geçinmektedir (Apilov ve Turdualieva, 2014: 86-87).

1.3. Din ve Halk  nanışları

Din insanlık tarihinin en köklü ve vazgeçilmez konularından birisidir. Dinin tanımı ve içeriği net sınırlar ile belirlenemez. Bunun nedeni insan doğasının ve kültürlerinin farklılığıdır. Her ne kadar dinler kendi içlerinde dinin zaman ve mek na göre değişim gösteremeyeceğini iddia etse de insanların kendi kutsalı çerçevesinde bir diğer din tanımı reddedilebilir ya da aynı zeminde farklı tanımlamalarla kabul edilebilir.

Din ile ilgilenen bilim dalları dahi dini kendi araştırma alanlarına göre tanımlarlar. Örneğin din psikolojisi konusunu bireyin öz dini deneyiminden ele alırken, din sosyolojisi dinin toplumsal etkileri üzerinden çıkarımlarda bulunur. Tıpkı bilim dalları gibi insanlar da dini kendi bakış açılarından değerlendirir ve kabul ederler.

Dinler hakkında yargıda bulunmadan inceleme yapan Dinler Tarihi araştırma alanı, dinlerin çıkış noktaları, gelişimleri ve ilişkilerini anlama noktasında dini anlamlandırmak isteyenlere yardımcı olabilecek bir alandır. Dinler, insanlara varoluş nedenlerini ve amaçlarını anlamlandırmasında yardımcı olan en büyük unsurdur¹.

Dini anlamlandırmak için birtakım terimleri de iyi bilmek gerekmektedir. Böylelikle dinî öğretileri ve ritüelleri kavramak daha kolay olacaktır. Örneğin; Mana, Animizm, Fetiş ve Fetişizm, Totem ve Totemizm, Natürizm, Kutsal, Tabu, Sembol, Mitos, Şaman ve Şamanizm, Büyü gibi kavramları bilmek araştırılan dinde bulunan olguların kökeni ve gerekçeleri hakkında fikir sahibi olunmasında yardımcı olacaktır (Adam, 2018: 36-40).

Tezin konusunu Kırgız halk inanışları oluşturduğu için diğer dinlerden ziyade Türk dinine daha geniş bir açıklama getirme gerekliliği duyulmuştur². Eski Türk Dini “Gök-Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş orijinal sistem” olarak tanımlanabilir. Tüm gelişim dönemleri izlenememekle birlikte Gök-Tanrı kültürünün bozkır kültürlerine ait olduğu söylenebilir. Tarihi süreç içerisinde her ne kadar dış etkilere maruz kalsa da Geleneksel Türk Dini’nin, eski Türklere ait orijinal bir dini fenomen olduğunu söylemek mümkündür (Günay ve Güngör, 2018: 134-135). Türkler çok erken tarihlerden itibaren farklı kültür ve dinlerle temas halinde bulunmuşlardır. Bu dinler arasında Budizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Mani dini gibi dinleri sayabiliriz. Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin, bunca farklı dinle temas etmesi ve günümüzde de geleneksel inanç sisteminin ortak çatısı altında farklı dinlere inanmaları doğaldır. Türkler VII. yüzyıldan itibaren İslamiyet ile karşılaşmış ve X. yüzyıldan sonra büyük kitleler halinde

¹ Dinler Tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Challaye, F. (1960). Dinler Tarihi. Tiryakioğlu, S. (Çev.), Varlık Yayınları, İstanbul.; Eliade, M. ve Couliano, I. P. (2018). Dinler Tarihi Sözlüğü. İnsan Yayınları, İstanbul.; Adam, B. (2018). “Din Hakkında Genel Bilgiler” Dinler Tarihi. Adam, B. (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara.

² Türklerin dini tarihi için bkz. Günay, Ü., Güngör, H. (2018). Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul. Eski Türk dini hakkında detaylı bilgi için bkz. Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. Ötügen Yayınları, İstanbul, ss. 297-316.

İslam dinini kabul etmiştir. Günümüzde Türklerde hâkim dinin İslam olduğunu - çoğunluğu teşkil etmesi açısından- söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden Türklerin dini tarihini üç grupta; *geleneksel Türk dini*, *evrensel dinlerle temaslar* ve *İslamiyet ve Türkler* şeklinde incelemek doğru olacaktır (Günay ve Güngör, 2018: 37). Ayrıca modern dini anlayışa açıklama getirilmek istendiğinde ise görülecektir ki Türklerin inanç sistemlerinde -günümüzde hangi inanca bağlı olsalar da- daha önce kabul ettiği inanışlar etkisini devam ettirmektedir.

Eski Türklerin tabiatla birtakım gizli güçlerin olduğuna inandıkları bilinmektedir. Hatta bunu Orhun Kitabelerinde geçen *yer-su* ifadesi ile desteklemek mümkündür. Bu inanış Uygurlarda *yir-suv* şeklinde yer almaktadır. Bir diğer unsur olan atalar kültü, ölmüş atalara duyulan saygı ve onların sosyal hayata etkisi olduğu inanışı neticesinde ortaya çıkmıştır. Son olarak Gök-Tanrı inancı bozkır Türklerinin hayatlarındaki şüphesiz en önemli inanış unsuru olarak yer almaktaydı. Gök-Tanrı Türkler tarafından tek yaratıcı olarak kabul edilmiş ve din siteminin merkezine koyulmuştur (Kafesoğlu, 1980: 42, 46, 55). Diğer tüm Türk boyları gibi Kırgızlar da İslamiyet öncesinde Geleneksel Türk Dini İnançları çerçevesinde bir dini inanışa sahiptirler. Bu inancın yanı sıra bazı Kırgızlarda Maniheizm, Budizm ve Nasturî Hristiyanlığın da kabul edildiği bilinmektedir. Genel bir ifade ile Kırgızların inanç dünyasının -İslamiyet öncesi genel Türk inanış sisteminde olduğu gibi- tabiat güçlerine inanma, atalar kültü ve Gök Tanrı'ya inanma olarak üç unsur etrafında oluştuğu söylenebilir (Erşahin, 1999: 398-399).

Türklerin İslamiyet'i kabulü tartışmalı bir konudur. İslamiyet'i yayma sürecinde önce fetih sonra tebliğ ya da öncü tebliğ sonra fetih usullerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu iki yöntemde de İslamiyet'in kalıcılığının sağlanması için bölgede yaygınlığının artırılması çabasına girilmiştir. İslam'ın yayılmasını sağlayan faktörleri; dini, siyasi, sosyal ve ekonomik faktörler şeklinde sıralayabiliriz. Bu noktada tezin konusu bağlamında Kırgızların İslamiyet'i kabulü genel hatları ile ele alınacaktır. Çoğu Rus asıllı olan Sovyet tarihçilerinin görüşlerine göre Kırgızların İslamiyet'i kabul etmesi dört grupta incelenebilir. İlk grubun başını çeken S. Zakirov ve K. İ. Petrov'un fikirlerine göre; XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyıl başlarında Kırgızlar Tanrı Dağları'na göçmeye başladıktan sonra bu göç sürecinde İslam'ı kabul etmişlerdir. Dönemin Kırgız feodalleri halk

üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirmek için İslam'ı kullanmışlardır. Aralarında S. Mambataliev'in de bulunduğu ikinci grubun görüşleri ise; XVI. ve XVII. yüzyıllarda İslamiyet'in Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi tarikatlara bağlı mutasavvıflar yolu ile yayıldığı yönündedir. B. Camgırçimov, S. M. Abramzon, S. B. Darcanov'un dâhil olduğu üçüncü grubun görüşlerine göre ise; XVII. ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılın başlarında Kalmuklardan kaçarak güneye inen Kırgızların Fergana, Semerkant, Buhara ve Kaşgar Müslümanları ile kurdukları ilişkiler neticesinde İslam'ı kabul ettikleri doğrultusundadır. Son olarak K. Üseynbayev ve T. C. Balyalieva'nın savunmalarına göre; XVIII. yüzyıl Hokand Hanlığı dönemindeki Kırgız manapları ve biyleri işbirliği içerisinde girerek halkı zorla İslamiyet'e girdirmişlerdir. Türklerin X. yüzyıldan itibaren geniş kitleler şeklinde İslamiyet'i kabul etmeleri göz önünde bulundurulduğunda Kırgızların İslam'ı kabul etmelerinin daha geniş yıllara yayıldığı görülmektedir³ (Erşahin, 1999: 402-405). Tüm bunların yanında Kırgızların İslam'ı kabulünden sonra Rusların uzun yıllar Türkistan coğrafyasındaki uyguladığı politikaların da dini yaşama etki ettiği tezin çeşitli bölümlerinde bizzat halkın ağzından alınan bilgilerle desteklenecektir. Yapılan saha çalışmasında görülmüştür ki Kırgızlar her ne kadar Rusların etkisi ile bir dönem “ateistleştik” deseler de kadim Türk inançlarına sahip çıkmışlardır. Günümüz Kırgız inanç sisteminin, eski Türk inancı ile İslam'ın harmanlanmış bir halde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu konuda sahada görüşme yapılan kaynak kişilerin açıklamaları şu şekillerde olmuştur:

ırım-cırımlara (halk inancı ve uygulamalarına) çok fazla önem vermiyoruz Ruslarla karışıp yaşadığımız için. **(KK-16)**

Biliyorsun 70'li yıllarda Sovyetler bizi ateist yaptı. Ama yine de bildiklerimi anlatayım. Sovyet devrinde “Kuday (Tanrı) yok, ırım-cırım (halk inancı ve uygulamalarını) bırakın” dediler bize. **(KK-22)**

³Detaylı bilgi için bkz. Erşahin, S. (1999). “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39 (1): ss. 393-495.

Tüm bu bilgiler ışığında halk inanışlarının toplum içerisindeki yeri ve tarihsel süreçteki değişimlerini incelemek gerekmektedir. Bilindiği gibi her dinin kendi içerisinde birtakım kabul görmüş olguları ve uygulamaları bulunmaktadır.

Halk inanışı genel bir ifade ile olağanüstü varlık veya varlıkların mevcudiyetini kabul etme ve bunlarla ilgili birtakım görev ve kaçınmaların kabul gördüğü inanmalardır. Bu görev ve kaçınmaların yapılması veya yapılmaması durumlarında da yarar veya zarar görüleceği bu inanmaların içerisine girmektedir. Halk arasında genellikle böyle bir gücün veya varlığın mevcudiyeti sorgulanıp ispatlama çabasına gidilmez. Halk inanışları yöre halkının eskiden bu yana uyguladığı inanış ve uygulamalardır (Eroğlu, 2017: 21-27). Bu inanışların zaman zaman toplumun düzeninde fayda sağladığı görülse de bazı durumlarda sosyal işleyişe zarar verdiği de tespit edilebilir.

Hikmet Tanyu halk inanışlarını sekiz kategoriye ayırmıştır:

1. Hiçbir zararı olmayan inanışlar.
2. Manevi telkinle ümit ve teselli vererek faydalı olabilecek, hayatı anlamlandıran, çeşitlendiren, güzelleştiren inanışlar.
3. Ne zararı ne de faydası olmayan inanışlar.
4. İslami temelle çatışmayan, ona aykırı olmayan inanışlar.
5. İslami temelle uzlaşan, kaynaşan inanışlar.
6. İslami esaslara aykırı düşen inanışlar.
7. İlimle, ilmi verilerle çatışmayan inanışlar.
8. İlmi temeller aykırı olan inanışlar (Eroğlu, 2017: 22-23).

Bu kategoriler tezin ikinci kısmında verilecek olan materyaller örnekleminde daha geniş bir şekilde açıklanacaktır.

Toplumun düzen içerisinde varlığını sürdürebilmesi için birtakım sosyal normlara ihtiyacı vardır. Bu sosyal normları belirleyen unsurlar halkın inanç sistemi, vicdani anlayışı, gelenek-görenekleri ve örf-adetleridir. Kırgızlar arasında bu unsurlar, net çizgileri olmamakla birlikte iç içe geçmiş durumdadırlar.

Kırgız Türkçesi’nde “ürp-adat” olarak geçen örf-adet, “kaada-salt” olarak geçen gelenek görenek ve “ırım-cırım” olarak geçen halk inanışı kavramları arasından halk inancına (ırım-cırım) tezin konusundan dolayı detaylı açıklama getirilecektir⁴.

Halklar bulundukları coğrafyalar ve etkileştikleri kültürlerden dolayı farklı inanç gelişimleri gösterirler. Her ne kadar farklı coğrafyalara dağılarak farklı deneyimler edinseler de aynı soydan gelen halkların inanç sisteminin ve uyguladığı ritüellerin temelde aynı olduğu çeşitli derleme faaliyetleri ile tespit edilebilmektedir. Aynı zamanda farklı halkların belli bir coğrafya içerisinde yaşaması ile kültür alışverişinden kaynaklanan ortak inanç unsurlarını taşıdığı da görülebilmektedir.

İnanç, kelime anlamı olarak, bireyin ya da toplumun, bir düşünceyi ya da bir olguyu, bir nesneyi, bir varlığı gerçek olarak kabul etmesi şeklinde açıklanabilir. Bu noktada görülüyor ki inanç; din politika, ahlak vb. insan düşüncelerinin bir bölümünü içine almaktadır (Polat, 2019: 49). Halk inanışları arasında batıl inanış, boş inanış olarak adlandırılan inanışlar dini inançlarla iç içe girmiş ve kültürün bir parçası haline gelmiştir. Bir inanışa batıl inançtır ya da değildir hükmünü vermek oldukça güçtür. Bu noktada dinler tarihi araştırmalarından yararlanmak gerekmektedir. Bunun sebebi insanların dini farklı yorumlama şekillerinden doğmaktadır (Eroğlu, 2017: 23). Kırgızlar arasında oldukça güçlü bir şekilde varlığını sürdüren halk inanışları halkın yaşamının her anına sinmiş şekilde varlığını sürdürmektedir. Fakat saha çalışmalarında görüldüğü üzere bu inanışlar bazı kesimler tarafından kesin bir şekilde reddedilip İslami açıdan şirk olarak görülürken, bazı kesimler tarafından ise sıkı sıkıya bağlanması gerektiği hatta İslami açıdan vazgeçilmez olduğu savunulmuştur. Tezin ikinci bölümünde bu konu daha detaylı açıklanacaktır.

1.4. Kırgız Kadını

İnanç bağlamındaki bilgilerin ardından, çalışmada kadına bağlı halk inanışları ele alınacağı için kadın ve Türk kadını bağlamında da genel bir açıklama yapma gerekliliği görülmüştür.

⁴ Örf-adet, gelenek-görenek kavramları hakkında detaylı bilgi için bkz. Polat, K. (2019). Beşikten Mezara Kırgız Türkleri. Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 40-60.

Tarih boyunca kadın ve erkek konusu tartışmalı bir halde net sınırları çizilemeden ele alınan bir mesele olmuştur. Anaerkil ve ataerkilliğin çeşitli tanımlamaları yapılmış ve bunlar üzerine çeşitli varsayımlarda bulunulmuştur. 1946 yılında toplumbilimci V. Klein tarafından cilalı taş ve ilk tarihsel tarım topluluklarının tutumbilimi (ekonomisi) hakkında birtakım yorumlamalar yapılmıştır. Klein'in anlatımı ile eski toplumlarda belli başlı varlık kaynakları kadınlar tarafından kullanılıyordu. Evin yönetiminde ve yiyecek üreticisi kadınlardı. Haliyle erkekler tutumbilimsel açıdan kadınlara bağılıydı (Stone, 2000: 63).

Bu konuyla ilgili Joseph Campell'den alıntı yapan W. Schmidt, eski kültürlerden söz ederken üstünlük gösterenlerin kadınlar olduğunu ifade eder. Kadınlar sadece çocuk doğurucular değil aynı zamanda besin üreten kişilerdi. Klein'in de ifade ettiği gibi bu noktada hem tutumbilimsel açıdan toplumsal güç hem de saygınlık kazanmışlardır. Fakat daha sonra tahmin edilemeyen bir dönemde kadının yerini zamanla erkek almıştır (Stone, 2000: 50). Bu noktada her ne kadar ataerkilliğin anaerkil anlayışın yerini aldığı görüşleri olsa da toplumsal araştırmalar içerisinde analar ile ataların egemenlik konusunda hala bir çatışma içerisinde olduğu söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ya da erkek olmaya toplumun yüklediği birtakım roller ve anlamlar vardır. Kadın erkek arasındaki farklılıkların biyolojik mi yoksa kültürel etkilerden dolayı mı oluştuğunu net bir şekilde ifade etmek güçtür (Aybars, 2019: 9). Toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği anlamlar doğrudan doğruya onun yaşam stilini etkilemektedir. Bu doğrultuda her toplumun kadını kendine özgü bir şekilde niteleyip konumlandırması olağan bir sonuçtur.

Türklerde kadın konusu ise sınırları belli ölçüde çizilebilecek bir konudur. Her ne kadar zaman zaman kadınlar ikinci aşamada ya da olumsuz bir tipte değerlendirilse de genel ifadeyle Türk kadınına her zaman toplumda değer verilmiş ve söz hakkı tanınmıştır.

Eski Türk toplulukları bağlamında bir yaklaşımda bulunulacak olursa eski Türklerin kadın ve erkek arasında bir sınıf ayrımı yapmadığı görülür. Roux'un verdiği bir örneğe göre, Şamanizm cinsler arası ayrım yapmamayı barındırmaktadır. Örneğin bir kadın şaman gibi erkek şaman da doğum yaptırabilmektedir. Türkçe'de cinsiyetin olmamasına da vurgu yapan Roux, cinsler arası ayrım yapılmasa da her ikisinin de

kendisine özgü dişil ve eril özelliklerini koruduğunu bunun yanı sıra da eğitim seviyelerinin eşitliği hakkında bilgi verir (2006: 269). Tarihi ve edebi miraslar aracılığıyla kadının toplumdaki söz hakkının varlığı ve en az erkekler kadar nitelikli becerilere sahip olduğunu örneklendirebiliriz.

Kırgızlarda kadın algısı ele alındığında, kadının gerek toplumsal süreçte gerekse edebi eserlerde farklı kimlikleri ile karşılaşırız. Yönetici tarihi bir kişilik olarak Kurmancan Datka, destanlardan örneklerle alp kadın tipi temsilcisi Cañıl Mırza ve Kız Darıyka, ideal kadın tipi ve akıl hocası olarak Manas'ın eşi Kanıkey gibi hem gerçek hayattan hem de edebi eserlerden birçok örnekten bahsedebiliriz.

Dede Korkut'a göre kadınlar dört türdür: Birisi solduran sop, birisi tolduran top, birisi evin tayağı, birisi ise ne söylersen söyle bayağıdır. Evin tayağı; kocası uzakta da olsa evine gelen konuğu ağırlayıp, ona saygı gösterir. Bu kadınlar Hz. Fatıma'nın soyundandır. Solduran sop; sabah uyandığı andan itibaren elini yüzünü yıkamadan yemek yemeye başlayıp yine de doymadım diyerek söylenir. Tolduran top; sabah uyanır uyanmaz kapı kapı gezer ve dedikodu yapar, evine döndüğünde evini dağınık bulur. Ne söylersen bayağı; eve misafir geldiğinde kocasına evde yiyecek bir şey olmadığını söyleyerek sitem eder (Ergin, 2021: 76-77). Kırgızlarda toplum içerisinde kadının "evin tayağı" kadın tipi şeklinde olması beklenir. Bunun yanı sıra kadından çalışkan, ahlaklı, eşiine ve çocuklarına sadık bir birey olması beklenir.

Bu durum ile ilgili sahadan şu şekilde bir derleme yapılmıştır:

Gerçekten dünya üzerinde insanlar ilk olarak erkeği değerli görür. Kırgızistan'da da, Kırgız eli de erkek kişiye çok değerli görür. Erkeklerin baş giyimini tekmelemeyiz. Erkeklerin olduğu yerde erkek büyük de olsa küçük de olsa gelinlerin odadan sırtını dönmeden, geri geri yürüyerek çıkması gerekir, böyle yapmazsa ayıp olur. Gelinler erkeğe yemek verirken yemeği eğilerek uzatır. Gelinlerin kayınbabasına ve kayınvalidesine selam verdiği esnada merhaba, nasılsınız gibi sözler söylemesine gerek yoktur. Onları gördüklerinde hafifçe önlerinde eğilirler. Bu selam vermeyi ve hal hatır sormayı bildirir. **(KK-14)**

Gelin evde başi açık gezemez, başına bir başörtüsü örtmeli. **(KK-10)**

Bu saygı göstergelerinden bir başkası ise gelin tarafından tergame at (takma ad) kullanma geleneğidir.

Kız, gelin gittiği yerlerde kayınvalide ve kayınbabasına adı ile hitap edemez. Aynı durum kocasının diğer yakınları için de geçerlidir. Gelinin bu kişilere kendi adları ile hitap etmesi saygısızlık belirtisidir. Küçük bala, büyük bala, öğretmen olsa öğretmen bala, kendinden küçük kız olsa kız diye hitap etmesi gerekir. **(KK-9)**

Tüm bunların yanı sıra kızın da aile içinde değer gördüğü kaynak kişiler tarafından sık sık dile getirilmiştir.

Kızlar 50-60 yaşlarında da olsa kendi evlerine geldiklerinde törgö (başköşeye) oturtulur. Kızlara saygı gösterilir. Törkündörüne (gelinin kendi akrabaları) gitse saygı gösterilir. Törkölötüp geldi denilir kızı için, ona hediyeler verilir. **(KK-10)**

Modern Kırgız toplumunda kadının sosyal rolleri, ev içi sınırlılığından dış dünyaya açılmaya başlamıştır. Yapılan gözlemler sonucu modern Kırgız kadını için hem ev içinde kız-gelin görevini olağan hali ile sürdürdüğü hem de sosyal hayatta en az bir erkek kadar etkin olduğu söylenebilir.

Kırgız kültüründe aile en kutsal yapılardan birisidir. Bu bağlamda eş ve anne kavramı kutsiyet taşıyan bir statü olmakla birlikte kız çocukların da ev içerisinde hem misafir olarak görüldüğü hem de değerli bir yerde tutulduğu tezin ikinci kısmında örnekler ile detaylı bir biçimde açıklanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

2.1. Geçiş Dönemi İle İlgili İnanışlar

İnsanlar doğumdan ölüme kadar geçen süreç içerisinde birçok deneyim edinir. İsteyerek ya da istemeyerek farklı etkilere maruz kalırlar. Bu süreç içerisinde deneyimleri ışığında kendilerini olacak olanlara hazırlarlar. Ayrıca başlarından geçen hadiseleri bir sonraki kuşaklara adeta bir ders niteliğinde aktarırlar.

İnsan yaşamında üç önemli geçiş dönemi bulunmaktadır. Bu üç dönemi “doğum, evlenme ve ölüm” olarak sıralayabiliriz. Bu dönemlerde kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Bu kavramlar birçok örf-âdet, inanç, töre, ritüel, dinsel ve büyüsel özlü işlemler barındırmaktadır. Hepsinin amacı yeni geçilen döneme hazırlamak, olası tehlikelerden korumak, olumsuzlukları gidermek, bu dönemleri kutsamak ve kutlamaktır. Her geçiş döneminde bulunan örf-âdetler, gelenekler, törenler ve uygulamalar belirli bir çevrenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinin parçalarıdır. Belli noktalarda ayrım gösterse de tüm bu geçiş dönemlerinin insanlık açısından evrensel bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Örnek, 2000: 131).

Bilindiği gibi bahsi geçen bu geçiş dönemleri birçok örf-âdet, gelenek, görenek ve tören bulundurmaktadır. Fakat bu çalışmada geçiş dönemleri sadece inanç bağlamında ele alındığı için bu unsurların inanca dayalı örnekleri ele alınmıştır.

2.1.1. Doğum

Doğum insan soyunun devamını sağladığı için çağlardan beri kutlu ve kutsal bir olgu olarak nitelendirilmiştir. Hayata yeni kazandırılan bireye doğumdan önce ve sonra birçok umut bağlanmış ve bu bireye hayatının geri kalanı için çeşitli görevler yüklenmiştir.

Türk geleneğinde çocuğa büyük önem verilmektedir. Öyle ki, Dede Korkut hikâyelerinde geçen toylarda beylerin oturma düzeni rütbeye göre değil, çocuklu olup olmamalarına göre belirlenirdi. Oğlu olan beyler ak otağa, kızı olan beyler kızıl otağa,

çocuğu olmayan beyler ise kara otağa otururdu (Ögel, 2000: 233). Görüldüğü gibi çocuk sahibi olmak itibarı yükseltmektedir. Fakat bu sıralamada erkek çocuğu olanların kız çocuğu olanlara göre daha üstün tutulması da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur (İnan, 2010: 30). Kırgızlar arasındaki erkek ve kız çocuğun yeri derlenen örneklerin incelenmesi ile daha anlaşılır bir hal alacaktır.

Çocuğa karşı duyulan sevgi ve doğuma dair meraklar, insanların çocukla ilgili anlamlandırma ve varsayımları çocuğun anne karnındaki dönemden başlamaktadır. Bu durum kadına birçok görev ve uyması gereken yasaklar getirmiştir (Polat, 2019: 61). Gelin olarak Kırgız kadınından beklenenler arasında çocuk sahibi olması büyük bir önem taşımaktadır (İşcanoğlu, 2018: 363). Bu beklenti, kadının çocuk sahibi olmak ya da dünyaya getirdiği çocuğu korumak için yaptığı birçok uygulamayı açıklamaktadır.

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum dönemi de kendi içerisinde üç başlık altında değerlendirilmelidir. Her aşamanın kendine özgü uygulama ve inanışları bulunmaktadır. Bu başlıklar “doğum öncesi”, “doğum sırası” ve “doğum sonrası” şeklinde sıralanmıştır.

Doğum Öncesi İle İlgili İnanışlar

Kadınlar küçük bir kız çocuğu olduğu dönemlerden evlendiği döneme kadar toplum içerisinde anneliğe dair birçok bilgi edinir ve kendileri de anneliğe hazırlanır. Kendilerinden önce anne olmuş olan kadınların deneyimlerinden yararlanarak bu süreçte kendilerini adapte etmeye çalışırlar. Doğum öncesi dönem en az doğum sonrası kadar önemlidir. Çünkü bu dönemde yapılan veya yapılmayan her olay bebeği ve anneyi doğrudan etkiler. Oluşabilecek veya oluşan bu etkiler çerçevesinde de çeşitli inanışlar ve ritüeller şekillenir.

Diğer tüm Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da çocuk sahibi olmak büyük önem taşımaktadır. Çok çocuk sahibi olan kadınlar toplum içerisinde daha saygıdeğer bir konumdadır (Umarova, 2020: 172). Çocuğu olmayan kişilere hoş olmayan isimler verilir ve toplumda hâkir görülür. Kırgızlar çocuğu olmayan kadınlar için; tuubas (doğurmayan, kısır), kakşaal (kurumuş), töröböğön ayal (doğurmayan kadın), kuucatin (çocuk sahibi olamayan kadın, kısır) gibi lakaplar kullanır.

Kırgızlar arasında çocuksuzluğun sebebi erkekten kaynaklansa da bu durumun sebebinin kadın olarak görüldüğü zamanlar olmuştur. Bu durum daha çok tıbbi gelişmelerin henüz gerçekleşmediği dönemlerde hüküm sürmüştür. Çocuksuzluk kadını endişelendirdiği kadar erkeği de endişelendiren bir durumdur. Bu durum edebi eserlere de yansımıştır. Kırgız şairlerinden Cenicok “Balam cok (Çocuğum yok)” adlı eserini bu durum üzerine yazmıştır. Aynı şekilde Cengiz Aytmatov da Beyaz Gemi adlı eserinde Orozkul karakteri üzerinden çocuksuzluğun getirdiği problemleri ve psikolojik durumları ele alır (Akmataliev, 2001: 103-109). Manas Destanı’nda ise Cakıp Han’ın eşine serzenişi ve ona çocuk sahibi olabilmek için yapmadığı ritüellerden söz edilir. Bu ritüeller derlenen örnekler ile açıklanacaktır.

Saha çalışmaları sırasında her ne kadar çocuğu olmayan ailelerin toplum tarafından yerilmediğini ifade eden kişiler olsa da gözlemler sonucu çocuksuz ailelerin iyi karşılanmadığına sıklıkla denk gelinmiştir. Örneğin vefat eden Temirbek adında bir kişi için, çocuğu yok diye hor görülerek kendisine kuubaş (çocuksuz) denilse de içkili bir şekilde vefat etmesine rağmen vefatın ramazan ayında ve Cuma günü gerçekleştiğın için cennetlik olduğu KK-16 tarafından dile getirilmiştir.

Toplum içerisinde bu tür aşağılanmalara maruz kalmamak için insanlar çocuk sahibi olabilmek ve kısırlığı gidermek için türlü yollara başvurmuştur. Genellikle çocuk sahibi olamamanın sebebi kadınlarda aranmış ve ritüeller genellikle kadınlar üzerinden yoğunlaşmıştır. Çocuk sahibi olmak için çeşitli ritüeller gerçekleştiren kadınlar, ayrıca kısırlığın giderilebilmesi için bir takım uygulamalarda bulunmuştur.

Çocuk sahibi olmak isteyen kadınların yaptığı inanışlar ve uygulamalarla ilgili olarak kaynak kişilerden toplanan bilgiler şu şekillerdedir:

Eskiden ibadet edilen kutsal yerlere gidip sığınırldı. İbadet ederek, bu yerden dünyaya gelsin diye dilek dileyerek... İbadet edilen kutsal yerlere bez bağlarldı inanç gereğı. Hayvan keserek yaşlı adamların duasını alıp bebek doğsun, sağ salim bebeğı dünyaya getirsin, gebe kalsın diye... dilek tutup dua ederlerdi. Doğurmayan gelinlere çok doğuran kadınlar: “İç kiyimimdi kiyip al, mendey bolup köp balaluu bol, menin columdu coldo! (Benim iç çamaşırlarımı giy, benim gibi çok bebeğın olsun, benim yolumu devam ettir!)” diye buna inanarak iç çamaşırlarını verirdi. Böylece bazıları onun yolunu devam

ettirerek doğururdu. “Boyuñda bolup aman-esen töröp al (Gebe kalasın, sağ salım doğurasın)” diye dua ederlerdi. Yaşlı adamların duasını alırlardı, onlara saygı gösterirlerdi eskiden. Yaşlılara aşırı derecede hürmet gösterilirdi. Onların adını ağızlarına almazlardı. Saygı göstererek onların önünü kesmeyi yükünürlerdi (önlerinde eğilirlerdi) eskiden. Evet, doğursun diye umut ederek. Fakat o çocuk sahibi olmak isteyen kadın da kendisi gayret edip dua ederse doğurur. Yaşlı adamlara saygı gösterip onların duasını almalı. Eskiden öyle yaparlardı. Birisinin duasını alırken yağmur ile yer yeşillenir, dua ile halk yeşillenir diye yaşlıların duasını alırlardı eskiden. **(KK-1)**

Bazen çocuklu kadınlar kendi istekleri ile iç çamaşırlarını çocuğu olmayan kadına verirler. Çocuğu olmayan kadın ise bu iç çamaşırı çocuğu olsun diye giyer. **(KK-23)**

Eskiden, ikiz doğuran kadınlar var ya, işte o ikiz doğuran kadınlar da inanç gereği başkalarına bir şey (herhangi bir eşya) sunardı, “bizdey bol, töröp al (bizim gibi ol, doğurasın)” diye. **(KK-1)**

Verilen bu üç örnekte dikkat çeken unsur doğum yapabilen kadının iç çamaşırını ya da herhangi bir eşyasını doğum yapamayan kadına vermesidir. Bu inanışın bazı varyantları, çocuğu olamayan kadınların, çocuklu kadınların kirli iç çamaşırını o kadına fark ettirmeden alıp giymesi gerektiği şeklindedir.

Bayat’ın aktardığına göre Altay folklorunda kadının eşyası en güçlü şamanların dahi gücünü elinden alabilmektedir. Bir anlatıya göre; Oyratlar’ın Altaylardaki hakimiyeti zamanında yaşayan Toolok adındaki güçlü bir şamanı öldürmek isteyen Moğollar bunu başaramıyorlarmış. Şamanın başını kesseler dahi yerinde duruyormuş. Bir kadın bu olay üzerine Moğol askerlerine şamanın başını kesebilmek için onun başına kirli bir kadın iç çamaşırı geçirilmesini söylemiş. Ardından Moğol askerleri bu kadını öldürüp kadının kana bulanmış kirli iç çamaşırını şamanın başına geçirerek onu öldürmeyi başarmışlar. Şamanın güçlerinin elinden alınmasındaki kadının rolü kadın şaman hakimiyetinin zamanla erkek şamanlara bırakılmasının göstergesi olarak açıklanır (Bayat, 2006: 82). Kırgız halk inanışlarında uygulanan kirli iç çamaşırı verme unsuru bu yönüyle arkaik olarak anaerkil dönemdeki kadın şamanlıkla ilgili görüşlere bağlanabilir. Diğer bir

ifadeyle çocuklu kadındaki doğurganlık özelliğinin çocuğu olmayan kadına geçeceğine onun da çocuk sahibi olabileceğine dair inanışla alakalıdır⁵.

Eski zamanlarda ibadet edilen kutsal yerlere gider dua ederlerdi. Sonra şu an tapınmayın, mazara (ibadet edilen kutsal yerlere) gitmeyin diyorlar tekrardan. **(KK-1)**

Çocuğu olmayanlar bazı kişiler mazarlara giderler. İbadet ederler. Bazı insanlar geceyi o mazarda geçirir. Ritüeller gerçekleştirir. Bu mazarların çevresinde genelde ağaçlar olur ve o ağaçlara bez parçası bağlayarak dilek dilerler. Bu yerler kadınların bebek sahibi olmayı umdukları yerlerdir. Burada insanların kurban kestiği de görülür. **(KK-11)**

Bu mazarlar genelde dağlarda da bulunur. Ben Narın dağına gittim. Orada dua ederler, saygı gösterilir. Çocuk sahibi olabileceğini umarak giderler. Acaba hamile kalabilecek miyim, doğurabilecek miyim diye umut ederler. **(KK-8)**

Görüldüğü gibi kısırlığı giderme aşamasında Türk kült sistemi oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu kültler bağlamında doğa kültleri, atalar kültü oldukça büyük bir yere sahiptir.

Eski Türklerden beri süregelen çocuk sahibi olmak isteği ile kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi çevresinde gelişen inançlar, Müslümanlaşma sürecinden sonra adak ve ziyaret inanışları olarak varlığını devam ettirmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır (Günay ve Güngör, 2018: 92).

Kadınlar kendi atalarının mezarlarına giderek dualar okurlar, Kur'an okurlar. Çocukları olması için dilekler dileyip, kurban keserler. **(KK-3)**

Atalar kültü etrafında gelişen inançlar da çocuk sahibi olma isteği ile yapılan uygulamalarda önem arz etmektedir. Kırgızlar sadece atalar kültüne inanmakla yetinmeyip aynı zamanda ataların koruyucu gücüne de inanmışlardır. Ataların gücü ve koruyuculuğu ile soyun devam ettiğine inanmışlardır (Dıykanbayeva, 2016: 56). Bu inançlar neticesinde birçok isteklerinde olduğu gibi atalar aracılığıyla Tanrı'ya dileklerini iletmışlerdir. Derlenen malzemelerden de görüleceği üzere Kırgız inanç sistemi ve toplumsal düzeni içerisinde atalar kutsal, ataların yeri de yüksek ve önemlidir.

⁵ Kısırlığı giderme ve hamile kalma ile ilgili geniş bilgi için bkz. Polat, K. (2019). Beşikten Mezara Kırgız Türkleri., Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 64-73.

Kültlerin yanı sıra halk hekimliği ile de kadındaki rahatsızlığın giderileceği ve kadının çocuk sahibi olabileceği inancı bulunmaktadır. Bu uygulamalar İslam'a ve bilime ters düştüğü düşüncesi ile bazı kişiler tarafından reddedilse de araştırma sahası içerisinde yapılan görüşmeler neticesinde aktif olarak yaşatıldığı tespit edilmiştir.

Çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olması için toñun (çocuktan sonra gelen eş) üzerine oturtulurdu. **(KK-4)** Bu uygulama ile kadındaki rahatsızlığın giderileceğine ve kadının hanmîle kalabileceğine dair bir inanış gelişmiştir.

Doğum yapamayan kadınlar hamile kalabilmek için evlatlık alırlar. Evlatlık aldıktan birkaç yıl sonra hamile kalacağına inanırlar. **(KK-3)**

Genç kadının çocuk sahibi olup olamayacağı evlendikten sonra hatta evlenmeden önce de merak konusu olmuştur. Bazı inanışlar neticesinde, çocuğun olup olmayacağının bilineceğine, eğer çocuk olmazsa da bu sorunu çözümünün bulunacağına inanılmıştır. Bu durumla ilgili şu şekilde inanışlar bulunmaktadır:

Eskiden kadın idrarını yaptığında, idrarını yaptıktan sonra [idrarını yaptığı yere] bakarlardı. Bakıp bunun çocuğu çok olur, [idrarın] otu yakması güçlü derler, bunun çocukları güçlü [çok] çıkar diye onu anlatırdı sınıçılar⁶ (kâhinler). İdrar yaptığı yerden bilirlerdi. **(KK-6)**

Yani kadının çocuk sahibi olup olamayacağını merak edenler bir şekilde onun sağlık durumunu tespit etme çabası içerisinde girmektedir. Bir başka inanış ise şu şekildedir:

Küçük bir çocuk kadının döşegine idrarını yapsa ya da başkasının çocuğu bir kadının yanına idrarını yapsa o kadının çocuk sahibi olacağı söylenir. **(KK-26)**

Çocuk daima bereket olarak görülmüştür. Bu durum da çocuk sahibi olma noktasında doğmuş olan çocuklara birçok özellik yüklemiştir.

Tüm bu aşamalardan sonra eğer kadın hamile kalabilmişse, bu evrede de birçok şeye dikkat etmeli ve bebeğinin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelebilmesi için birtakım

⁶ Sınıçılık hakkında detaylı bilgi için bkz. Temur, N. (2014). Kırgız Türklerinde Sınıçılık Geleneği ve Kırgız Sınıçıları. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

kaçınmalarda bulunmalıdır. Toplum içerisinde hamile kadına bakış açısı kaynak kişiden şu şekilde derlenmiştir:

Bizde çocuk doğmadan önce, Kırgızlarda gelinin hamile kaldığı andan itibaren ona çok değer verip fazla iş yaptırmayız. Bu bazı evlerde yapılır, bazı evlerde yapılmaz. **(KK-22)**

Kadın hamile kaldıktan sonra kendisini doğuma hazırlar. Doğumun kolay olması için derlenen uygulamalardan birisi şu şekildedir:

Kadın doğumu yaklaştığında, köpeğin doğum sancısının hafif olduğu düşüncesinden dolayı kendisinin de sancısı hafif olsun, kolay doğum yapabilsin diye üç kere köpeğin üstünden atlar. Bu şekilde kadının kolay doğum yapacağına inanılır. **(KK-16)**

Burada kadının köpeğin üzerinden atlaması dikkat çeken bir husustur. Hayvanbiçimcilik bağlamında eskiden şamanların hayvanların taklidini yaparak ya da onlara benzeyecek şekilde giyinerek ayinler yaparlar ve bu yolla o hayvanlara dönüştüklerini hissederlerdi. Bu sayede hem kötülüklerden korunur hem de ritüelleri daha kolay gerçekleştirirlerdi (Roux,2005: 234). Bu durum kadının köpek kadar kolay doğum yapması için bahsi geçen şaman uygulamalarının değişim gösteren bir hali olarak yorumlanabilir.

Bunların yanı sıra bir de kadının artık sahip olduğu bebeği karnında koruması gerekmektedir. Bebeğe zarar gelmemesi için bulunduğu kaçınmalardan örnekler şu şekildedir:

Hamile iken sinirli olmamalıdır, birileri ile kavga etmemelidir. Eğer kavga ederek sinirlenirse karnındaki çocuğu sağlık bakımından iyi yetişemez, büyümmez. Sağlıksız olarak dünyaya gelir. **(KK-1)**

[Kadının sinirli olması] tabi ki etkileyecek bebeği. Çocuğu sağlıklı olmaz, ya büyüyemeyebilir ya konuşamayabilir ya da yürüyemeyebilir. Öyle olur. Bunlar da etkiler işte. **(KK-1)**

Bu işte anneden kaynaklanır [çocuğun karakterinin nasıl olacağı], ananın huyu, karakterine göre. Anasının karakteri iyi ise [çocuk da] iyi olur. Karakteri acımasız ise [çocuk da] acımasız olur. **(KK-1)**

Kadın hamile iken acı ekşi yemek yememelidir. Çünkü o çocuğu da etkiler. Çocuk sinirli biri olabilir. **(KK-1)**

Böbrek gibi şeyleri yersen çocuğun belli bir yerinde rengi/izi olur derler, siyah olur derler. [Kadının bu yiyecekleri] yemesine izin vermezler. [Çocuğun] beni/doğum lekesi olur derler. **(KK-1)**

[Kadın] doğurana kadar [saçını] kestirmez. Saç kestirmez. Saç kesildiğinde rızk kesilir derler. **(KK-11)**

Hamile iken çocuk sağlıklı doğsun diye gelin saçını kestirmez. Kestirirse çocuğun ömrü kısa olur. **(KK-9)**

Bu inanışlar Türklerin saçı vücudun bir organı gibi kabul etmesiyle açıklanabilir (İnan, 2018: 169). Bu sebeptendir ki genel olarak Türk halk inanışları içerisinde hamile kadının saçının kestirmesi, dişini çektirmesi gibi durumlar uygun görülmez. Bu uygulamaların bebeğe zarar vereceğine inanılır.

Ölü yerine hamile kadınların gitmemesi gerekir. Şimdi bunu öğretecek mollalar yok bizde, oysa bu gelenekleri korumak gerek. Eskiden mollalar ölü yerindeki hamile kadınlara ellerinize ip bağlayın derlerdi. İp alıp gelirler, hamile kadın parmağına ip bağlar. Karnındaki bebeğin boosu bek bolsun (göbek bağı sağlam olsun) diye. Ölen kişi bu dünyadan gidiyor. Şimdi böyle bir şey yapılmıyor. **(KK-14)**

Eskiden ölü yıkanırken kefeninden küçük bir parça kesilir hamile kadınlara verilirdi. Kadınlar bu kefen parçasını parmaklarına bağlardı. **(KK-22)**

Ölü evden çıktıktan sonra onun kaldığı yere gidip o ipi bırakmak gerekir tekrar. Hamile kadınların böyle bir durumu var. Kefenin ucundan çekip alarak parmağına bağlar. Sonra ölü çıkarıldıktan sonra oraya bırakırlar giderken. **(KK-20)**

Ölü ve ölü yeri ile ilgili kaçınmalar ise ölen kişinin ruhunun tam olarak girmeden önce etraftaki kişilere zarar vereceği inanışı ile açıklanabilir. Eski Türklerin Ata

ruhlarının hayatta olan kişilere birçok etkisi olabileceğine dair inanışlar geçmişten günümüze süregelmektedir.

Eskiden gelinlere kayınbabanın oturduğu yere oturma derlerdi. Eğer oturursa gelinin doğum sancısının şiddetli olacağına inanırlardı. Aynı şekilde kayınbabanın eyerine de binmemek gerekirdi. Kayınbabanın döşeğine de basmamak gerekir. Bunların da doğum sancısına etki edeceğine inanılırdı. **(KK-23)**

Bu durum büyüklere saygının bir belirtisidir. Bunun yanı sıra gelinin kocasının babası ve ölmüş atalarının azabına uğramaması için de bu tür telkinlerde bulunulmuştur.

Devenin etini de hamile kadının yememesi gerekir. Yerse doğum zorlaşır. On iki ay bebeği taşır. Eğer dokuz ay dolduğu halde kadın doğuramamış ise bu devenin etini yemiş derler. **(KK-23)**

Hamile kadının çocuğunu düşürmesi de hamilelik sırasında en korkulan olaylardan birisidir. Çocuğun anne karnından düşmemesi için şu şekilde uygulamalar yapılır:

Hamile olduğu sırada kadından kan gelmeye başlarsa kadın eyere ters bindirilir ve eteğinin ucu kırmızı ip ile boydan boya dikilir. Bu şekilde çocuğun düşmesi engellenir. **(KK-16)**

Eğer tüm önlemlere rağmen yine de anne bebeğini kaybediyorsa bu sefer başka uygulamalara başvurulur. Örneğin; sürekli çocuğu düşen, yaşamayan kadın çocuğunun doğduğu yere kırk şiş, çivi çakılır. Daha sonra kırk evdeki kırk kara kazanı çocuğa yalatıp başka birisine emzirtip yedi gün orada bırakır. Sonra tekrar çocuğu alırlar, bu şekilde çocuk uzun ömürlü olur, ölmez. **(KK-23)**

Kadının her doğurduğu ölürse ya da düşerse doğum yaptığında bebek pencereden çıkarılır. Anne baba daha sonra bebeği balta, çivi gibi eşyalarla geri alır. Satıpaldı (satin aldı) denilir. Bu eşyalarla alınmasının sebebi çivi, balta kadar sağlam olsun, yani demir gibi olsun çok yaşamasının istenmesidir. Çocuğun adı da buna uygun verilir. Mesela Toktogül koyulur. **(KK-3)**

Bu uygulamaları Türklerde önemli bir yere sahip olan demir ve demircilik kültürü ile açıklamak mümkündür. Bilindiği üzere Türkler kötü ruhlardan kaçınmak için demiri

sıklıkla kullanmışlardır. Bu uygulamada ise ham maddesi demir olan eşyaların kullanımı Türklerde demirin önemine ve günümüzde de bu inanışların yansımalarının devam ettiğine işaret etmektedir.

Bazı inanışlara göre ise gözü açık ya da elinde gücü olan insanlar aracılığıyla çocuğun sağlığının korunabileceği inancı vardır. Kendisinde şifa olduğunu anlatan kaynak kişinin ağzından bu olay şu şekilde derlenmiştir:

Benim elimde em (güç, şifa) var. Hamile bir kız geldi bana ağrısı varmış. Karnına elimi dokundurmadan sürüp, üfledim. Sen doğuracaksın, erkek doğuracaksın dedim. Sancın çok kolay olacak dedim. Daha sonra yanıma geldi, kolayca doğurmuş sancısı da ağır olmamış. (KK-24)

Hamilelik sürecinin en önemli alaylarından birisi aşermedir. Aşerme, hamileliğin belli bir döneminde kadında görülen bir durumdur. Deyim aslında *aş yerme* şeklindedir. Yani *yiyeceklerden tiksime* durumudur. Yermek *beğenmemek* anlamını taşısa da zamanla kadının istediği şeylere de işaret etmeye başlayarak anlamda genişleme görülmüştür (Boratav, 1984: 146). Bilimsel açıdan bakıldığında aslında hamile kadın vücudundaki eksik şeyi fizyolojik olarak gidermek istemektedir (Örnek, 2000: 134). Bu istekler çevresinde bir takım inanışlar oluşmuştur. Hamile kadının istediği yiyeceği yiyemediğinde veya yapmak istediği bir eylemi yapamadığında çocuğuna zarar geleceği inanışı çok yaygındır. Aynı şekilde bazı yiyeceklerden de çocuğun fiziksel ve ruhani gelişimi için kaçınması beklenir. Hamile kadının isteklerinin sadece yiyeceklere değil, bazen bir insana ya da normal karşılanmayacak şeylere olduğu da anlatılmaktadır.

Kırgızlarda *aşerme* için *talgak* kelimesi kullanılmaktadır. Kırgızlar da çocuğun sağlıklı bir şekilde doğmasını sağlayan en önemli etkenlerden birisinin annenin yemek istediğini yemesine bağlamışlardır (Polat, 2019: 78). Talgak kelimesinden başka bir de *cerii-* (kabullenmemek, beğenmemek) anlamındaki fiilden türetilen *cerigüü* (aşerme) deyiimi bulunmaktadır. Talgak olayı çevresinde gelişen inanışlar ve anlatılar şu şekildedir:

Talgak olan bir hamile kadının isteği karşılanır ve ona istediği yedirilirse yemek veren kişi sevaba girmiş olur. (KK-11)

Bu inanış eskilerden beri gelmektedir. İlmî olarak kadının vücudundaki eksik bir şeyden dolayı canının çektiği yiyecekler olarak açıklanabilir. Kaplanın yüreğine aş erildiği zamanlar da olmuştur. Manas bahadırın annesi Manas’a hamile iken kaplanın yüreğine aş ermiştir. Balbay bahadırın annesi de Balbay’a hamile iken kaplanın yüreğine aş ermiştir. Talgak olunan şey anne tarafından yenmez ise çocuğun fiziki veya akıl sağlığı açısından engelli doğması mümkündür. Manas Destanında Manas’ın annesi kaplanın yüreğini yediği için Manas da iyi bir bahadır olmuştur. Balbay bahadır annesi ise kaplanın değil, kurdun yüreğini yediği için Balbay da kurt gibi yırtıcı olarak doğmuştur. Hamile kadının talgak olduğu şeyi doyuncaya kadar yemesi gerekmektedir. Kadının aş erdiği yiyecek bulunup getirilmelidir. **(KK-17)**

Kırgızlarda, hamile kadının aş erme sonucu yediği şeyin çocuğu etkileyeceği düşüncesi vardır. Yani çocuğun da yediği yiyeceği taşıyan canlıya benzeyeceğine inanmaktadırlar (Polat, 2019: 78). Görüldüğü gibi kaynak kişinin Manas ve Balbay adlı destan kahramanları hakkında anlattıkları bu bilgi ile örtüşmektedir. Talgak her şekilde olabilir. Hamile kadının yemekleri yiyesi gelmez, kusar. Başka birisinin yemeğini yiyesi gelir. Bazen kadının canı yenilmeyecek şeyler de çekebilir. Bazı kadınlar kocasına talgak olur. **(KK-9)**

Kadın hamile iken bir yemeğe talgak olup yemek ister ve istediği kadar yiyemezse ya da hiç yemezse kesinlikle çocuğun yüzünde gamze oluşur. Talgağı kanbay kalgan (talgağı doymamış) derler. **(KK-11)**

Mesela ben eşime talgak oldum. Eşimin sürekli yanımda olmasını istedim. O yüzden çocuğum babasına benziyor, babasına yakın. **(KK-2)**

Hamilelikte doğacak olan çocuğun cinsiyeti sadece anne için değil, tüm aile için merak konusu olmuştur. Cinsiyeti tayin etme konusunda da bir takım inanışlar bulunmaktadır. Bu inanışların bir örneği şu şekildedir:

Kadının doğumu yaklaştığında bebeğin cinsiyeti belli olur. Erkek doğuracak olan kadının karnının geniş ya da büyük olduğu, kız doğuracak olan kadının karnının dik olduğu söylenir. Ayrıca eğer kadın hamile iken çok üşüyorsa bu durum da kız doğuracağını belirtisidir. **(KK-11)**

Doğum Sırası İle İlgili İnanışlar

Türklerde doğum, kutlu bir olaydır. Hamilelikten önce ve hamilelik sırasında kadınlar kendilerini hep doğum anına hazırlarlar. Doğum anı ile ilgili inanışlar ve ritüeller şu şekillerdedir:

Kadının sancısı geldiğinde, “el kayda köçöt el kayda köçöt (el nerede göçüyor, el nerede göçüyor)” diye kadına yüksek sesle bağırırdı. El göçüp gidiyor kolayca doğur arkada kalma demek isterlerdi. **(KK-14)**

Eskiden kadının doğum yaptığı sırada boz üyün dışında tüfek atılırdı. Şeytandan, Albarstıdan ve kötülüklerden korumak için çocuğun başına bıçak ve ekmek koyulur. **(KK-16)**

Çocuğun toñu olarak adlandırılan eş bilimsel dilde plasenta olarak adlandırılır. Toña dair birçok inanış ve uygulama bulunmaktadır. (Örnek, 2000: 142). Çocuğun toñuna çocuktan bir parça olarak bakılır ve çocuğun doğumundan sonra toñ da özenle alınıp, gömülür (Örnek, 2000: 143). Öyle ki, Kırgızlar arasında toñ için, çocuğun yoldaşı denilir.

Eskiden jinekologlar yoktu. [Kadın doğum sırasında bilincini yitirse] kara bastı, albastı bastı derler ve çaka-çaynekten ses çıkarıp, “ket ele ket (git git)” derlerdi. Böyle seslerden kadın korkar içindeki toñ düşerdi. Kadın kendine gelse toñ düşerdi, uyanmasa geri giderdi. Kara bastı derlerdi. Mollalar da sopalarla sesler çıkarırdı bir yerlere vurup. Daha sonra kadının başına kartal koyulurdu, kartal kanatlarını açıp kadının başına değdirdiğinde de toñ düşerdi. Adamlar kurdun derisini üstüne sarıp da korkuturdu. Böylelikle toñ düşerdi. **(KK-11)**

Burada dikkat edilmesi gereken unsurlardan birisi kartal vurgusudur. Kartal aslında Türk mitolojisinde üremenin simgesidir. Türk tarihinde gücü ifade eden kartal, koruyucu ruhun ve adaletin de simgesidir. Genel olarak olumsuz kavramların karşısında iyi unsurları temsil etmektedir (Çoruhlu, 2000: 134). Örnekte görülen halk inanışı günümüze gelindikçe başka sebeplere bağlansa da temelinde eski Türk inançlarının izlerinin yattığı görülmektedir.

Kara bastı denilen bir inanç vardır. Kadın doğum yaptığı sırada çok kan kaybetse ve doğum yapamasa kara bastığı düşünülürdü. Bu durumda bir kuuçu⁷ çağırılırdı. Kuuçu dışarıda şeytani güçleri tüfek atarak kaçırmaya çalışırdı. Baybiçeler⁸ de, çık, git diyerek kovarlardı. Bazen kadın doğum yapabilir, bazen ise ölürdü. (KK-22)

Kadın tüfek sesini aniden duyarak korkar ve bir anda çocuğu doğururdu. (KK-16)

Bu inanışlarda bahsedilen *karabastı* ve *albarstı* denilen varlıklar aynı şeylerdir. Bunlar beş altı yaşlardaki kızlara benzetilirken aynı zamanda sarı, göğüsleri ve saçları yerlerde sürünen yaratıklar olarak tarif edilir⁹ (Akmataliev, 2003: 19). Kadın doğum yaparken çıkarılan yüksek seslerle ilgili ise çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kimi kaynak kişiler yüksek sesteki kadının korkarak doğumu daha kolay yapabilmesi olarak değerlendirirken kimi kaynak kişiler ise kötün ruhları ortamdaki kovmak bebeğe ve anneye zarar gelmemesini sağlamak amaçlı yapıldığını dile getirmiştir. Esasen bu durumun geleneksel Türk inanışlarının bir kalıntısı olarak kötü ruhların kavulmak istenmesi amaçlı yapıldığını fakat günümüzde biraz daha somut bir olaya bağlamak isteği ile farklı yorumlar getirildiği açıklamasını yapmak daha doğru olacaktır.

Kadın doğurduktan sonra toñ düşmeyip kadından kan gittiği zamanlarda toñ düşsün diye evin erkeğinin eyerini ters çevirip koyup kadının saçını ve dilini çekerler. (KK-23)

Eskiden dağlarda doğum yapılacağında kadınlara bakan tutturulurdu. Doğumdan sonra bebeğin kindiğini galoşa koyup, kesip sonra bağarlardı. (KK-9)

Kindik, çocuğun göbek bağıdır. Kindik de en az toñ kadar önemlidir. Çocuğun kindiğini kesen kişiler kindik ene (göbek anası) şeklinde adlandırılır. Coldo abinin eşi Orozo abla, zavallı anlatırdı. Dağda çobanlık yaptıkları zamanlarda çok fazla sancısı gelmiş Soñ Köl'den geldikleri vakitlerde. Daha sonra Ak Terek'e geldiklerinde dayanamamış, attan inip bebeğini kendi başına doğurup, zorlukla yanındaki taşa erişip kindiğini başörtüsüne sarıp bacağına koyarak kendisi kesmiş. Daha sonra kindiği

⁷ Kuuçu ile ilgili bilgi, Olağanüstü Varlıklarla İlgili İnanışlar başlığı altında verilmiştir.

⁸ Baybiçe kelimesinin birçok anlamı bulunmaktadır. Buradaki anlamı, yaşlı kadınlara saygı gösterme amaçlı kullanılan şeklidir. Baybiçe kelimesi evlenme başlığı altında daha detaylı açıklanmıştır.

⁹ Bu varlıklar, Olağanüstü Varlıklarla İlgili İnanışlar başlığı altında detaylı bir biçimde anlatılmıştır.

başörtüsünden ayırarak bağlamış. Çocuğun coldoşu (yoldaşı) düştü derler bizde. Onu taşla kesip sonra çocuğu örtüye sarıp tekrar ata binip köye gelmiş. **(KK-9)**

Doğum Sonrası İle İlgili İnanışlar

Çocuğun sağlıkla dünyaya gelmesi tüm aile ve yöre halkı için müjdeli bir haberdur. Kırgızlarda erkek çocuk önemli bir yere sahiptir. Çünkü genel Türk inancı içerisinde erkek çocuk soyun devam edeceğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Çocuğun doğumu ile aile kutlanır ve yine aile tarafından toy verilir. Kırgızlarda çocuğun kız ya da erkek olduğu farklı şekilde müjdelenir:

Kız çocuğu doğduğunda, kırk cılkıluu bolduñ (kırk yılklılı oldun) derler. **(KK-1)**

Erkek çocuğu doğduğunda, tuyak boldu, üydün kutu boldu (mirasçı oldu, evin kutu oldu) derler. **(KK-1)**

Kırgızlarda kız evin bereketi olarak kabul edilirken, erkek ise evin çatısı olarak kabul görür (Çeltikçi ve Kayhan, 2016: 65). Kızın kalın aracılığı ile eve yeni atlar getirmesi, erkeğin ise evin direği ve soyun devamı olarak görülmesi bu sözler ile açıklanır.

Çok çocuk sahibi olmak önem taşıdığı için yeni doğan çocuğun doğacak olan diğer çocukların habercisi olarak kabul edilir ve daha fazla çocuk olması için bir takım inanışlar uygulanır. Eskiden kadın doğum yaptıktan sonra çocuğun ardından gelen toñun üstüne arpa, buğday serpilerek teniz bir yere gömülürdü. Arpa buğday gibi olsun kadın daha çok doğursun derlerdi. **(KK-5)**

Çocuğu beşiğe koyma ritüelinden sonra gelinin eteğine sarı may (tereyağı) sürülür. Bunun nedeni gelinin maylı (yağlı), sütlü olması, çok çocuklu olması isteğidir. **(KK-9)**

Kadına doğum yapmasının ardından yeni görevler yüklenir. Anne artık çocuğun hem psikolojik hem de fiziki gelişiminden sorumludur. Bunun en temelinde gelen olgulardan birisi yeni doğan bebeğine sütünü vermesidir. Doğumdan sonra sütü gelmeyen kadın eğer bu durumu kendi uygulamaları ile çözemiyorsa kindik eneye başvurur;

Doğum yapan kadın zorlanır. Bu yüzden daha sonra sütü olmayabilir. Bu durumlarda bir ırım-cırım (ritüel) yapılır. Kindik ene bir yemek veya çay, carma (yarmadan yapılan içecek), kesme hazırlayıp doğum yapan kadına getirir, kadının sütü olur. Bu da Kırgız'ın ırım-cırım (ritüeli). (KK-22)

Çocuk doğduktan sonra uygulanan birçok gelenek vardır fakat isim koyma hem çocuğun kaderi hem de kendisinden sonra doğacak olan çocukları etkilediği görüşü ile ayrı bir öneme sahiptir.

Kişi adları, bir milletin söz varlığının en önemli parçalarından birisidir. Halkın yıllar boyu koruduğu bir dil hazinesi rolünde olan kişi adları, anne babanın çocuğuna verdiği ilk hediye olarak da düşünülebilir (Şeralı, 2017: 10). Anne babaların çocuklarının yerine karar verdiği bu durum toplum içerisinde bir sorumluluk olarak kabul edilmiş ve ayrıca isim koymanın getirdiği birtakım inanışlar da gelişmiştir. Bu inanışlara örnekler şu şekillerdedir:

Ad, insanın ismidir. Ad vermenin çok çeşitleri vardır. Mesela tanınmış büyük adamlar var. Örneğin Cengiz, Stalin, Lenin vs. Cumhurbaşkanları Askar Akayev, Nursultan Nazarbayev, İslam Karimov iken herkes bu isimleri veriyordu. Manas ismini verdiler çocuklarına. Herhangi bir büyük adamın ismini verirken onun gibi olmasını dileyerek veriyorlar. İsim dikkatle seçilmelidir. Adına zatı (kişiliği) benzer. İsim insan kaderini etkiler. Bazıları için isim zor gelebilir, çocuk ölebilir bunun için. Ne olursa olsun ana baba çocuğuna kendi kalbindeki ismi vermelidir... Günümüzde ise küreselleşme gerçekleşmiş olup dünya çapındaki isimler veriliyor. Maradonna ismini verenler var, Rafael ismini taşıyanı var, Rusçası, Kırgızcası var, Arapçası var, Türkçesi var. Her milletin kendine ait isimleri vardır. Örneğin, Kırgızlarda çoğunlukla Kamçibek, Altınbek, Cıldızbek, Aybek, Ay gibi bey, yıldız gibi bey, bay kelimesini Türkler bey diyorlar Aslanbey gibi işte bunlar. Bir de Kırgızlar gözü gördükleri isimleri de verirler. Çocuk ilk doğduğunda babası ilk neyi görürse onun ismini vermiştir. Mesela kiyiz (keçe) görürse Kiyizbay, koy (koyun) görürse Koylubay, yıldı ise Cılkıbay gibi. Bir de özellikle doğumdan ölen çocukları durdurmak (bir daha ölmemesi) için özel verilen adlar vardır. Mesela, Toktogon, Toktosun (dursun anlamında). Benim ismim de Satımbay. Bunlar halk inançlarından esinlenerek verilen isimler. İşte dursun artık diye dileyerek. Ben

doğduğumda beni annemden alarak anneanneme vermişler, ona baktırmışlar sonra kendi anne babam gidip ondan beni satın almışlar. Elinden geldiğini verirler. İster kırma, ister altın en önemli olan bir şeyin verilmesi. Çünkü benden önceki çocukları hep vefat etmiş. Satın aldıkları için Satımbay, Satılğan isimleri verilir. Bu isimler inanç kaynaklıdır. Muras, Kerez isimleri de halk inancından geliyor. Anne babası vefat eden çocuğa Amanat ismi verilir. Ya da anne babası vefat ettiğinden dolayı çocuğu miras (Muras), emanet (Amanat), vasiyet (Kerez) kaldı anlamına gelen isimler bunlar. Onun dışında hep kız çocuğu olup erkek çocuğu yoksa kızlarına Burma (Döne), Burulsun (Dönsün), Uulkelsin (Oğul gelsin), Uulcan (Oğul canı) gibi isimleri verirlerdi. Bunu da Allah'tan, “ee caratkan kудay, mından kiyin maga erkek bala ber (yüce Allah'ım, bundan sonra bana erkek çocuğu ver)” diye dilemişler. Bir de çocuk sahibi olamıyorsa kutsal yerlere gidip tapınmışlardır. Oralara gidip hayvan kesip gecelemişler, Hüda'ya yalvarmışlar, bundan sonra çocuk sahibi olanları gördüm. Bazıları inanç gereği başkasının oğlunu evlat edinirler, “uşu may kötön bala bolso eken (Bu bize uğurlu çocuk olsun)” diye. Bunun ardından da çocuk sahibi olanlar da var. **(KK-25)**

Şeriattaki isimler vardır. Mollaların, peygamberlerin isimleri. Onlar bazı çocuklar için ağır gelir. Zor oluyormuş, öyle diyorlar. Muhammed peygamber, İsa peygamber diye isim veriyorlar. İşte bu isimler çocuklara ağır geliyor. Mesela çocuğun vefat ederse bebekken sonraki dünyaya gelen çocuğa onun ismini vermezler. O isim o giden ile beraber gider. **(KK-1)**

Çocuğa bazen aile büyüklerinin adı verilir. Cañırtıp koyolu (Yenileyelim/ismini canlandırırım) diye. **(KK-1)**

Evet işte erkek çocuğu doğsun diye Burulsun (Dönsün), Aynısın (Şaşsın) diye Aynıke isimleri verilir. **(KK-1)**

Görüldüğü üzere verilen isimlerin insanın kendi hayatına ve hatta kendisinden sonraki çocuğun kaderine dahi etki edeceği inancı güçlü bir şekilde yaşatılmıştır. Etkileri günümüzde de görülmektedir.

İsimlere dair inanışların yanı sıra eğer kadın sürekli aynı cinsiyette çocuk doğuruyor ve bu durumun değişmesini istiyorsa, çocuğun ismine dair uygulanan inanıştan başka bir de göbek bağı ile ilgili bir inanış vardır.

Kız doğduktan sonra kindiğini (göbek bağı) sağ tarafa doğru tutup, kesilip düğümlenirse bir sonraki çocuğun erkek olacağına inanılır. Eğer erkek çocuk doğmuş ve kız çocuk isteniyorsa bu sefer aynı işlem kindik sol tarafa doğru tutularak gerçekleştirilir.

(KK-17)

Kadın kız çocuk istediği durumlarda ise şu şekilde bir uygulama gerçekleştirir: Sürekli oğlu olan ve kız evlat isteyen kadınlar oğullarının saçının tepe kısmındaki saçı uzatıp örüp, saçın kalan kısmını kısa bir şekilde keserler. Bazen de erkek çocuğa küpe takarlar. Kızlarda olduğu gibi erkeklerde de ismini kıza benzetip koyarlar. **(KK-23)**

Sürekli kız doğuran kadın erkek doğurduğunda, erkek çocuktan önce doğan kıza maykötön denilir. Erkek doğurmak isteyen kadın şu şekilde bir uygulama gerçekleştirir:

Sürekli kız doğuran kadınlar, bundan sonraki çocuk erkek olsun diye son çocuğunun poposuna yağ sürer. **(KK-3)**

Eğer bir kadının doğurduğu bebekler sürekli ölüyorsa, yeni doğan bebeğinin sağ kalması için kapıdan değil pencereden eleğin içinde evden çıkarılır. Bebek anne ile babaya eleğin içerisinde pencereden gösterilir. Daha sonra bir ay boyunca gösterilmez. Bebeğin babası eğer takımını alıp kaldırır ve köylüler ona bağırarak kovup koşmasını söylerler. Bir ay sonra bebek yine elek içinde anne-babaya gösterilir ve o şekilde pencereden eleğin içinde eve girdirilir. **(KK-15)**

Çocuğun doğumundan sonra beşikke saluu (beşiğe koyma), oozanduruu (ağızlandırma), kırkın çıgaruu (kırk çıkarma) tuşo kesüü (ayak bağı kesme) gibi birçok ritüel yapılır¹⁰. Bu ritüeller arasında çocuğun geleceğini tayin etmesi açısından kırk köynök (kırk gömlek) giydirme ritüelindeki inanışlardan birisi şu şekildedir:

¹⁰Detaylı bilgi için bkz. Polat, K. (2019). Beşikten Mezara Kırgız Türkleri. Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 157-196.

Çocuğun kırkı çıkacağında çok çocuklu, yaşı ilerlemiş kırk kadından kumaş toplanır. Bu kumaşlardan gömlek dikilerek bu kadınların yaşına yetiş, onlar gibi ol diyerek bebeğe giydirilir. (KK-14)

Tüm bunların yanı sıra bir de doğum sonrası anne ve bebeği korumaya yönelik uygulanan inanış ve ritüeller bulunmaktadır. Bunlar, olağanüstü varlıklarla ilgili inanışlar başlığı altında detaylı olarak ele alınacaktır.

2.1.2. Evlenme İle İlgili İnanışlar

Evlilik toplumsal düzenin en önemli olgularından birisidir. Toplumun en küçük ve en temel yapıtaşı olan aile olma sürecinde evlenme olayı, iki insanın hayatlarında bir dönüm noktası olarak değerlendirilir. Çocuk yaşlardan itibaren insanlar, aileleri ve toplum tarafından psikolojik olarak evliliğe hazırlanırlar.

Kırgızlar evliliğe çok önem vermişlerdir. Toplumun temelini oluşturan ailenin kurulmasında dikkat edilmesi gereken birçok husus vardır. Bu hususlar sürekli olarak genç adaylara hatırlatılır.

Evlilik olayında özellikle kadınlardan beklentiler oldukça fazladır. Kadının ailedeki yerini bildiren ve evli kişilere nasihat içeren çeşitli atasözleri vardır. Örneğin: Kadın iyi, er iyi; vezir iyi, han iyi. Gönlün bende olsa ömrüm sende olur. Kırılan gönül saygılı davranışlar ile iyileşir gibi atasözleri kadın erkek ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair nasihatler içerir (Akmatov ve Madmarova: 2018: 145). Yaşı ilerlemiş ve tecrübeli kişiler toplumun önemli olaylarından birisi olay evlenmeyi bu tarz nasihatler ile garanti altına almak isterler.

Evlenme olayı; evlilik öncesi, evlilik sırası ve evlilik sonrası şeklinde üç aşamada gerçekleşir. Kırgızlarda evlilik süreci şu şekilde sıralanabilir: 1. Kudalaşuu (dünür olmak), 2. Küyöölöö (evlenmeden önce nişanlı kızın evine hediyelerle ziyarete gidilmesi ya da kızın evinden törenle alınması), 3. Kız Toyu, 4. Kelin (gelin) toyu¹¹.

Kırgızlar içerisinde *kudalaşuu* önemli bir yere sahiptir. “Damat yüz yıllık, kuda bin yıllık” atasözü bu durumu kanıtlar niteliktedir. İyi-kötü ayırt etmeden dünürlere hürmet edilir ve aile içerisinde yakın muamele gösterilir (Umarova, 2020: 172). Evlilik

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Akmatiev, A. vd. (2003). Kaada-salttar, Ak batarlar. Şam basmakanası, Bişkek.

aracılığıyla ailelerin genişlemesi ve bu geniş aileye saygı göstererek bir arada tutma isteği Kırgızlar arasında oldukça ciddiye alınan bir durumdur.

Evlenme ile ilgili Kırgızların çeşitli dünya görüşleri mevcuttur. Bunlardan ilki hangi bireyler arasında evliliğin kabul gördüğünü açıklamak gerekir. Bu durumu üç maddede ele alabiliriz. Genel bir ifade ile; evlenecek kişilerin aralarında kan bağı olarak beş kuşak geçmesi gerekir -bu durum yedi kuşak¹² olarak da belirtilir-, dünürlar kendi aralarında evlenemezler ve son olarak da süt kardeşler birbirleri ile evlenemezler (Törökeldieva, 2016: 21). Bahsi geçen bu kişiler arasında evlilik toplu içerisinde yasaklanmıştır.

Tüm bu geleneklerin yanı sıra evlilik ile ilgili birçok inanış da mevcuttur. Bu inanışların ve uygulamaların örnekleri şu şekildedir:

Kızı birisi oğluna istediğinde kız eğer sessiz kalırsa bu kızın evlenmeye razı olduğunu belirtir. **(KK-16)**

Kırgızlar arasında yengeler evlilik sürecinde büyük bir rol oynar. Evlenecek kişilerin evlilik isteklerini yengeleri aracılığıyla bildirdiği ya da yengelerin uygun eş adayını teklif ettiği durumlar sıkça görülür. Bu durum bir bakıma aslında çocukların anne babaya olan büyük saygısının neticesinde utanmaları sonucu yengeleri aracı olarak kullanmaları olarak da değerlendirilebilir.

Anne ve babadan sonra evlilikle ilgili uygulamalarda en önemli görevi yengeler üstlenir. Yengelerin etkin bir şekilde rol almaları onların tecrübeli olmaları ile açıklanabilir (İşcanoğlu, 2018: 364). Evlilik aşamasında yengelerin görevleri ile ilgili birçok örnek tespit edilmiştir.

Eskiden evlatlarımız sevgili olmak nedir bilmezdi. Kaçırıp getirirlerdi. Yaşlı kadınların hepsi bir araya gelerek kızın bağırp çağırmasına bakmadan örtüyü başına geçirir, köşögö (perde) ardına oturturdular. Sevgili falan olmak yoktu. Böylece kendisi isteyen kızlar kendileri otururlardı köşögö içerisine. Örtüyü başlarına geçirince ağlayarak kabul edip otururlardı. Onun ardından onun yengeleri gelirdi. Onları misafir edip

¹² Yedi kuşak olarak belirtilen durum yedi ata inanışı ile detaylı şekilde açıklanmıştır. Tezin bu kısmında ve Aile Bireyleri İle İlgili İnanışlar kısmında yedi ata ile ilgili bilgiler mevcuttur.

ağırlayıp sonra gönderirdik. “Koy emi taş tüşkön cerinde oor, uşu cerde ele agarıp kögörsün, biz dele süylöşpöy ele tiygenbiz (Taş düştüğü yerde ağırdır, burada mutlu bir hayat süresin, biz de senin gibi aşksız evlendik)” diye kızları[n evliliği kabullenmesini sağlar] köşögö içerisine oturtmaya yardımcı olurduk. Şimdi ise eskiye göre zaman iyidir. Erkekler kendileri evleneceği kızlarla sevgili oluyorlar. Sevgilisi olan erkekler evlenmek istediğinde mesela benim oğlan evlenmek isterse, kız tarafına gider onu isteriz. Şöyle, “baldarımız süylöşüp catıptır, üylöntölü (Evlatlarımız sevgili imiş/birbirlerine gönül vermişler, evlendirelim)” diye. Sonra anne babaları kabul eder, gerisinde Kırgız gelenekleri vardır. Hepimiz akrabalarımızı yanımızda götürerek o kızın evine gideceğiz, paralarımızı, kiyit de götürürüz. Sonra ise gelini evimize getireceğiz. Eve getirdikten sonra başına örtü geçireceğiz ve oturtacağız. Düğün düzenleriz. Sevgili olup sonra evlenmesi çok iyi oluyor böyle. Eskiden ise sevgili olmak nedir bilinmediği zamanlarda bazı kaçırılıp getirilen kızlar oturmayıp giderlerdi. O gitmek istediğinde yaşlı kadınlar kapının önünde oturlardı, “meni attap çıgıp körçü sen kıyn bolsoñ (benim üzerinden geçip çık çıkabilirsen)” diye. Sonra da kargış söylerlerdi, “bağıñ açılбай kalsın, caksılık körböy kal (bahtın açılmasın, iyilik görme)” diye yaşlı kadınlar beddua ederlerdi. Sonra o kargıştan korkarak [gidemeyip kalır evlenirdi], Kırgız’ın geleneği diye inanırdı çoğunluk eskiden, ta Sovyet Dönemindekiler bu tür şeylere inanırdı. Kirgen ceri, bosogo attagandan kiyin çıkpayt (girdiğin yerden, kapıdan girince oradan çıkılmaz) diye kimileri o evde kalırdı. İşte ondan sonraki gelenek ise gelinli olduktan sonra onun ardından onun ihtiyaç olan malzemeleri gelir bir ya da iki yıl sonra. Bildiğin ihtiyacı olan her şeyi, yemek dâhil getirirler. Sonra biz onları misafir edeceğiz. Onlar da var olan tüm yemeklerini getirirler. Şimdi ise zaman iyi, hepsine saygı gösterirler, farklı evlerinde misafir ederler. Kol çaykatuu (ellerini yıkatmak) gibi inanışların hepsi ortaya çıktı. Onların hepsine kiyit verir, uğurlarız. **(KK-20)**

Akmataliev’in aktarımı ile evlenme merasimlerinde dini bir havanın hüküm sürdüğü söylenebilir. Bu merasimlerde yeni evli çiftin nazardan korunması için ritüeller yapılır, Kur’an’dan parçalar okunur. Özellikle beyaz renge çok önem verilir. (Akmataliev, 2001: 11). Türklerde beyaz rengin yeri oldukça önemlidir. Bu renk geçmişten günümüze ululuk, adalet, güçlülük, masumiyet, iyilik ve temizlik gibi

kavramları ifade eder (Meskhidze, 2006: 23). Tespit edilen halk inanışları içerisinde sıklıkla ak/beyaz rengin bu kavramlara işaret ettiği açıkça görülür.

Bunların yanı sıra evlenme hangi yol ile gerçekleşirse gerçekleşsin (kaçırılma, görücü usulü vs.) iki tarafın da birbirlerine gidip gelmeleri ile çeşitli gelenekleri yerine getirdiği görülür.

Söykö saluunun (nişan küpesi takmak) çeşitleri vardır. Mesela kimileri kızın beğenerek cuuçı (görücü, kız isterken ağız yoklamak için dünürlerden önce kız evine gönderilen kişi) gönderirler kimileri servetini kullanarak, kimileri ve genel olarak da Kırgızlarda soyuna dikkat etmiştir. Ceti ata¹³ (yedi nesil, silsile) geçmedikçe akraba boyların kızlarıyla oğullarının evlenmesine izin verilmez. Bilimsel olarak söylerde tabu derler. İşte o soylu bir yerin kızıyla evlendirmek çok önemli olmuştur. “Anın atası kanday? Enesi kanday? Tüpkü tegi kanday? (Onun babası nasıl biri? Annesi nasıl biri? Soyu nasıl?).” Çünkü anne babası oğlunu evlendirirken onun soyu sopu da ileride iyi insanlardan olmasını ister. Kendi istikbalinin soyunu sopunu düşünmüştür. Dünür düşerek küpe takmak için cuuçı gönderirlerdi. Cuuçı gider isteğini, amacını dile getirir. Bazıları anlaşılabirise oradan hemen isteğini kabul ederdi. Cuuçı olarak da sıradan birisini göndermezlerdi, otorite sahibi, halkça tanınan, saygın örnek yaşlı adamları gönderirlerdi. Bazıları kendileri inandığı delikanlıları, oğlunu yanında da götürürdü. Oradan tanıştırlırdı. Bazıları ise zorla evlendirmişler. Kimileri kendi istekleri ile evlenmişler. Buradaki en önemli husus ve iyi yanı kızın düğünü ilk kez anne baba evinde yapıldı kız uzatar diye. Elllerinden geldiği kadar düğün yapmışlardır. Zenginleri zengin gibi, yoksulu yoksul gibi. O zaman bile damat da kız da büyüklerin dediklerine karşı gelmezlerdi. Bu büyüklere saygı göstermek, küçüklere değer vermek, geleneğin geleceğe doğru devam etmesi anlamına gelmektedir. **(KK-25)**

Kırgızlarda evlenecek olan iki gencin yedi atasının ortak olmamasına büyük önem verilir. Yedi Ata’dan olan kişilerle evlenmek kesinlikle doğru değildir. Bunun önemi şu şekildedir; eğer iki kişi arasında yedi ata geçmediği halde evlenilirse bu durumda genler bozulur. Sağlıksız çocuklar doğacağı için halk hızlı bir şekilde yok olur. Bu yüzden eskilerden beri yedi atayı bilme geleneği korunmaktadır. **(KK-17)**

¹³ Yedi ata inanışıyla ilgili ayrıntılı bilgi “Aile İle İlgili İnanışlar” başlığı altında verilmiştir.

Kırgızlar arasında genç çiftlere terbiye verme noktasında anne-babalara büyük görev düşer. Özellikle kızlar evlendikten sonra gelinlerin eğitilmesi açısından kayınvalideler ön plana çıkar. “Gelin kayınvalidenin hamurundan olur” sözü buradan çıkmıştır (Umarova, 2020: 173). Ataerkil toplumların bir özelliği olan evin resisi babadır görüşü Kırgızlar arasında da yaşamaktadır. Bunun yanı sıra dikkat çekilen hususlardan birisi, evde söz hakkının evin reisinden sonra kayınvalidede olmasıdır (İşcanoğlu, 2018: 363). Gelinlerin her zaman kayınvalide ve kayınbabalarına saygı göstermesi beklenirken aynı zamanda onların da gelinlerini öz kızı gibi görüp gelinlerinin kişisel ve psikolojik gelişmesinde yardımcı olmaları beklenir.

Gelin-kaynana ilişkisi her zaman toplum içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bazen annelerin çocuklarının evlenmesi için birtakım uygulamalarda bulunduğu görülür. Gelin gelsin diye evini düzenlersin, gereken malzemeleri hazırlarsın. “Uşu kelin urulsun, oşo kelin uulubuzka buyursun (Bu gelinim olsun, bu gelin oğlumıza nasip olsun)” diye. İyi birisi ise, “uşu kelin tiysin, tigi balama urunsun (bununla evlensin, şu oğluma bağlansın)” diye. Gelin geldiğinde, “ırıstuu kelin kelse eken (uğurlu gelin gelsin), eköo ıntımahtuu bolso eken (ikisi birlik içinde olsun), babaluu boluşsa, baldarı çoñooyso (çocukları olsun, büyüsün)” diye dilersin. Bense torun, çöbörö (torunun çocuğu), çıbıra (torunun torunu) gördüm. **(KK-1)**

Kırgızlar arasında Cumagulov’un ifadesine göre kızlar 13-15 yaşında, erkekler ise 16-18 yaşında ergenliğe erişmiş olurlar. Günümüzde durum daha farklı olsa da daha önceleri 17-19 yaşlarına gelen kız eğer hala evlenmemişse bu kıza “kara dalı” yani “evde kalmış” kız denilirdi. Buradaki *kara dalı* ifadesinden kasıt şu şekildedir: Kırgızlar’da kadınların giyimleri ve saçlarını yapma şekillerine göre medeni durumu anlaşılır. Evlenen kızın saçını ikiye ayırarak örерler ve uçlarına süsler takarlar. Kızlar ise saçlarını kırka ayırarak örерler. Bu durum onların bekar olduğunu bildirir. Bu durumda uzun süre evde kalan kız saçını kırka bölerek örmek suretiyle gezdiği için iki dal yani kürek kemiği arası her zaman saçları ile kaplanır. *Kara dalı* deyimini bu şekilde ortaya çıkmıştır (Törökeldieva, 2016: 22). Kısacası Kırgızlar içerisinde kızın çok gecikmeden evlenmesi makbul görölmüştür. Evlenmezse toplum içerisinde bu tür psikolojik baskılara maruz kaldığı bilinmektedir. Yapılan saha çalışmaları sırasında bu durum eskisi kadar katı

olmasa da özellikle yaşı ilerleyen kişiler tarafından 20 yaşı aşmış kızların evlenmesi gerektiği görüşüne sık sık rastlanmıştır. Bu doğrultuda da bir takım inanışlar bulunmaktadır. Bahsi geçen inanışlara örnekler şu şekildedir:

Evdeki döşekler, yorganlar yıkılsa evdeki bekâr kızın evlenip gideceğine inanılır¹⁴. **(KK-16)**

Bekâr kız masanın köşesine oturursa evde kalacağına veya iki kere evleneceğine inanılır. **(KK-16)**

Dağdan çıkıp gelen suya, pınara mazar denilir. [Evlenmek isteyen bekâr kız evlenebilmek için] buraya [mazara] saygı gösterilir, [orada bulunan ağaca] kumaş bağlayarak, madeni para atılarak dilekler dilenir. Oradaki atılan parayı almamak gerekir. **(KK-18)**

Tüm görüşmeler ve yapılan uygulamalardan sonra sıra evlilik olayına geldiğinde birçok adet ve gelenek uygulanır. Gelinin evden çıkacağı da yapılan uygulama ve inanış örnekleri şu şekildedir:

“Kökülünö tumar takkanbız (Perçemine muska taktıydık)”, diye [kız erkek tarafına] emanet edilir. Biz kanday körsök, siler dağı oşondoy bala kılıp algıla, kızdı silerge amanatka berdik. Amanat (Bizim için nasıl değerliyse sizde öyle çocuğunuz gibi bakınız, kızı size emanet ediyoruz. Emanet). Eti bizdiki söögü sizdiki (Eti bizimki kemiği sizinki) diye verirler. Çünkü kız çocuğunu Hüda Teâla öyle yaratmış. Anadan doğduğunda ağlayarak geliyormuş dünyaya, elim bölök, cerim bölök (halkım başka, yerim başka) diye. Erkek ise [yumruğunu] böyle sertçe sıkarak dünyaya geliyormuş, elim meniki, cerim meniki (halk benimki, yer benimki) diye. İşte böylece ağıt şeklinde türkü söyleyerek kızı gideceği kayınlarına emanet etmişlerdir. Kızı evlendirip gönderirken çeyizini de verirler. Sep (çeyiz), kıza anne babası tarafından verilecek eşya, malzemelerdir. Özellikle bu annenin emeğinin gücünden kaynaklanıyor. Annesi kendi elleriyle yaptığı eşyaları verir. Sebebi de kadın evin kutudur. Kadınsız evin güzelliği yoktur. Bir de babası kuyumcuların yaptığı at koşumlarıyla beraber özellikle at bindirirdi.

¹⁴ Bu inanış derleme yapılan köyler arasında değişiklik göstermektedir. Bahsi geçen bu farklılıklar “Diğer İnanışlar” başlığı altında verilmiştir.

Her kimse [kızına] elinden geldiği kadarını vermiştir. Bu ise atalarımızdan kalan gelenektir. Kızına, “bizdi uyat kılbay bargan ceriñden agarıp kögör. Oşol cerden etek-ceñiñden calgasın. Balaluu-bakıraluu bol, oşol elge taanımál bol (Bizi mahçup etmeyesin, gittiğin yerde bahtın açılsın. Orası sana nasip olsun. Çoluk çocuklu ol, oranın halkına örnek ol)” demişlerdir. **(KK-25)**

İslam öncesi Türkler ve Müslüman Türklerin evlenme törenlerinde ortak olan unsurlardan birisi saçıla saçmaktır. İnan, saç geleneğini “*yabancı soya mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısı*” şeklinde açıklamıştır (1986: 167). Böylelikle yeni gelin gelen kız eşinin tarafından kabul edilecek ve herhangi bir zarar görmeyecektir.

Kırgızlar arasında da saç geleneğine önem verildiği sahadan derlenen bilgiler aracılığıyla açıkça görülmektedir. [Gelin evden çıkarken] ak kumaşın üzerine çaçıla (saçıla) saçılır, çevredekilere dağıtılır. **(KK-11)**

Kızı gelin çıkarırken kendi evinden çıkmadan önce annesinin eteğinin iki tarafının üstüne taş koyulur. Bu olay taş düştüğü yerde ağır düşüncesini bildirir. Annesi, kız çıkarken kapıya çıkmaz. Çıksa olmaz, annesi çıkmazsın ki kız gittiği yerde taş gibi ağır olup kalsın diye düşünülür. **(KK-9)**

Kırgızlar’da kız evden gelin olarak çıkarken onun için koşok (ağıt) söylenir. Bu koşoklarda kızın annesi, yengeleri ve ailedeki diğer kadınlar kıza nasihatlerde bulunarak gideceği yerde karşılaşabileceği zorlukları dile getirerek sabırlı olmasını ve gelin gittiği eve iyilikler götürmesini söyleyerek aynı zamanda kızlarının gelin gittiği evdeki kişilere kızlarına iyi davranmalarını dile getirirler (Mambetaliev vd., 1999: 236).

Kızı evlendirip gönderirken koşok¹⁵ (ağıt) söylenmiştir. Koşok, Kırgızlarda iki çeşitli olarak söylenir. Birincisi adam vefat ettiğinde, diğer bir ifadeyle veda ağıtıdır. Kızı evlendirip baba evinden gönderirken söylenen ağıt ile veda ağıtının farkı, birini Allah öbür dünyaya götürdü, işte onu ona emanet ederek ağıt söyler ağlarlar. Kızı evlendirirken ise kızı gideceği yere emanet ediyorlar. **(KK-25)**

¹⁵ Koşok hakkında detaylı bilgi “Ölümle İlgili İnanışlar” bölümünde verilmiştir.

Kızın kendi evinden çıkıp damat tarafın evine gelmesine dair inanışlar ve ritüeller şu şekillerdedir:

Gelin gelir gelmez başbızga baş koşuldu (başımıza baş eklendi) diye toy (düğün) düzenlerlerdi. **(KK-25)**

Gelin eve ilk geldiği zaman ona dualar edilir. “Başınan ak coologun tüşpösün, ak eleçegin başınan tüşpösün, balpaygan baybiçe bol, alğanı menen teñ arı teñ garı, uşul üygö ırısı, kut, bereke alıp kelgen ak coltoy kelin bol (Başından ak başörtün düşmesin, ak eleçegin başından düşmesin, büyük yaşlı bir kadın ol, aldığın insanla beraber yaşlan, bu eve rızk, bereket alıp gelen uğurlu gelin ol)” denilir. **(KK-22)**

Eskiden sevse de sevmese de kızı kaçırlardı. Gelini alıp geldiklerinde çaçıla (saçıla) saçarlar. Bu bereketin simgesidir. [Gelin] arça ile alazlanır (tütsülenir). “Arçaday ömrünüz uzun bolsun (Arça gibi ömrünüz uzun olsun). Karmaşkan kolunar bek bolsun (Tutuştüğunuz ellerinin sağlam olsun). Ömürlüü bolgula (Uzun ömürlü olun).” Daha sonra gelinin ağzına sarı may (tereyağı) verilir. Daha sonra kocası ölmemiş, iyi, çok çocuklu bir kadın geline başörtüsü bağlar. Eğer çok ağlasa kabul etmese çevresindeki yaşça büyük kadınlar baybiçeler otur, abini yere mi baktıracaksın, böyle yapma otur derlerdi. Eğer gidersen kötü olur, sonraki hayatında mutlu olamazsın derlerdi. Daha sonra oturur kalırsın, bu şekilde yaşarsın. Gelinin gelenlere eğilerek hürmet etmesi beklenir. Cügünür [saygı gösterme amaçlı büyüklerin önünde eğilir]. **(KK-9)**

Kızın köşögösünü [gelin geldiğinde arkasına oturacağı perde] kocası ölmemiş, ikinci evliliğini yapmamış, iyi, çok çocuklu kadınlar hazırlar. Yeni gelen gelinin o kadına benzemesi için. **(KK-9)**

Birkaç yerde geçen köşögö (perde) kızın çeyizi ile birlikte damat evine gelir. Kızın bu perdenin ardında oturması aslında gelini kem gözlerden koruma isteği ile ilgilidir. Eve yeni gelen kızı herkesin görememesi için bu uygulama günümüze kadar süregelmiştir (Karataev ve Eraliev, 2005: 259).

İkinci evlilik yapmış kişilere ikinci yaşamında, ilk evliliğinde olan kişilere ilk yaşamında denilir. **(KK-2)**

Gelin yeni geldiğinde başına ak cooluk (ak başörtüsü) bağlanır. Ak cooluğu bağlayan kadın geline kendi parmağı ile sarı may yedirir, mayлуу süttüü (yağlı sütlü yani bereketli) olsun diye. Geldiği yerde iyi gelin olsun, imanlı olsun diye. Köşögöye girene kadar çaçıloo (saçıla) saçılır. Gelin köşögöye oturduktan sonra eteğinin iki tarafının üstüne küçük kızları oturturlar. Bunun sebebi bu şekilde hem gelinin çok çocuklu olacağına inanılması, hem de oturan kızların geline benzeyerek gelecekte onun gibi gelin olmalarının istenmesidir. Çocukların bu şekilde oturmasına ceñe can denilir. Şimdi değışti artık büyük kişiler de oturuyor. **(KK-23)**

Çocukları çok olsun diye [gelinin] yayına onunla beraber çocuklar otururdu köşögöde. Küçük kızlar otururdu. Erkekler oturmaz, kızlar oturur gelin yanında. **(KK-1)**

Eskiden köldölöñ (üstünde oturulan hayvan postundan yapılmış döşek, şilte) derlerdi. Eskiden o köldölöñe oturturlardı. Şu an ise döşeğın her gün bir çeşidi çıkıyor. **(KK-20)**

[Kız köşögöye girdikten] sonra yükünür (saygı için eğilir) sık sık. Girince yükünür. Dışarıdan girince de yükünür. Kaç kişi başına cooluk (örtü) örterse onun hepsine yükünmelidir. Onlar; “baktıлуу bol, alğanıñ menen teñ karı, başıñan ak cooluğın tüşpösün, küyööñdün başınan kalpak tüşpösün (mutlu ol, eşin ile bir yastıkta kocayın, başından beyaz örtün düşmesin, kocanın başından kalpak düşmesin)” diye dua ederler. **(KK-20)**

Yapılan saha çalışmaları sırasında gerdek gecesi ile ilgili birtakım gelenek ve inanışlar derlenmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki bu uygulama ve inanışlar köy köy, hatta aileler arası bile değışiklik gösterebilmektedir. Sahadan derlenen bazı gelenek ve inanışlar şu şekillerdedir:

Nike tünü (nikah gecesi) yenge gelir. Kızın yengesi. Nike tününün sabahında damat ile kızın yengeleri odaya girip döşeğe bakarlar. Döşeği gördükten sonra gelin eğer kız [bakire] çıkmış ise sevinirler, bazıları bu çarşafı alıp çıkar. Bazıları ise alıp çıkmadan sadece süyünçü (müjde) derler. Kayınvalide bu iki yengeye süyünçü verir. Daha sonra yengeler bu çarşafı alıp, yıkayıp görünür bir yere asarlar. Bunun sebebi gelinin kız olduğunu halka duyurmaktır. Daha sonra kayınvalide kızın yengesini ve çevredeki

saygıdeğer kadınları eve toplayıp gelinin uul törödü (oğul doğurdu) diyerek centek (kutlama) verir. **(KK-22)**

Nike Tün gecesi erkeğin yengesi döşeği hazırlar. Bu döşek bembeyaz çarşaf ile hazırlanır. Buraya çöğün deriz. Daha sonra ertesi gün erkenden yenge gelin ve damadı uyandırır. Daha sonra döşeği kontrol eder. Gelin kız çıktı mı çıkmadı mı diye... Eğer gelin kız çıkarsa çarşafı alıp kızın kayınvalidesine gösterir. Bazı yerlerde kızın yengeleri eve çağırılır bu çarşafı kızın yengeleri yıkayıp, sergiler. Koş Döbö'de bu adet biraz farklı. Kayınvalidem kayınımı evlendirdiğinde bu çarşafı göstermek için eve komşu kadınları çağırır. Daha sonra kayınvalidem gelinin kız çıktığını göstermek için, kelinim uul törödü (oğul doğurdu) diyerek nike tündeki kullanılan yorgan ve çarşafı yere serdi. Gelen teyzeler meyve suyu, alkol vb. hediyeler getirdi. Daha sonra bu yorgan ve çarşafın üstüne çaçıla (saçıla) saçıldı. Ortasında sarı may (tereyağı) olan bir tepsiye boorsok, şeker, ekmek, kurabiyeler koyuldu, bunlar çarşafın üstüne saçıldı. Daha sonra buğday da saçıldı. Bunun nedeni bereketli bir gelin olsun diye... Daha sonra bu çarşafın üstündeki çaçılaları teyzeler, çocuklar aldı. Daha sonra oradaki kadınlar ikram edilen yemekleri yer içer ve iyi dileklerde bulunarak sarı maydan biraz alıp yerler. Gelin mayлуу süttüü olsun diye. En son bu çarşaf alınır ve yıkanarak dışarı asılır. Ama bunu kayınvalidem bize yapmadı. Neden bu âdeti yapmadın diye sorduk bize başka köyden gelen kızlara yapmayız diye cevap verdi. **(KK-19)**

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlar da saça büyük önem vermişlerdir. Saç ile rızk arasında bir bağlantı kuran Kırgızlar, saçın örgü sayısına göre kadının medeni durumunu bildiren göstergeler de kullanmışlardır. Saç ve rızk bağlantısı içerisinde evlenmeden önce gelinin saçları bereketli bir gelin olması için bir ritüel ile örülür. Bu ritüel kaynak şahısların ağzından şu şekilde derlenmiştir:

Evlenmeden önce kızın saçını kırk parçaya ayrılıp, ördürülür. Kız mayлуу-sütüü olsun. Bu işlemi kocası olan, iyi bir evliliği olan çocuklu kadının yapması gerekir. **(KK-16)**

Kızların saçını oñ (sağa doğru) örerler. Gelinin saçının ise sola doğru örerler. Kız, gelin geldiğinde sağa doğru örülmüş saç, köydeki saygın bir kadın tarafından çözülüp sola doğru örülür. “Aylanayın çaçtay ömür bersin, çaç degen sıylуu, uşul eki çaçtay eki

tügöy bol, aman esen uşunday ekköñör birigip cürgülö ([Tanrı] saç gibi ömür versin, saç denilen saygın, şu iki saç gibi [eşin ile] çift ol, sağ salım bu şekilde ikiniz birlikte yürüyün)” diyerek bata vererek saç örülür. Daha sonra kadın yanında getirdiği bir yüzük ya da başka bir eşyayı saçın ucuna bağlar. Eskiden böyle özellikle saç ördüreceğiz diye kadınlar çağırılırdı. **(KK-22)**

İki dünür olan birbirlerini çok severlerse bu bağın devam etmesi ve güçlenmesi için tekrar kız alıp verirler. Bu geleneğe söök canırtuu denilir. Söök canırtuu (kemik yenileme) mecazî bir anlam taşımaktadır.

Uzun süre görüşmeyen akrabalar birbirlerinden kız alıp verirler. Bu sayede akrabalık bağları tazelenmiş olur. Bu uygulamaya söök canırtuu denilir. **(KK-16)**

İki dünürün arası çok iyi olsa, iyi anlaşsalar birbirlerinden uzaklaşmamak için söök canırtat (kemik yenilerler). Söök canırtuu iki dünürün tekrar birbirlerinden kız alıp, kız vermelerine denir. **(KK-17)**

2.1.3. Ölüm İle İlgili İnanışlar

Ölüm her toplumda üzücü ve sarsıcı bir olay olarak karşılanmıştır. Kaçınılmaz bir son olan ölüm çevresinde çeşitli düşünceler ve inanışlar oluşmuştur. Ölüm olayı ve ölümden sonrası ise insanlık için bilinmezlik barındıran fakat çeşitli inançların bulunduğu bir olgudur.

Eski Türklerde ölüm, ruhun bedeni tamamen terk etmesi olarak görülmekteydi (Günay ve Güngör, 2018: 94). Bedenden ayrılan *ruhun tepesi açık Gök'e doğru yükselerek uçup gitmesi* inancı bulunmakla birlikte ölüm için *uçtu, kergek boldu* ifadeleri kullanılmıştır. Kırgızlar arasında da ölüm olayı bu şekilde mecazî adlandırmalar ile ifade edilmiştir (Orozobaev, 2014: 43). Geçiş dönemlerinden sonuncusu olan ölüm, Kırgızlar tarafından olağan karşılanmakla birlikte ölüme ve ölüye türlü anlamlar yüklenmiştir.

Kırgızlarda ölüm ve ölü hakkında sahadan derlenen gelenek, ritüel ve inanışlar şu şekillerdedir:

Eskiden birisi öldüğünde boz üye ölen kişinin kıyafetleri asılır daha sonra bu kıyafetler dağıtılırdı. Daha önce kadınlar sandıklara öldüğünde gösterilsin diye yeni giysiler alınıp saklardı. Bunun yanı sıra kefeni de hazırlayıp koyarlardı. **(KK-16)**

Eskiden mesela bizde Sovyetler dağılana kadar, hatta benim anne babam 2008-2009'da vefat etti. Onlar öğretmendi, iyi adamlardı. Annem Kırgız Cumhuriyeti'ne emeği geçmiş öğretmen idi ve giysileri tam o zamanlar asmayın demeye başlamışlardı. Ama biz yine de astıydık. Boz üyün içine doldurarak asıyoruz. Şu an ise o giysi asma olayı ortadan kalktı. Ya da giysileri asabilirsin ama onu da çoluk çocuğuna ayırırsın. Dünürlerine, akrabalarının her birine verilir. Mesela benim dünürlerim, akrabalarım ben vefat edince çok giyim kuşam, kaftan falan getirir. Tekrar onun hepsine cevap olarak bir şey verilmelidir. Şimdilerde giyim asma olayı yok. Giysileri artık getirmiyorlar. Şu anda sadece sofraya hazırlarlar. Bunu yapıyoruz şu an hepimiz. İyi oldu. **(KK-20)**

İslamiyet'in tesettür anlayışı çerçevesinde kadınların sosyal hayatlarındaki giyimleri ile ilgili de düşünceler mevcuttur. Bu gerekliliklerden birine kaynak kişinin ağzından şu şekilde bir örnek verilebilir:

Eskiden ölü evine gidilirken kadınların uzun kıyafetler giyip, başlarını kapatması gerekirdi. Şimdi öyle bir şey yok. **(KK-14)**

Ölüm haberi vermek halk arasında en zor görevler arasında yer almaktadır. Kırgızlar arasında yakını vefat eden kişinin bu durumu metanetle karşılayabilmesi için ölüm haberini direkt olarak vermek doğru karşılanmamıştır. Uguzuu (kötü haber duyurma) olayı ölüm olayında önem taşımaktadır.

Uguzuu ile ilgili inanış ve ritüeller şu şekillerdedir:

Yakınlardaki bir gelinin ailesinden birisi ölse çevredeki başka kadınların gidip bunu kadına söylemesi ve onu teselli etmesi gerekir. Buna uguzuu denilir. Kayınbaba ve kayınvalide ise gelinlerini alıp ölü evine götürürler. Dünürün de geleneği olur. Dünür eskiden bodo (büyükbaş hayvan, inek, cılkı, at vs.) götürürdü. Çünkü oraya götürüp, kesmesi gerekir. Bu dünürün farzıdır. Ölüne kırk çıkıncaya kadar kız ölü evinde kalır. Kırk çıktıktan sonra dünürler tekrar ölü evine giderek kurban kesip, dualar okutur. Kıza ve dünürlerine tekrar kiyit giydirek kızını geri alır. Damat tarafı ölüne bir yılı dolduğunda tekrar kızla beraber dünürünün evine gider ve tekrar kurban keser, bu sefer gelinlerini bırakmazlar eve getirirler. **(KK-22)**

Ölü evine, dünürlerine giderken gelinin kayınvalidesi ak giyim, ak cooluk alıp götürür. Atasının ölümünden sonra çok üzüldüğü için kızın başına kara düşmüş olur, kayınvalidesi ise bundan sonra yolun açılsın, işin ak olsun, ak eleçeğin başından düşmesin diyerek gelinine ak cooluk bağlar. Gelin tekrar eşinin evine geldikten sonra damat tarafı gelerek Kur'an okutur ve tekrar geline ak cooluk bağlarlar. **(KK-22)**

Kırgızlarda toplumsal hayatta kadın ve erkeğin kendine has rolleri vardır. Bu durum ölünün yatacağı yer konusunda da kendisini göstermektedir.

Birisi öldüğünde eğer erkek ise boz üyün sol, kadın ise sol tarafına yatırılır. Çünkü boz üyün sağ tarafında mutfak eşyaları, sol tarafında ise erkeğe ait eşyalar (tüfek vb.) bulunur. **(KK-22)**

Türklerde kadınların -şamanların cenaze törenleri haricinde- vefat eden insanların cenaze törenlerine ve mezarlarına gittiği aktarılmaktadır (İnan, 1986: 185). Fakat Kırgızlarda belki de İslamiyet'in de etkisi ile kadınlara yüklenen sorumluluklar ve birtakım kaçınmalar ölüm ritüellerinde etkili olmuştur.

Kadının ölü gömülürken mezara gitmemesi gerekir. Eğer giderse yiyip içtikleri haram olur. **(KK-3)**

Kadınlar ölünün kırkına kadar mezara gitmez. Kadının eşi ölse eğer erkek çocuğu yok ise evde kızı varsa onu ölü gömmeye gönderir ve mezara toprak attırır. Erkekler kırkına kadar her gün gidip, dua okur. **(KK-22)**

Cırtış kelime anlamı olarak yırtma, parçalama anlamına gelmektedir. Cırtış, cenaze evindeki ölüyü hatırlatma törenlerinde verilen hediye olarak açıklanabilir (Polat, 2019: 221). Manas destanında Han Köketey'in ölümünden sonra yapılmasını istediği şeyler arasında *"küme küme kadınlar gelir onlara kumaşları dağıtınız"* vasiyeti Kırgızlarda bu geleneğin ne kadar eskiye gittiğini kanıtlar niteliktedir (İnan, 1986: 181). Cırtış verme geleneği Kırgızlar arasında günümüzde de geçerliliğini koruyan bir uygulamadır.

Yetmiş yaşından aşan kişi öldüğünde cırtış verilir. Ölü evinde gelenlere erkeklere mendil, kadınlara ise maylık (yağlık bez) verilir. Bu küçük kumaş parçalarını alan herkes bu kumaşa üç kadar Kur'an okur. Daha sonra kumaş parçaları biriktirilip evde

kullanılabilir. Bu kumaş parçalarının sebebini ölüyü hatırlatması ve ona Kur'an okutulmasıdır. **(KK-16)**

Ölüm olayından sonra ölen kişiye dair çeşitli düşüncelerde bulunulur. Kimi zaman ölen kişinin uğur kimi zaman ise uğursuzluğa yol açabileceği yönde inanışlar vardır. Bu inanış çevresinde kaynak kişiden şu şekilde derleme yapılmıştır:

60-70 yaşından sonra ölen kişilerin arkasından çaçıla (saçıla) dağıtılır. Büyük tepsilere may (tereyağı), şeker koyulup toy bolot (düğün olur) denilerek dağıtılır. İyilikler olsun, ailede bereket olsun diye. **(KK-16)**

Ölüm kadın ya da erkek fark etmeden herkes için acılı bir olaydır. Günümüzde İslamiyet'in etkisi ile değişimler gözlenmeye başlasa da Kırgızlar, yas tutma merasimlerinde eski Türk geleneklerinin izlerini taşıyan uygulamalarda bulunurlar.

Yas olayı vefat eden kişinin ardından üç farklı semantik alanda görülür: Acı, üzüntü veya ikilem, ölen kişinin vefatını belirten giyimler, ölen kişinin yakınlarına yüklenen yasaklar ve sorumluluklar. Türklerde bu üç evrenin tamamı yas olayına dâhil edilir (Truyjarski, 2012: 145).

Kırgızlarda vefat olayından sonra yas dönemi içerisinde kadınlara birçok görev ve uyması gereken kaçınımlar verilmiştir. Bu gelenek ve inanışların örnekleri şu şekillerdedir:

[Kadın] örülmüş olan saçlarını açıp, iki yanına salar. Senin kocan öldü sen küñöölüsün (günahkârsın) denilir. Eskiden bir gelinin tırnakları ile yüzünü yaralayamadığı için kuzunun dişleri ile yaraladığı anlatılmıştır. Altına kılarkan döşek koyup belini de kılarkan ip ile bağlar. Kılarkan keçi yününden yapılır. Bu şekilde kırk gün arı karap oturur.

“Betimdegi emne? Beş tırnaktın carası (Yüzümdeki ne? Beş tırnağın yarası)

Başımdağı emne? Padişamdın karası (Başımdaki ne? Padişahımın karası)” diyerek ağlamıştır yüzünü dişle yaralayan kadın. **(KK-23)**

Yas tutma sırasında saçların örgüsünü açmak ve ölen kişinin yakınının kendi yüzünü yaralaması en eski Türk toplumlarından bu yana görülen bir olaydır. Örneğin Dede Korkut Hikâyelerinde Bamsı Beyrek'in düşmana esir düştükten sonra sağ mı ölü mü olduğunun bilenememesi üzerine kadınların yaptıkları ile ilgili şunlar dile getirilmiştir; *"Yidi kız gardaşı ağ çıkardılar kara tonlar geydiler, vay bigüm kartaş muradına maksadına ırmeyen yalunuz kardaş diyüb ağlaşdılar böğrişdiler. Begregün yavuklusuna haber oldu, Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanın çıkardı, güz alması gibi al yanağını tarttı yırttı"* (Yıldız, 1995: 237). Manas destanında ise Manas'ın ölümü sonucu Kanikey hakkında şunlar yazılmıştır:

*"Han balası Kanikey,
Dağıttı saçlarını,
Boğdu bellerini,
Han balası Kanikey,
Yırttı yüzlerini."* (Yıldız, 1995: 236).

Sahadan derlenen bilgiler sonucu metinler ışığında görülmektedir ki eski Türk inançlarının izleri Kırgızlarda günümüzde dahi yaşatılmaktadır. Fakat köylerde yapılan sohbetler esnasında, bu uygulamalara İslami değerlere karşı olduğu gerekçesi ile şiddetle karşı çıkan kişilerin olduğu da tespit edilmiştir. Sahada derlenen diğer inanış ve uygulamalar ise şu şekildedir:

Bizde insan vefat edince mesela bir erkek hasta, sonra o vefat ederse ilk önce onun çenesini bağlarlar. Yoksa ağzı açılmış. Cooluk (örtü) ile çenesini bağlıyorlar. Elini ayaklarını düz yaparlar. Sonra iki ayağının ana parmağını şöyle bağlarlar ölen adamın. Sonra mollalar gelir ve üzerindeki giyimleri çıkartırlar. Sonra mayram suuyla (ölünün yıkandığı su) yıkarlar ve boz üye (çadıra) çıkarırlar. Sonra boz üde iki gün kalacak. Hemen toprağa vermiyoruz. İki gün bekletilir. [Bazı yerlerde üç gün bekletilmektedir].

(KK-20)

Eskiden öyleydi. Sonra onu ters tarafa baktırarak oturturlar, kırk gün geçene kadar kadının akrabaları gelir siyah giydirebilirler. Kadın ise ölü defnedilene kadar beri tarafına bakmaz. Ters tarafa bakıp oturur. Ölü toprağa verildikten sonra da yaşça büyük adam,

erkek adam eve gelse ters tarafa bakıp oturmalıdır. Definden sonra üçü ve cetilik (adam öldükten sonraki yedinci günü) gerçekleştirilir. Sonra kırk gün geçince kırkılık (kırkını çıkarma merasimi) düzenlenir. Bir yıldan sonra da aş (insanın ölümünden bir yıl sonra Kur'an okutarak yemek verme) gerçekleştirilir. Kırk günden sonra siyah giysilerini üzerinden çıkarırlar. Eltiler yapar bunu. Eltiler başka beyaz cooluk, yeni giyim kuşam getirerek siyah giyimlerini çıkarırlar. **(KK-20)**

Ölen kişinin ardından yakılan ağıt, ölü gömme ritüelinin başlangıcı niteliğinde sayılabilir. Ağıt yakma ölüm olayının gerçekleşmesinden, ölünün gömülmesi ve sonrasındaki süreci de kapsayan bir gelenektir (Tryjarski, 2012: 158). Kırgızlar koşok, ağıt ifadesinin karşılığıdır ve gelenek içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere ağıtı genelde kadınlar yakar. Kırgızlar içerisinde de eşi veya başka bir yakını ölen kadın koşok söyler ve uygulaması gereken türlü ritüeller onlar için görev niteliği taşır. Erkekler ise sadece “ökürüü” şeklinde ifade edilen bağırıp-çağırma ile acılarını ifade eder. Erkekler için şu şekilde bir ifade de kullanıldığı dikkat çekmiştir:

Katın ölsö emne kaygırat, kayra töşök cañırat (Kadın ölse ne üzülür, tekrar döşek yenilenir). **(KK-23)** Yani erkeğin karısının ölümünden çok etkilenmeyeceği, tekrar evleneceği ifade edilir.

Koşoklar, Kırgız sözlü edebiyatının da en eski ürünleri arasında değerlendirilir. Hatta Manas Destanı'nın dâhi koşoktan çıktığı dile getirilir. Koşoklar kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi, bir kişi öldüğünde arkasından söylenen koşoklar; diğeri ise kız uzatuu (kız ailesinin evinden gelin olarak çıkarken) töreninde söylenen koşoklardır¹⁶ (Egemberdieva, 1998: 5).

Koşok ve yakını ölen kadından beklenenler ile ilgili derlenen bilgiler şu şekillerdedir:

Kadının eşi öldükten sonra eşinin iyi yönlerini içeren koşok söylemesi gerekir. Kırgızlar bu koşokları sööktün (ölünün) duyduğuna inanırlar. Başına gelip koşok söyleyen kişileri tanırırlar. Böylelikle ölümler koşok söyleyenlerden razı olurlar. Şimdi bunlar azaldı. **(KK-14)**

¹⁶ Koşoklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Egemberdieva, Sonor vd., (1998). Koşoktor. Şam basması, Bişkek.

Eskiden cöo ağlamayın (kuru ağlamayın), kötü olur derlerdi. Koşok söyleyerek ağlayın, ölen kişinin hayallerini, onun hakkındaki şeyleri söyleyin derlerdi. Şimdi ise tam tersi, koşok söylemeyin, ağlamayın diyorlar. **(KK-9)**

Eskiden koşok söylemesi için özellikle birileri bulunur, koşok söylemesi için ölü evine getirtilirdi. **(KK-9)**

Görüldüğü üzere koşoklar Kırgız halkı içerisinde ayrı bir yere sahip olan geleneklerdendir ve vefat eden her kişi için ayrı bir ifade şekli geliştirilmiştir.

Erkeğe kutmanım (bereketim, kutum) diye koşok koşulur. Genç olsa çaş mırzam (genç beyim) denilir. Yakını olsa bir boorum (kardeşim, akrabam) denilir. İnsanlar duysun diye ölen kişinin tüm faydalı işleri, iyi yönleri bu koşoklar aracılığıyla söylenirdi. **(KK-10)**

Genç gelinin genç eşi ölse, gelin gülcigit (gül yiğit) diyerek koşok söyler. Cigit boyunca (genç olarak) öldüğünü bildirir. Orta yaşlı birisi ölse, kırcınım (genç) diyerek koşok söyler. Biraz daha orta yaşlı geçmiş birisi ise tuygunum (bilgem) diyerek koşok söylenir. Koşok ölen adamın sürdüğü hayatına, hizmetine bağlı söylenir. Eğer yüksek mevkii de çalışan birisi ölmüş olsa onun arkasından padişam (padişahım), colborsum (kaplanım) diyerek koşok söylenir. Hiç kimsesi olmayan birisi ölse, calgızım (birtanem, yalnızım) diyerek koşok söylenir. Bu hitapları ölen erkeğin eşleri kullanır. Kardeşleri ya da başka kadın yakınları ise törakem (reis ağabeyim) diyerek koşok söylerler. Gelinleri begakem (bey ağabeyim) diyerek koşok söylerler. Erkekler koşok söylemez sadece atam oy, şimdi nereden bulayım derler. Koşok söyleyenler ölen kişiye olan yakınlıklarına göre söylerler. **(KK-22)**

Dünürler, dünürleri ölünce çok yakın olmasa can kudam (can dünürüm), eğer çok yakın ise han kudam (han dünürüm) diyerek koşok söyler. **(KK-22)**

Köydeki tanıdıklarımız, hemşerilerimiz ölse bir boorum (kardeşim) diyerek koşok söyleriz. Baba ölse atakem (babacığım) diyerek, anne ölse apakem, enekem (anneciğim) diyerek koşok söylenir. Kayniye (kayın biraderi) kırcınım (genç) diyerek koşoksöylenir. Gelin ölse gerbenim (eli açığım, cömertim) diyerek koşok söylenir. Kayınsiñdisi (küçük görümcesi) ölse aybetim (ay yüzlüm) diyerek koşok söylenir. **(KK-23)**

Ölen adamın kırkı çıktıktan sonra karısının başındaki kara cooluk (siyah başörtüsü) alınır. Eltileri karayı alıp, ak cooluk (beyaz başörtüsü) bağlar. Kadına “başın ağardı şimdi bundan sonra iyi bir hayat sür” diyerek başka bir cooluk bağlanır. Kadın bir yıl boyunca evden çıkmaz. Eskiden kadın eğer genç ise nikâh kıyıp yine kocasının tarafından birisi ile evlendirilirdi. “Cakşı cesiribiz cerde kalbasın (İyi dul gelinimiz yerde kalmasın)” diyerek. “Başını baylap koyduk (Başını bağlayıp koyduk)” denilir. **(KK-23)**

Kocasını ölen kadının kocasının kırkı çıkana kadar sabah ve akşam koşok söylemesi gerekir. Coktoo kılıusu (yoğlaması) gerekir. Daha sonra kadının bir yıl boyunca evden çıkmaması gerekir. Eskiden kadın yüzünü tırnakları ile yaralar yas tutardı. Kadın kırk gün boyunca kıyafetleri değiştirmez ve banyo yapmaz. Kırk günün sonunda kıyafetlerini çıkarır ve bu kıyafetler ateşte yakılır. Bu kadının karaluu (karalı) olmasını bildirir. Karaluu kadın denilir. Kocasının kırkı çıktıktan sonra kadının karası (cooluk) alınır. Ak cooluk salınır. Cenaze boz üyün iççinden çıkarılıp götürülene kadar arı karap (sırtlarını dönerek, ters oturarak) ağlarlar. Söök (cenaze) çıktıktan sonra beri karap (beriye doğru, düz oturarak) ağlarlar. Bu uygulamalar aynı ilin içinde bile değişiklik gösterebilir. Bu gelenekler aslında unutulmuştu, şimdi görüyoruz ki bunlar yeniden gelip yer ediniyor. **(KK-21)**

Türklerde *leviratus* geleneği dolayısıyla dul kalan gelinler yalnız, çaresiz bırakılmaz. Bu durum gerekçesi ile genelde dul kalan kadının aile içinden başka birisiyle evlendirildiği görülür (Kafesoğlu, 1997: 307). Bu geleneğin Kırgızlar arasında yaşatıldığı görülmektedir. Kocasını öldükten sonra kayınları ile evlendirilen kadınlara *ceñe katın* (yenge kadın) denilmektedir (Törökeldieva, 2016: 23). Umarova’nın aktarımına göre, levirat geleneği Kırgızlar’ın arasına İslamiyet’in girmesi ile daha da güçlenmiştir (2020: 173). Günümüzde azaldığı söylene de saha araştırmalarından anlaşıldığına göre Kırgızlar arasında bu gelenek yaygın bir gelenektir.

Kadın cesir (dul) kaldığında, kocasını öldükten sonra kendinden büyük kaybını ile evlendirilir. Bunu birinci sebebi çocuklar başkasının evinde hor görülmesin, yetim kalmasın düşüncesidir. İkinci sebebi ise eğer gelin iyi bir gelinse elden çıkarılmak istenmez, bu sebeplerden dolayı eşi ölen kadın eşinin kardeşlerinden birisiyle evlendirilir. **(KK-17)**

2.2.Halk Hekimliği İle İlgili İnanışlar

Halkın doktora gitme imkânı bulamaması ya da gitmek istememesi sonucu, hastalıklara tanı koyma ve sağaltma amacı ile başvuru yöntemlerinin tümüne “halk hekimliği” denilmektedir. Burada kastedilen hastalık sadece fizyolojik olan hastalıkları değil; nazar, büyü, kısırlık vb. gibi kavramları da içine almaktadır (Boratav, 1984: 122-123).

Kırgızlar arasında oldukça gelişim göstermiş olan halk hekimliği günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Kırgızlar halk arasında bilimsel olarak açıklayamadıkları, doğaüstü etkenlerle oluştuğunu düşündükleri hastalıklara kırgızınça ooru (Kırgızca hastalık) demektedirler. Bu tür hastalık anlarından halk arasında genelde kadınların oluşturduğu emçi (şifacı) kişilere başvururlar. Ayrıca tedavilerde kuuçular (kovucular), bakşılar (bahşılar) da etkin bir şekilde rol alırlar. Sahadan derlenen halk hekimliği ile ilgili anlatılar şu şekildedir:

Kadın başı ağrıdığında kara ve ak ipi bağlayıp başına bastırarak, teñ teñ der. Sonra ipi bir yere koyup başına başörtüsünü bağlar. Bunu iki üç kere yaptıktan sonra başının ağrısı kesilir. [Bir başka yol ise şu şekildedir.] Erkeklerin kemerini başına dolayıp, teñ teñ”derler. Bu şekilde de baş ağrısı geçer. **(KK-16)**

Çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olması için toñun (çocuktan sonra gelen eş) üzerine oturtulurdu. **(KK-4)**

Kurdun boorunu (yüreğini) çarşamba günü hamile kadın yalarsa bebeği itiy (raşitizm, çocuklarda görülen bir tür kemik hastalığı) olmadan doğar. İtiy bir tür çocuk hastalığıdır. **(KK-24)**

Hamile kadını yorgana ya da benzeri bir şeye koyup sağa sola sallayarak karnındaki bebeği düzeltme işlemi kölbötüp koyuu (sağa sola döndürerek iyileştirmek) denilir. **(KK-23)**

Eskiden hamile kadının bebeği karnında rahatsızlık verse bilgili kadınlar bebeği karnında düzeltirlerdi. Hamile kadını kiyite (keçeye) yatırıp, kaldırıp sağa sola çevirerek “oñ, oñ (düzelt anlamında)” derlerdi. Bu şekilde bebeği kadının karnında düzeltirlerdi. **(KK-14)**

Hamile olduğu sırada kadından kan gelmeye başlasa kadın eyere ters bindirilir ve eteğinin ucu kırmızı ip ile boydan boya dikilir. Bu şekilde çocuğun düşmesi engellenir. **(KK-16)**

Kadın hamileyken zorlansa, kadın yatırılır ve karnında un eleği sağı sola hareket ettirilip bebek düzeltilir. Bu şekilde bebeğin doğumu da kolaylaştırılmış olur. **(KK-9)**

Hamile kadın ağır bir şey kaldırırsa veya korksa bu sebeplerden dolayı bebeği karnında rahatsızlık verirse kadın etek ucunu boydan kırmızı ip ile dikerdi. Daha sonra evdeki eyeri ters çevirip üstüne binerdi. Bunu yaptıran kadınlar, “eldin baarı göçtü sen artta kaldın. Emi senin boyunda koskol bolo atat kalba. Oñ miñip ket (el göçüp gitti sen arkada kaldın. Doğru binip git)” derlerdi. **(KK-14)**

Kadın emzirdiği zamanlarda döşü açık evin dışına çıksa ve ay görse korkar. Bunun üzerine hastalanır ve göğsü ağrır. Bu hastalığın iyileşmesi için ikiz doğuran kadınlara kendisini tekmeletir, saçının göğsünün üstüne sarkıtarak üç kere tarar ya da iki kolunu açarak üst üste yığılmış olan döşeklere göğsünü bastırır. Bu uygulamalar sayesinde iyileşir. **(KK-16)**

Bazen emziren annenin canı başka birisinin evinden bir şey çektiğinde göğsü ağrıyabilir. Bu durumda annenin canının yemek yemek istediği eve kayınvalide giderek durumu anlatır. O evin sahibi yemeği emziren annenin evine getirir. Yemeği bir kere sunar gelin almak istediğinde vermez, atanın kanı ümit ettiğin bu mu diyerek kötü sözler söyleyerek yemeği verir. Gelin ise çaresiz yemeği yer. Daha sonra iyileşir. Bazen ise kadının göğsü nazardan dolayı ağrıdığına, nazarı değen kişinin haberi olmadan kıyafetlerinden küçük bir kısım kesilir ve kadın bunu göğsüne dokundurur. Bu şekilde nazar ve ağrı giderilir. **(KK-22)**

Memesi ağrıyınca saçı aşağıya uzatarak böyle taramalıdır. Ve umut eder adam, “ii tigi birdeme cep atıptır, men cesembi (o birşeyler yiyormuş, ben de yesem mi)” diye düşünürse zamanı gelince göğsü ağrır. Göğsü kızarır. O zaman ne yapmalı? Bu durumda saçı aşağıya yayarak taramalıdır meme üstüne. Sonra yığılmış yükü kucaklamalıdır. Bir de kimden umut ettin, mesela Ayperi’ye umut etmişsen, Ayperi o geline yemek getirmeli

ve vermelidir. “Baleket ce, meenet ce, nege ümüt öttüñ (Belayı ye, emeği ye, neden umut edersin)” diye beddua ederek verirse, ritüeli de zaten öyle, bu geçer. **(KK-20)**

Eskiden çocuk doğduğunda kadın saçının bir kısmını büküp çocuğunun boğazına sokardı. Bu işlemi yapmasının sebebi çocuğun doğum esnasında anne karnındaki yuttuğu suyu kusturmak istemesidir. **(KK-22)**

2.3. Bereket ve Bolluk İle İlgili İnanışlar

İnsanlık tarihi boyunca bereket önemli bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür. Çünkü bereket insan soyunun devamlılığı için her zaman gerek duyulan bir kavramdır. İnsanlık çağlar boyunca devamlılığı ifade eden bereket için çeşitli inanışlara sahip olmuşlar ve ritüeller uygulamışlardır (Eroğlu, 2017:33).

Sahadan derlenen bereket ve bolluk ile ilgili inanış ve ritüeller şu şekillerdedir:

Bizde de eskiden [eve yeni gelin geldiğinde] boorsok serperdi bereketli/bolluk olsun diye. Şimdi ise para serperler/saçarlar parası, akçesi hep var olsun diye. **(KK-1)**

Eskiden evde düğün düzenlediklerinde evi süpürmelerini yasaklardı, ırıskı ketip kalat, üydü şıpırbagıla (nasip bereket kaçır evi süpürmeyin) diye. **(KK-1)**

İnan, eski Türklerde ölen bir kişi defninden sonra eve gelinip yemek yenildiğini fakat yemeğe başlanmadan önce Umay ana ve evin hamisi olan ruhlara saçı saçıldığını kaydetmiştir (1986: 186). Yine İnan’ın aktarımına göre; Tayga ormanlarında yaşayan eski inançları sürdüren boyların mensupları kocası ölen yaşlı kadınlar çocuklarına ya da mallarına bir fenalık geldiği takdirde ölen kocalarının mezarına yemek ve içki koyarak, *ye iç! bize dokunma! hain seni! hala doymadın!* diyerek ölüye aş verirler. Bu aş ölüye verilen kurban olarak değerlendirilir ve onlardan gelecek herhangi bir kötülükten kurtulmak istenirdi (1986: 189). Kesin olmamakla birlikte Kırgızlar arasında ölünün arkasından saçıla dağıtılması geleneği bu inanışın bir izi olarak değerlendirilebilir.

60-70 yaşından sonra ölen kişilerin arkasından saçıla (saçıla) dağıtılır. Büyük tepsilere may (tereyağı), şeker koyulup toy bolot (düğün olur) denilerek dağıtılır. İyilikler olsun, ailede bereket olsun diye. **(KK-16)**

Kırgızlar içerisinde bereket ve bolluk ile ilgili yapılan ritüeller ve yaygın halk inanışları içerisinde yeni geline atfedilen birçok unsur olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı şu şekillerde örneklendirilebilir:

Eve geldiğinde gelinin ağzına yağ koyarlar. Unu ise mesela biz gelin aldık, sonra dünürleri evimize çağırıyoruz ve biz de onlarınkine gidiyoruz ya. İşte o gittiğimizde arabanın önünden arkan tosuyorlar (arkan tos-: Geleneğe göre düğün konvoyunun önünü ip çekerek kesmek). İki kişi arkan tosar. Sonra dünür başı inerek o ikisine para verir. Sonra evine yaklaşınca kapıya yakın gelince para vereceksin diye un serperler. Önceden bana da para verirler. Biz onlara gidiyoruz çünkü. Hepimize, oraya giden on beşimize de un saçarlar. Sonra biz para veriyoruz, beş yüz, bin som¹⁷ verilir. **(KK-20)**

Gelin yeni geldiğinde başına ak cooluk (ak başörtüsü) bağlanır. Ak cooluğu bağlayan kadın geline kendi parmağı ile sarı may yedirir, mayлуу süttüü (yağlı sütlü yani bereketli) olsun diye. Geldiği yerde iyi gelin olsun, imanlı olsun diye. Köşögöye girene kadar çaçıloo (saçıla) saçılır. Gelin köşögöye oturduktan sonra eteğinin iki tarafının üstüne küçük kızları oturturlar. Bunun sebebi bu şekilde hem gelinin çok çocuklu olacağına inanılması, hem de oturan kızların geline benzeyerek gelecekte onun gibi gelin olmalarının istenmesidir. Çocukların bu şekilde oturmasına ceñe can denilir. Şimdi değişti artık büyük kişiler de oturuyor. **(KK-23)**

Nike Tün gecesi erkeğin yengesi döşeği hazırlar. Bu döşek bembeyaz çarşaf ile hazırlanır. Buraya çöğün deriz. Daha sonra ertesi gün erkenden yenge gelin ve damadı uyandırır. Daha sonra döşeği kontrol eder. Gelin, kız çıktı mı çıkmadı mı diye... Eğer gelin, kız çıkarsa çarşafı alıp kızın kayınvalidesine gösterir. Bazı yerlerde kızın yengeleri eve çağırılır bu çarşafı kızın yengeleri yıkayıp, sergiler. Koş Döbö'de bu adet biraz farklı. Kayınvalidem kayınımı evlendirdiğinde bu çarşafı göstermek için eve komşu kadınları çağırdı. Daha sonra kayınvalidem gelininin kız çıktığını göstermek için, kelinim uul törödü (oğul doğurdu) diyerek nike tündeki kullanılan yorgan ve çarşafı yere serdi. Gelen teyzeler meyve suyu, alkol vb. hediyeler getirdi. Daha sonra bu yorgan ve çarşafın üstüne çaçıla (saçıla) saçıldı. Ortasında sarı may (tereyağı) olan bir tepsiye boorsok, şeker, ekmek, kurabiyeler koyuldu, bunlar çarşafın üstüne saçıldı. Daha sonra buğday da saçıldı.

¹⁷ Som: Kırgız para birimi.

Bunun nedeni bereketli bir gelin olsun diye... Daha sonra bu çarşafın üstündeki saçlıları teyzeler, çocuklar aldı. Daha sonra oradaki kadınlar ikram edilen yemekleri yer içer ve iyi dileklerde bulunarak sarı maydan biraz alıp yerler. Gelin mayлуу süttüü olsun diye. En son bu çarşaf alınır ve yıkanarak dışarı asılır. Ama bunu kayınvalidem bize yapmadı. Neden bu âdeti yapmadın diye sorduk bize başka köyden gelen kızlara yapmayız diye cevap verdi. (KK-19)

Evlenmeden önce kızın saçını kırk parçaya ayrılıp, ördürülür. Kız mayлуу-sütüü olsun. Bu işlemi kocası olan, iyi bir evliliği olan çocuklu kadının yapması gerekir. (KK-16)

Bebek dünyaya geldiğinde mutlaka müjde koşturulurdu. Çünkü dünyaya insan geliyor. Çocuk dünyaya geldikten sonra onun anne babası mutlaka centek (kutlama toyu) düzenlerdi. Herkes bunu kendisinin yapabildiğince düzenler, istediği hayvanı kurban keser. Hayvanı yoksa kurbanlık için elindeki var olan yiyecekleri verirdi. Ancak mutlaka çocuğun ağzına sarı may (tereyağı) koyardı. Kırgızlarda eve gelin yeni geldiğinde de ona sarı may yedirir sonra cooluk (örtü) örterler. Hayvan yavruladığında da onun ağzına sarı may koyarlar. Sebebi sarı may en saf şeydir. Sütten yapılır, kaymağı veya çiğ yağı eriterek elde edilir ve en saf yağdır. Bu yağ yedirilerek bereketli olacağına inanılır. (KK-25)

2.4.Olağanüstü Varlıklarla İle İlgili İnanışlar

Tarih boyunca insanlar açıklık getiremedikleri olaylardan korkmuşlar ve bu olayları doğaüstü bir güç ile anlamlandırmaya çalışmışlardır. Türkler çağlar boyu tabiatla doğaüstü güçlerin varlığına inanmışlardır. Kırgız inanç sistemi içerisinde de bu anlayış günümüzde dahi varlığını korumaktadır. İslam ile değişime uğrayan bu inançlar; İslam öncesinde iyilik ve kötülük iyeleri olarak iki kolda ayrılmaktadır (Orozobaev, 2014: 58). Bahsi geçen bu doğaüstü kuvvetlerle ilgili sahadan birçok inanış ve anlatı derlenmiştir.

Sahadan Örneklerle Olağanüstü Varlıklar (Albastı, Sarı Kız, Kuuçu, Koldooçu)

Albastı, Türk halk inanışları içerisinde şeytani bir varlıktır. “*Korkulu ruh, eziyet verici ruh, ev cini ve doğum sırasında zara veren kötü ruh*” gibi anlamlar taşımasının yanı sıra birçok farklı ad ile anılmıştır (Beydili, 2015: 37). Albastı genelde saçları dağınık

ve göğüsleri büyük kadın kılığındaki korkunç bir yaratık olarak tasvir edilir (Orozobaev, 2014: 139).

Fakat bu genel anlayışın yanı sıra iyi albastıların da olduğu görüşü vardır. Kırgız ve Kazak halk inanışları içerisinde iki çeşit albastı vardır. Birisi siyah diğeri ise sarı albastıdır. Sarı albastıları mollalar defedebilir fakat siyah albastılar için durum biraz daha zordur ve onları kovmayı herkes başaramaz (Beydili, 2015: 39).

Fuzuli Bayat'ın aktardığına göre; Prof. Mireli Seyidov Türk halkları içerisindeki Albastı ve Al Karısı inancının üç kolda geliştiğini tespit etmiştir. Bunlar; 1. *Albastı-Al Karısı Güneş ve su ile ilişkilendirilmiştir.* 2. *Hayvan (keçi, inek, öküz) şeklinde tasavvur edilmiştir.* 3. *Antropomorflaştırılarak insan kılığında tasavvur edilmiştir* (2005, 70). Sahada yapılan derlemeler sonucu Seyidov'un kaydettiği ikinci ve üçüncü maddedeki inancın Kırgızlar arasında süregeldiği görülmüştür.

Al ruhunun sahibi olan kişilerin bazı hastalıkları tedavi edebildiği inanışı da mevcuttur (Beydili, 2015: 35). Bunun yanı sıra Şan Kızı Destanında albastı şehvete olan açgözlülüğü ile dikkat çeker. Bu düşkünlük, onun bolluk ve üreticilik hamisi topluluğa mensup olmasına bağlanmaktadır. Albastının şehvete olan düşkünlüğü mitolojik sembolizmler bağlamında onu bolluk ve hayatın döngüsünde rol alan bir varlık konumuna getirmektedir (Beydili, 2015: 39).

Kırgız halk inanışları içerisinde Umay Ene şeklinde tanınan Umay motifi ise kadınların ve çocukların piri, koruyucusu olarak tanınır. Umay Ene çocukların yanından ayrıldığı zamanlarda, çocukların hastalanacağı inancı vardır. Seyidov, Umay'ı güneş ve ocak – ateş kültleriyle bağdaştırdığı gibi sadece çocukların ve kadınların değil tüm halkın koruyucusu olan ayrıca kut, bereket bolluk veren bir tanrıça olarak niteler (Dıykanbayeva, 2016: 71). Çoruhlu ise, bereketin sembolü olan güneşin sarı olması nedeniyle bazı Türk boylarında Umay'a, Sarı Kız da denilmesinin yanı sıra güneşin ısı vermesi ile ilişkilendirilerek Umay'ın ateş ve ocak kültürüyle bağlantısı olduğunu da kaydetmiştir (Çoruhlu, 2000: 41). Bir başka mitolojik varlık olan sarı kız hakkında birçok görüş mevcuttur. Kazak ve Kırgızlar ise sarı kız albastı şeklinde yorumlarlar.

Kırgızlar halk inanışları içerisinde dikkat çeken unsurlardan birisi de kuuçuluktur. Kuuçular (kovalayıcılar) doğum sırasında kötü ruhları kovalayabilen şamanlar, bahşılardır (Orozobaev, 2014: 192). Kuuçu olabilmenin yöntemlerinden birisi bahsi geçen bu mitolojik varlıkların (albastı, sarı kız) saçını elde edebilmekten geçer. Tüm bu bilgiler ışığında sahada derlenen bilgiler eski Türk inançlarının izlerinin Kırgızlar arasında aktif bir şekilde yaşadığını göstermektedir. İyi albastıların olduğu, sarı kız olarak adlandırılan varlıklar ile albastının yer yer aynı varlık olarak nitelendirilmesi ve bu varlıkların saçları sayesinde şifacı, kollayıcı olabilen insanların olduğu tasavvurları tesadüf değildir. Zamanla birbirine karışan Umay, Albastı ve Sarı Kız motifleri halk arasında süregelen mitolojik düşünceler olduğu açıkça görülebilmektedir.

Kırgızlar albastı ismini, albarstı şeklinde kullanmaktadırlar. Sahadan derlenen örnekler ise şu şekildedir:

Albarstı, azıtkı, alatkak (Mitik canlıların genel ismi). Albarstı, bir şeytandır. Albarstıyı gören adamlara kuuçu derler. O bu kuuçulardan korkar. Alatkak derler, şeytan şaşırat (şeytan acele ettirir) denen budur. Azıtkı ise şeytandan Azrail'den seni azdırır. Kırgızlarda gençler evlendikten sonra bizim halkımız geline değer vererek her şeyden üstün tutarlar. Çünkü o gelecekteki anadır. Neslin devam ettiricisidir. Genelde gelin olarak geldikten sonra gelinleri akşamları su getirmesi için göndermezlerdi. Alaca karanlıktan sonra onu tek başına hiçbir yere göndermezlerdi, yanına birini eşlik ettirirlerdi. Sebebi de şu albarstı (alkarısı, al kızı, albastı), azıtkı (şeytan olarak aktarılan bu yaratığın azgırık, azgırgıç gibi isimleri vardır) denilen şeyler vardır. **(KK-25)**

Albarstı diye, eskiden benim anneme musallat olurdu. O zaman burada divan vardı. O divanda uyurken kapıyı çalarak gelirdi sonra yerinden kımıldayana kadar musallat olurdu, [annem de] düşerdi geri. Sonra cıvıdayıp dururdu hep. Kımıldamayıp çok zorlanırdı. Sonra da onu uyandırırız. Albarstı basat (musallat olur) derler. Tık tık diye çalar girerler, sonra adam yerinden kımıldayana kadar musallat olurdu. Sonra adam cıvıdayıp dururdu. Ve biz onu uyandırırız. **(KK-20)**

Sürekli albarstı basar kişilerin albastısı olur. Onun yattığı yatağa başkası yatarsa ya da yastığına yaslanırsa onu da albarstı basar. **(KK-18)**

Albarstı bazı kişilere rüya gibi gelir. Bazen tanıdığın kişinin suretine bürünüp basar. Uyuduğun vakitlerde hareket edemezsin. Ses çıkaramazsın. Bazen ses çıkarabilirsin. O zaman çevrendekiler sana gelip dokunduğunda Albarstı korkup, kaçar. Kurtulursun. **(KK-11)**

La ilahe illallah muhammedün rasullullah demek şeytanın belini kırar. Kelime-i şehadet getirilerek Albarstının gelmesi engellenebilir, gelmiş ise gitmesi sağlanabilir. **(KK-24)**

Eskiden kadının doğum yaptığı sırada boz üyün dışında tüfek atılırdı. Şeytandan, Albarstıdan ve kötülüklerden korumak için çocuğun başına bıçak ve ekmek koyulur. **(KK-16)**

Eskiden jinekologlar yoktu. [Kadın doğum sırasında bilincini yitirse] kara bastı, albastı bastı derler ve çaka-çaynekten ses çıkarıp, “ket ele ket (git git)” derlerdi. Böyle seslerden kadın korkar içindeki toñ düşerdi. Kadın kendine gelse toñ düşerdi, uyanmasa geri giderdi. Kara bastı derlerdi. Mollalar da sopalarla sesler çıkarırdı bir yerlere vurup. Daha sonra kadının başına kartal koyulurdu, kartal kanatlarını açıp kadının başına değdirdiğinde de toñ düşerdi. Adamlar kurdun derisini üstüne sarıp da korkuturdu. Böylelikle toñ düşerdi. **(KK-11)**

Kara bastı denilen bir inanç vardır. Kadın doğum yaptığı sırada çok kan kaybetse ve doğum yapamasa kara bastığı düşünülürdü. Bu durumda bir kuuçu çağırılırdı. Kuuçu dışarıda şeytani güçleri tüfek atarak kaçırmaya çalışırdı. Baybiçeler de, “çık, git” diyerek kovarlardı. Bazen kadın doğum yapabilir, bazen ise ölürdü. **(KK-22)**

Şakirt diye uzun boylu bir kişi vardı. Eşi bozayı çok yapardı. Bu kişi ise çok içerdi. Eskiden boza yapılırdı, içki yerine. Bozanın beklemiş olanı içkiden de güçlü olur. Bu kişi yatarken iki kız geldiğini görmüş. Küçüklermiş. Gece ayakkabıları Bismillah diyerek koymak gerekir, yemeklerin üstünü ak örtü le örtmek gerekir. Bu kızlar ayakkabıları dağıtıp girerek arça olan bir kâsenin içine girip oynamaya başlamışlar. Küçük kızlarmış. Bu ihtiyar sonra yavaşça gidip ikisini birden yakalamış. İkisini de ayaklarından tutmuş. Kendisi çok büyük yüzü uzun, heybetli bir kişiydi. Adam bu kızları tuttuğunda kızlar çığlık atmaya başlamış. Çığlıkları yeri titretiyormuş. Bir vakitte kızlar “Aylanayın,

sadagan keteyin bizi koyuver” demişler. Adam kesinlikle bırakmamış. Sonra kızların saçlarından koparmış. Sonra iki şeytanın saçını aldıktan sonra kızları salmış. Eskiden kadın doğum yaparken kara bastığında bilincini yitirmiş. O zamanlar şimdiki gibi tıp yoktu. Doğuran kadınlar böyle zorlandığında bu kızların saçı koklatılırsa, karabasan kadın iyileşir. Kadınlar doğuramadığında Şakirti çağırırlardı. **(KK-24)**

Bana albarstı musallat olmuştu... Ben albarstının varlığına hiç inanmıyordum. İnsan yorulduğunda sinir sinyallerine oksijen geçmediğinden dolayı kımıldamayıp yorgunluktan böyle olur diye düşünüyordum. Bir kez Oş'u gezdim ve geldim. Eve gelip yattığında küçücük bir şey yürüyerek geldi [musallat oldu] gözlerimle görüyorum, önceden inanmıyordum. Yorgunluktan dolaydır geçer sanıyordum. Fakat öyle olmadı. O da adam geldi yanıma, gelirken görüyordum ben, atladı ben hemen tuttum böyle ve o halimle kaldım kıpırdamadan. O çok zaman durdu buramda. Hiç hareket etmedi, terledim. Sonra Kırgız halkımızda [var] öncelerde bir söz duymuştum, “başıña nan koy, ce bolboso bıçak koy (başına ekmek koy ya da bıçak koy)” diye. Ama ben evde tek başıma idim. Bıçak koyarak yattım ve albarstı bana yaklaştı. Dışarıda diğer odada kapıyı açıp kapatıp, ışığı açıp kapatıp bir şeyler yapıyordu. İşte ondan sonra düşünüyorum. Bu albarstı gerçekten varmış, paralel dünya varmış meğer diye inanmaya başladım. Bu tıp dışında da mesela kendince ayrı bir anlaması güç güçler oluyormuş diye kalmıştım. Bazen şey diye duyuyorum, “meni urgaaçı albarstı süyüp kalsa, al dayıma basa beret (bana dişil albarstı âşık olursa o her zaman musallat olur)” diye. Aşağı yukarı böyle derler. Ama bana hayatımda bir kez musallat oldu. Bir kez musallat oldu ve bitti. Bazen yolunu kaybetmiş albarstılar da olurmuş. **(KK-27)**

Eğer bir yere gitmek gerekir ve yeni doğan çocuğu [ve anneyi] yalnız bırakmak gerekirse, bebeğin başına ya da yattığı yerin altına kesinlikle bıçak veya ekmek koymak gerekir. Bebek korkmasın diye böyle yapılır. [Bıçak ya da ekmek bebeğin yanına] yoldaş diyerek koyulur. **(KK-11)**

Hastanede Gükün'ü doğurduğumda bir yatağa yatmıştım. Daha sonra beni başka yere yatırdılar. Beni orta yerdeki yatağa yatırdılar. Nedense orada yatasım gelmedi. Yatak kirliydi, kirli olduğunu söyleyince [çarşaf, yorgan vs.] değiştirdiler. Daha sonra bugün bile yaşıyormuşum gibi hatırlıyorum. Beni albarsı bastı. Birisi halatla boğazını dolar da

boğar ya, öyleydi. Böyle bağırarak istiyorsunuz ama duymuyorlar. Çevremde bir sürü kadın vardı bağıırıyordum ama birisi de bakmıyordu bana. Oysa ben onları duyuyordum. Ayaklarımı, kollarımı da hareket ettiremedim. Sonra düşündüm ölüm denilen bu olsa gerek diye. Sonra bir ara dedim ki kendime, “aa, kelime [-i tevhid] getirip göreyim”, sonra *La illa* diye dört-beş kere söyledim. Sonra üstümden bir şey kalkıp gider gibi oldu. Sonra ohh deyip kaldım. Gözümü açıp yanımdaki kadınlara ben bağırdım, bunlar oldu desem kadınlar yok, normal şekilde uyudun dediler. Çok bağırdım duymadınız mı dedim. Yok, öylesine yattın, uyudun dediler. Sonra o yatakta yatmaktan korktum. Sonra kalkıp tekrar önceki yatağıma yattım. Meğer benden önce o yatakta yatan kadını albarstı basmış. Beni de bastı. (KK-7)

Albarstının iyisi de, kötüsü de olur. Beni albarstı bastığında hamile kalırdım. Bazen sevdiğin bir kişiye bürünüp bastığı da olur. Öğrenci olduğum zamanlarda albarstı bassa iki-üç dersten beş alırdım. Yakın gördüğüm kişilere benzeyip bastığı da olurdu. Ayak uçlarımdan gelirdi. Gelip basıp, üstümde bir ağırlık var gibi hissettirirdi. Sesim bir şekilde dışa çıkana kadar ya da zorlandığımı birisi fark edip beni sarsana kadar nefes alamazdım. (KK-11)

Bazılarını uyanıkken de [albarstı] gelip basar. Birileriyle sohbet edilip otururken, ii, ölünü göreyim, geliyor deyip [olduğu yere] yıkılıp kalırdı derler. [Albarstının] geldiğini kendisi de sezerdi. Bunu yengem anlatırdı. (KK-11)

Şimdi azaldı galiba. Eskiden babamdan duymuştum. Gece [albarstı] gelip üüü diyerek sesler çıkarıp gülererek, ayakkabıları dağıtırmış. (KK-4)

Atınız Ata vardı, Şarşenali’nın babası, o anlatırdı. Çocukluğumda dağdaydık dedi, mal bakıyorduk dağdaydık, keçiler ile dedi. Sonra babası köye gitmiş ve iki-üç gün gelmemiş. Babası gelinceye kadar annesi ile birlikte kalmışlar. Tırnak kadar küçük olduğumuz zamanlardı diye anlattı. Boz üde kalıyorlarmış. Ortada ocak varmış yemek yaptıkları. Annesi yemek yedirip sonra yatın uyuyun demiş. Uyuyamamış ve neden uyuyamadığını anlamamış. Sonra bir vakitte ateşte belli belirsiz bir köz vardı dedi. Tezeğin közü bitmemiş diye düşünmüş, herkes uyuyormuş o sırada. Bir ara eşikten oyuncak gibi küçük küçük sarı kızlar girmiş. Girdikleri anda, “ay beri gel, beri gel diyerek, ilerleyelim, ilerleyelim” demişler. Sonra tulganın (sacayağının) çevresine,

kemegenin (ocağın) çevresine gelip oturup “fü, fü” diye üflemişler. Isı çıkıyor, çıkıyor diyerek avuçlarını ateşe yaklaştırp, avuçlarını ısıtmışlar. Sonra bir ara biri ayağa kalkıp, “yürü yürü öncekine gidelim” demiş. Kazanda uyutulan yoğurt varmış. Kemegenin dibine biri gidip kazanı açmış. “Öncekini söylememiş, öncekini söylememiş” demiş. Öncekini söylememiş dediği, Bismillahdır. Bismillah’ı söyleyip ekmeğin üstünü öyle kapatmak gerekir. Gelin, gelin diyerek ayakkabıları alıp, şapırdatarak, yalayarak ayrı ayrı içmişler. [Atınız Ata] onları yatarak izleyip, durmuş. Sonra birisi tekrar yürümeye başlamış. Mutfığa doğru yürümeye başlamış. Çiy (hasır) çekilirdi mutfak tarafına. Birisi çiyden tırmanarak sırtına doğru çıkmaya başlamış. Sırıktaki duran sarı mayga (tereyağ) gidiyormuş. Tereyağına erişecekleri sırada, tırmandıkları sırada birisi düşmüş. Sonra biri tekrar çıkmaya devam etmiş Sarı Kızlardan. Sonra tereyağına ulaştığında, “öncekini söylememiş” dediğinde diğerleri de [tereyağına doğru] gitmeye başlamış. Aknuz Ata, anne diye bağırmış. Anne dediği anda, annesi ne oldu diye kalktığı anda kızların hepsi yok olmuş. Sonra albarstıyı öz gözüm ile gördüm demiş. Sonra bir gün dağa gidiyormuş. Ak Tilek’in [Ak Tilek Köyünün] kenarında idrarını yapmak istemiş. Atını kuru bir ağaca bağlayıp ileride idrarını yapıp tekrar atının olduğu tarafa baksa bir küçük Sarı Kız kütüğün bir o tarafına bir bu tarafına zıplayıp duruyormuş. “Ay sen ikinci kez bana görünüyor musun?” diyerek yavaş yavaş, fark ettirmeden yaklaşıp saçlarından tutup yakalamış. Saçlarından tutup erkek mi kız mı bakayım diyerek üstüne baksa, “Aknuz Ata abiyrimdi (avret yerimi) açma” dese korkup salmış bağırmış. Sarı Kız bu şekilde bağırmış adını söyleyerek. [Sarı Kız] öyle yaptığı için korkmuş salıp bağırmış [Aknuz Ata]. Elinde üç-dört tel saç kalmış. Annelerinden, babalarından duymuş, bu albarstı saçını yakaladığında cebe koyulursa hırsızlık yaparak saç alır gidermiş. Sonra ayakkabısını çıkarıp tabanına koyup ayakkabıyı tekrar giymiş. Sonra kuuçu (kovucu) olurum belki demiş. Sonra kara basıp kadınlar doğuramadığında [Aknuz Ata’yı] çağırırlardı. Aknuz Ata [odaya] girdiği anda [doğum yapan] kadın nefes alırdı. Kovup evet, karabasan kaçırdı. Doğum yapan kadına kesinlikle gider albarstı. Aknuz Ata çok şey anlatırdı. Bunlar gerçektir. **(KK-11)**

Tabip kişiymiş. Annem anlatırdı kayınvalidemin kayınvalidesi anlatırdı. Mamış ata binip korgona (hayvanların barındığı çit veya duvar ile örülü yer) doğru gitmiş. Bir oğlağın ileri-beri zıpladığını görmüş. Köknar’ın üstünde, kuruyan Köknar’ın üstünde. “Atanın körü, bu nereden kaçtı” diyerek oğlağı yakalamış. Kız mı erkek mi diye bakmak

istese, oğlak konuşmaya başlamış, “abiyrimdi açmayın Mamış Ake (ağabey)” demiş. “Eh Kудay urgan dese” diyerek, fırlatmış. Meğer o albarstı imiş. Oğlak olarak görünmüş. Albarstı her şekle bürünüp görünür. Kız olur, oğlak olur, çocuk olur yani her şey olup görünebilir. (KK-6)

Bazılarına kötü görünür, [o kişi albarstının] kötülüğünü alsa hastalanır. [Bir gün birisi] yürürken ahırın üstünde, köşesinde bir çocuğun oturduğunu görmüş. Ayaklarını sallıyormuş. “Atanın körü (mezarı), bu çocuk kim?” demiş, oturup oradan düşse talpağı taşa yayılır, bu kadar yüksek yerde neden oturuyor diye yanındakilere söylese [yanındakiler], hangi çocuğu söylüyorsun deyip gülüp, senin gözüne bir şeyler görünüyor diye gülseler çocuk bir anda yok olmuş. Sonra bir yerden düşmüş. Daha sonra çok hastalandı. Kırgızınça hastalandı. O geliyor, bu geliyor derdi. Semaverin ağzından su koyulsa yılan geliyor derdi. Bu şekilde Kırgızınça hastalık. Bu [albarstı] iyilik de kötülük de olur. (KK-6)

Kırgızlar arasında mitolojik varlıklar içerisinde bir de koldooçuların (kollayıcıların) var olduğu ve insanlara yardım ettiği inanışı vardır.

Ben koldooçu (kollayıcı) ile ilgili anlatayım. Her adamın bir yeteneği vardır. Yeteneksiz çocuk dünyaya gelmez. O yeteneğini kendisi yetiştirip geliştirirse doktoru doktor, öğretmeni öğretmen, bahadırı bahadır olur. Koldooçusu (kollayıcısı) da onlardır. Koldooçucu bar (Kollayıcısı var) derler. Ben inanıyorum, Hocalık da yaptım. Mesela Manas Destanı’nda, Kurmanbek Destanı’nda geçer. Senin babanın da koldooçusu vardı. Koldooçu dediğimiz - bir kez bana diyor ki, Ben hastanedeyim, Brusella hastalığına yakalanmıştım. Sabah erkenden geldi ve görünce hemen ... hazırlıyorduk, onu birisi ... soruyorum gidebilir miyim diye. Sonra onun evine gittim. Konuşmayacağım gideceğim diye gittim. Gidince bana soruyor, eesi bar (kollayıcısı var) diye denilenler gerçektir. Hastanenin ruhu onun kollayıcısı idi. Kendisi hastalanıp ateşi vardı o gün sanırım. Kendisi korkmuş. Sonra bana soruyor bense ona çok dikkat etmemiştim sonra, “cezde anın koldooçuğa bol’nitsanın eesi... eç kim çok (enişte, o kollayıcı hastanenin ruhu... kimse yok).” Kendisi o ruhu hissediyordu ama o an hasta olduğu için korkmuş. Koldooçu, yol yordam göstericidir. Adama teşvik verir. Mesela senin baban bir hastayı görünce, “mogunday, mogunday bolup atıpsıñ (böyle bir rahatsızlığın var)” diye söylerdi iş o

zaman ona biri teşvik veriyordu sanırım. Kendince... diye düşünüyorum. Tüm adamlarda vardır bu. Kendileri habersizdir. (KK-25)

Kaynak şahsın ağzından derlenen bu bilgilerin olduğu gibi aktarılması uygun görülmüştür. Burada açıklanması gereken olay ise şu şekildedir; derleme sırasında o an da ortamda bulunan kaynak şahıslardan birisi olan Cıldızbek Bey'in babasından bahsedilmektedir. Kaynak kişinin, senin babanın koldooçusu (kollayıcısı) vardı dediği kişi Cıldızbek Bey'dir. Cıldızbek Bey'in vefat eden babası doktor olsa da onun hastalar hakkındaki çıkarımlarını koldooçular (kollayıcılar) aracılığı ile yaptığı anlatılmaktadır.

Şimdi ismini vermeyeyim ama birisinin koldooçusu (kollayıcı) varmış. O oralara gidip içerek... “Ee, toktot, toktot (Ee, dur, dur)” dermiş. Sonra ise önem vermeyip şu Toktok adındaki biri Bektur'un ağabeyi bir çocuğu atına kendisi ile beraber bindirerek evine gidermiş sarhoş iken. Koldooçu (kollayıcı) var. Ama onu her insan kendisi bile fark etmiyor. Ayan berüü (alamet, belirti vermek) bunlar da var. İşte bunları biz insanlar dikkate almıyoruz. Kendi yeteneğini geliştirilmesi için de belirti verilirmiş (ayan ber-), kollayıcı kollarmış. Biz ise fark etmiyormuşuz. Çok şeyin kollayıcısı var biz dikkate almıyormuşuz. Çünkü biz Sovyetler Döneminde çoğunlukla dini, batıl inanışlarda uzak kaldık. En ilginç olanı bazen olur olmaz kazadan çok insan ölür. Bazen de çok büyük afetlerden diri kalır. Koldooçu (kollayıcı) var. Onun için insanın imanı/içi temiz olmalıdır. Körümçü (falci), koldooçu vardır. (KK-25)

2.5. Aile Bireyleri İle İlgili İnanışlar

Toplumun en küçük yapı taşı olarak nitelendirilen anne, baba ve çocuklardan oluşan aile yapısı Türk aile tipini özetlemektedir. Bu aile tipinin toplumun çekirdeğini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Türklerde mülk anlayışı otlaklar ve hayvanlardan oluşurdu. Evlenen erkek veya kıza hisseleri verilir ve yeni bir yuva kurmalarına yardımcı olunurdu. Baba evi ise evin en küçük oğluna kalırdı (Çandarlıoğlu, 2019: 122). İslamiyet öncesi Türk toplumunda Türk ailesi ataerkil bir yapıdadır. Savaşçı bir toplumun getirisi olan ataerkil düzende erkekler kadınlara göre daha ön plana çıkmıştır (Yüce, 2021: 64). Fakat her ne kadar ataerkil bir anlayış yaşatılsa da kadına da gereken değer verilmiştir. Günümüz Kırgız toplumu eski Türk aile anlayışını yaşatmaktadır. Anne-babaya ve ölen

atalara saygı vazgeçilmez bir gerekliliktir. Toplum içerisinde özellikle atalar ruhu çevresinde gelişmiş olan anne-babayı da kapsayan birçok inanç bulunur.

Aile bireyleri ile ilgili sahadan derlenen inanışlar şu şekildedir:

Anneliğin kutsal sayıldığı Kırgız toplumunda hem annelere saygı göstermek hem de çok çocuklu olmaya teşvik için çok çocuklu annelere baatır ene (bahadır anne) unvanı verilmektedir.

Baatır Enelik Kırgızistan'da 2008-2009 yıllarında çıktı. Eskiden on çocuktan Baatır Ene olunurdu. Sonra sekiz, yedi olarak azaldı. Benim yedi çocuğum var. Baatır Ene'yim. Baatır Ene'ye madalya verilir ve emekli maaşına 1500 som eklenerek ödeme yapılır. **(KK-20)**

Doğum yapamayan kadınlar hamile kalabilmek için evlatlık alırlar. Evlatlık aldıktan birkaç yıl sonra hamile kalacağına inanırlar. **(KK-3)**

Bu işte anneden kaynaklanır [çocuğun karakterinin nasıl olacağı], ananın huyu, karakterine göre. Anasının karakteri iyi ise [çocuk da] iyi olur. Karakteri acımasız ise [çocuk da] acımasız olur. **(KK-1)**

Kızı gelin çıkarırken kendi evinden çıkmadan önce annesinin eteğinin iki tarafının üstüne taş koyulur. Bu olay taş düştüğü yerde ağır düşüncesini bildirir. Annesi, kız çıkarken kapıya çıkmaz. Çıksa olmaz, annesi çıkmazsın ki kız gittiği yerde taş gibi ağır olup kalsın diye düşünülür. **(KK-9)**

Anne ve çocuk çevresinde gelişen birçok inanış söz konusudur. Türkler için anne kutsal kabul edilir. Öyle ki Dede Korkut hikâyelerinde ana hakkı için Tanrı hakkı denilir (Ergin, 2021: 27). Bu inanışlar içerisinde kutsiyet atfedilen anne sütünün yeri oldukça geniştir. Bilindiği üzere anne sütünün önemine Türkler içerisinde gerek gerçek yaşamda gerekse edebi metinlerde sık sık karşılaşılmaktadır. Örneğin; Dede Korkut hikâyeleri içerisinde Boğaç Han'ın yaralanması sonucu Hızır Boğaç Han'ın yarasını sıvazlayarak, bu yaradan ona ölüm gelmeyeceğini, anne sütü ile dağ çiçeğinin merhem olacağını söyler (Ergin, 2021: 88). Sahadan derlenen anne sütü ile ilgili inanışlar şu şekildedir:

Eğer yeni doğurmuş ananın sütü çıkmazsa başka bir ananın sütünü emzirmek mecburiyetinde olursa onu anasının, doğuran kadının kocasının izniyle emzirirdi. Sonra

ona emekteş (sütkardeş) derlerdi. [Onu emziren kadının çocuğu ile] Kendi kardeşi gibi olmalıdır. Biri kız diğeri erkek ise ikisi evlenemez. Birbirlerini sevmeleri bile yasak. İkisi bir ananın sütünü emdikleri içindir. Çünkü dünyadaki en kutsal şey ananın sütüdür. Ana sütüne değer vermişlerdir. İkisi de kız ise hangisini büyükse onun kocasına küçüğü enişte, erkek ise eşine yenge, gelin diye hitap eder. Kendi öz kardeşi olarak görölmüştür. Bu Kırgızların anaya, ana sütüne, ana emeğine değer vermesidir. Ve gençlere, çocuklara, “kördüñbü biröönün/öñgönün balası bolso, sen buga kayaşa aytuuga, akarat kılıuga akıñ cok. Özüñdün bir tuuganıñ (Bak birisinin/başkasının oğlu olsa da sen ona ters cevap veremezsin, hakaret etmeye hakkın bile yok. Kendi kardeşindir)” diyerek nesilden nesle aktarılmıştır. **(KK-25)**

Tabi ki, ana sütü değerlidir. Çocuklar ters cevap vererek terbiyesizlik yapıyorlar hani. İşte ters cevap vermeleri kötü bir durumdur, çünkü annesi ak sütünü helal etmez, ak sütünün hakkını helal etmez. Maga caman aytıñ (Bana karşı kötü şeyler dile getirdin) diye kin tutabilir çocuğuna karşı. O ocuęun hayatı düzenli gitmez, bir şeyleri yediğinde hastalanır. **(KK-1)**

Kırgızlar içerisinde aileye yeni üye olan bireyler için de uğursuzluk olmasın, hayırla eve girsin diyerek uygulanan ritüeller vardır. Sahadan derlenen örnekler şu şekillerdir:

şimdi şöyle bazı erkekler evleniyor ya. Mesela ilk karısı vefat ediyor sonra ikinci evlendiği de vefat ediyor. Onun için de uygulanan inanç vardır Kırgızlarda. Mesela ikisi de vefat etti, üçüncüsünü evine getirdi ama o pencereden girecektir. Yani artık dursun anlamında. Pencereden içeri alma inancımız var. Biz ocukken bile şu pencereden girmiş diye konuşurduk, karı durmuyor ona diye. Yani çok çok inançlar var aslında. **(KK-20)**

Kırgız inanç sistemi içerisinde çok büyük bir yere sahip olan ata ruhları çevresinde birçok inanış gelişmiştir. Eski Türk inançlarına göre ruhların ölümsüz olduğu inancı bağlamında ata ruhlarına tazim edilir (Günay ve Güngör, 2018: 124). Ölen ataların geride kalanlara iyilik ve kötölük yapabileceği inancı ve onlara duyulan minnet hissi atalar költünün temelini oluşturmaktadır (Günay ve Güngör, 2018: 71). Kırgızlarda atalar költü bağlamında gelişen inanışlardan birisi arbak inancıdır. Arbak *can, ruh, ölen adamın ruhu,*

ün şöhret anlamına gelmektedir (Orozobaev, 2014: 218). Arbak inancı ile ilgili sahadan derlenen bilgiler şu şekildedir:

Arbak (ervah, atalar ruhu) diyorlar, ervahların var olduğuna inanmalıyız. Ervahlara saygı göstermeden ileriye doğru gelişmek, yol almak zor derler. Ervahlar için kendimiz Kur'an okutarak dua etmeliyiz. Ben bir tane örnek söyleyeyim. Diğerlerini birçok yerden duymuş, okumuşsunuzdur. Benim atalarım Tebbiçañ denilen topraklardan taşınarak gelmişler ve ev yaparken evin temeli için herhangi bir yerden taş toplayarak getirip ev yapımında kullanmışlar. Taşı getirerek dizmiş, evi yapmış ve yaşamaya başlamış. Geceleri biri, "kele taşımıdı (ver taşımı)" diye gelirmiş. Kapısı çengelli kilitle kilitlediklerinde kapıyı hemen açarmış. Dışarı çıkıp baktıklarında kimseyi bulamazlarmış. Şimdi düşünüyorum herhangi bir büyük adam ya eceli gelmeden ölen biri ya bir bahadır ya da milleti halkı koruyarak kanlı savaşta ölen birinin gömüldüğü yerdeki taş eve getirilmiş diye. Sıradan taşlar çoktur. Mezara koyulan taşlardan getirilmiş olabilir. İşte ondan sonra atalarımın üçü de daha bir yıl geçmeden vefat etmiş. Kulmambet, Eşmambet, Karabala. Şimdi düşünüyorum onlar da Kur'an okutarak inanç ritüelleri gerçekleştirmemiş sanırım. Hangi taş olduğunu kimse bilmez ki evin temelinde kaldı. İşte bir yerlerden taş toplarken mutlaka Kur'an okuyup sonra almak gerekirmiş. Ervahlar böyledir. Ervah razı olmalıdır. Tevi bozarken bile aynı şekilde evin ruhun için Kur'an okutarak sonra bozulmalıdır. Hayvan keserek kan akıtılmalıdır. Bence atalarımın durumu boşuna değildir. Ama onlar kendileri de bilmeden bir sürü yerden taş getirmişler. Nerden aldıklarını bilmiyorlar. Benim babam da ev yapmak için araba ile buralardan çok yerden taş getirmiş. Sonra ev yapmaya başlayınca ablamın kızı olmuş ve o vefat etmiş. Öncelikle ervahlara dua edip, onlara Kur'an okuyup, onlar razı olduktan sonra işe başlamak lazım. Başkasının evini satın alarak eve taşınınca da ev için Kur'an okutulmalıdır. Şu an çoğu göç nedeniyle evleri satın alıyorlar. O halde bile evin bir kez tadilatını yapmalı, tütsülemeli, temizliğini yapmalı, kurban kesmeli, Kur'an okutulmalı sonra eve yaşamaya başlamalıdır. Bu ervahlara saygı göstermek anlamına gelir. Ervah her şeyi biliyor derler. **(KK-25)**

Kadınlar kendi atalarının mezarlarına giderek dualar okurlar, Kur'an okurlar. Çocukları olması için dilekler dileyip, kurban keserler. **(KK-3)**

Eskiden gelinlere kayınbabanın oturduğu yere oturma derlerdi. Eğer oturursa gelinin doğum sancısının şiddetli olacağına inanırlardı. Aynı şekilde kayınbabanın eyerine de binmemek gerekirdi. Kayınbabanın döşğine de basmamak gerekir. Bunların da doğum sancısına etki edeceğine inanılırdı. **(KK-23)**

Kırgızlar içinde soy, boy kavramları önemli bir olgudur. Her bir Kırgız'ın kendisinden önceki yedi atasını bilmesi beklenir. Yedi ata düşüncesi çevresinde de inanışlar gelişmiştir.

Biz yedi atamızı söyleriz. Yedinin biri Hıdır olsun diye ümitleniriz. Bu bizim için kutsaldır. Yedi atamızı bilmemiz gerekir. Kendi yerimiz de yedi bölgeden oluşmuyor mu? Yedi rakamı bizim için çok önemlidir. Bu yüzden ritüellerde de yediği kullanırız. **(KK-2)**

Yedi Ata'dan olan kişilerle evlenmek kesinlikle doğru değildir. Bunun önemi şu şekildedir; eğer iki kişi arasında yedi ata geçmediği halde evlenilirse bu durumda genler bozulur. Sağlıksız çocuklar doğacağı için halk hızlı bir şekilde yok olur. Bu yüzden eskilerden beri yedi atayı bilme geleneği korunmaktadır. **(KK-17)**

Tokoç (bir tür ekmek) yapsak da yedi tane yaparız. Yaptıktan sonra bata (alkış, dua) kılıp, öpüp, yiyip gitmek gerekir. **(KK-10)**

2.6. Nazar İle İlgili İnanışlar

Nazar kelimesi Arapça bakış kelimesinden gelmektedir. Bazı insanların bakış yoluyla herhangi bir canlı ya da nesneye zarar verebileceği inancı nazar olarak açıklanmaktadır (Boratav, 1984: 104). Kırgızca'da genel ifadesi ile nazar, "köz tiyüü" olarak adlandırılmaktadır (Orozobaev, 2014: 225). Ayrıca "suk kir, sugu öt-" veya "suktan-" fiilleri de nazarı belirten ifadelerdir. "Suk" kelime anlamı olarak "açgözlü, hasis, cimri", "suktan-" fiili ise imren- anlamını taşımaktadır (Saginbayeva vd., 2015: 174). Bu isim ve fiiller de mecaz yolu ile nazar ifadesini karşılamaktadır. Bunların yanı sıra bir de "kirene kirüü" deyimi vardır. Bu da kötü bir illete yakalanmayı ifade eder. "Kirene" tek başına "nazar" kelimesini karşılar.

Sahadan derlenen nazar ile ilgili anlatılar, inanışlar; nazarı engelleme ve giderme ile ilgili derlenen bilgiler şu şekildedir:

Kırgızlarda alastoo (alazlama) denilen şey var. Alastoonu çoğunlukla Nooruz (Nevruz) bayramında uyguluyorlar. Ama evi de tütsülerler. Mesela yeni ev satın aldıktan sonra o evi mutlaka tütsülemek gerekir. Yeni eve taşınınca da tütsü yapılabilir. Alas ardıcı (arça) veya adıraşmanı (nazar otu) yakarak onun kokusu ile evdeki şeytanları, kötü kokuları, kötü şeyleri insan evinden, insan bedeninden çıkarmak. Bunu çoğunlukla nazar otu ile. (KK-25)

Genel olarak buna suk kirüü (nazar değmek) adını verirler. Suk ötüp kalıptır (nazar değmiş) derler. Suk sözünün kelime anlamı birini sevmek, beğenmektir. “İi, ananayın mogu cakşı bala eken, ii sadaga keteyin tetigi kız mınday eken (Aa, bu çok tatlı bir çocuk, kurbanın olayım şu kız böyle imiş).” Onun/adamın intizarı, eğer o çocuğu çok beğenirse çocuk hastalanır. Gerekirse nazar yaşça büyük adamlara da değer. Nazarı çıkarmak gerekir “çık kirine, çık, çık kirine, çık (çık nazar, çık, çık nazar, çık)” diye. Nazarı çıkarmak bütün insanların elinden gelmiyor. Bunun belli bir özelliği olan koruyucusu var insanlar gerçekleştirebilir. “Suk ötüp ketiptir, balanın can kirinesi kırıptır, köz tiydi (nazar değmek, göz değmek)” gibi ifadeler var. İnsanın yüzü üzerinden diğer insana nazar değer. O zaman eğer bunu adam kimin gözü değdiğini fark ederse onun giyiminden kesip almalı ya düğmesini almalı ya da saçından almalı ve aldıktan sonra gidip nazar değmiş çocuğa koklatır. Kırgızlarda bazen öyle bir kudretli adamlar vardı. Başkalarının çocuklarının başlarından okşamamış, başkalarının çocuğunun yüzünü öpmemiş hatta kendi çocuklarını bile, “ananayın iy (kurban olayım)” diye sevgisini yansıtmamış, yüzünü öpmemiştir. Bu tür adamlar eğer kendileri nazarı değdiğini fark ederse kendileri giyimlerini koklatır, özür diler bir şeyler verir giderdi. “Me, mogunu cıtta (Al şunu koklayıver)” diye kamçısına bile vermişlerdir. Mesela Manas oğlu Semetey doğduğunda çocuğunu öpmemiştir. Kanıkey’e kamçısını vermiş, “me, mogurekini balaga tiygizip kel (al şunu çocuğa değdir)” diye onu koklattırmıştır. Nasıl bir insanlara nazar değer? Akıllı, güzel, bilinçli, üstün zekâlı, anlayışlı insanlara. Bazı gençler/delikanlılar zeki olur. Ve çoğunluğun önünde çekinmeden konuştuklarında, “atañ körü ee, mogu balada bir neme bar eken. Mogu baladan bir deme cıgat. Tetigindey mıyday degen söz ayıp iyçi... (eyvah, bu çocukta bir şey var. Bundan büyük biri olur. Böyle sözler

konuştu...)” derler. Bu tür durumlardan korumak için tumar (muska), nazar boncuğu takarlar. Bunun iki varyantı bulunmaktadır. Kimileri eve misafir geldiğinde veya herhangi biri geldiğinde çocuğu çok güzel giyindirmek gerektiğini ileri sürüyorlar. Böylece insanın nazarı onun giyimine geçer değermiş. Ama bizde hâlihazırda uyguluyorlar çocuğu başka bir yerlere götürürken yüzüne is (kurum) sürüyorlar. Kirli ve yanmış olan giyimleri giydirirler ya da yüzüne is sürerler göz değmemesi için. Genel olarak insan başkalarının evine girince töre gereği intizar etmemelidir. Çocukları başından okşayıp şımartmamalıdır. Biz mesela şu anda, “sadagañ keteyin iy, aldıña ketip kalayın altınım (Kurbanın olayım altınım)” diyoruz ya, bu durumda kendi anne babasının nazarı değer. **(KK-25)**

Aslında o [nazar değen kişi] kendisi öylesine şüphe ederse bile nazar değebilir. Kendinden kaynaklanıyor. **(KK-1)**

Kirene girdiğini genelde insanlar esneyerek fark eder. Kirene girdiğinde çıkarmak için ekmek yedi küçük parçaya bölünür. Bu ekmekler kirene giren kişinin yedi farklı yerine (koluna, başına, göğsüne vs.), Bismillah diyerek dokundurulur. Daha sonra kirene çık diyerek kireneye kötü sözler söylenir. Ardından bu yedi parça ekmek köpeğe atılır. Suk, suk denilerek, köpeğin ekmekleri yere düşürmeden havada kaparak yemesi sağlanır. Bu şekilde kirene, suk köpeğe geçer. Ardından kirene giren kişi arçanın dumanı ile tütülenir Kirene giren kişiye bu dumanı içine çekmesi söylenir ve tüm vücudunda duman gezdirilir. Bu sayede kirene çıkarma işlemi tamamlanmış olur. **(KK-16)**

Bir yıl çok fazla hastalandım. Birçok doktora gittim ama iyileşemedim. Çok zayıflayıp kapkara oldum. Bişkek’teki kız kardeşim beni gözü açık Cipar adındaki bir kadına götürdü, benden büyük kadın. Bu kadına hükümette çalışan kişiler de gidiyormuş, çok şey biliyormuş. Gittiğimde sana kirene girmiş, çok ilerlemiş dedi. Ben inanmadım, güzel bile değilim kara kuru bir kadınıym desem o, kirene sadece güzellikten girmez sen fark etmeden insanlar senin arkandan konuşurlar beceriklisin diye, o sözlerden sonra sana kirene girer dedi. Sonra mum yaktı bana bir havlu, bir sabun getirdi. Bunları okudu, her banyodan sonra bu havluyla kurulanmamı ve sabun bitene kadar kullanmamı söyledi. Bunlar bittikten sonra bana tekrar gel dedi. Ben kullandım ama sonra tekrar gitmeyi

unuttum, yine de hastalığı geçti. Uzun zamandır kirene girmiyor şükür kilo aldım. **(KK-16)**

Sahada çocuksuz kadının nazarı değer algısı var mıdır sorusuna bazen evet bazen ise hayır cevabı alınmıştır.

Yok, o da aslında bir yalandır (Çocuksuz kadının nazarı değer inancından bahsedilmektedir). Fakat bazı adamların gözü gerçekten uğursuz imiş derler. Bazılarının nazarı değer işte. Göz çok kötüdür derler, böyle dik dik bakıp kıskançlık edersen nazar değermiş. Çocuklara sevimli bakıp gülersen nazar değdi derler ya, işte bu şekilde nazar değermiş, kıskançlık edersen, açgözlülük yaparsan. **(KK-1)**

Doğum yapamayan kadının nazarı kesinlikle doğum yapan kadına ve çocuğuna değer. **(KK-11)**

Bazen çocuğu olmayan kadınların, çocuğu olan kadınlara ve çocuklarına nazarları değebilir. Böyle bir durumda nazarı değen kadının bir yakınına gidip durum anlatılır ve o kadın nazarı değen kadının evine gönderilir. Burada kadın fark etmeden kıyafetlerinden bir parça kesilip alınır. Daha sonra bu parça nazar değen kişiye koklatılır. Yedi tadın başı denilen bir şey vardır. Bu uygulamada ekmek, un, çiçek vb. şeyler nazarı değen kadından habersizce alınan başörtüsünün içine koyularak nazar değen kişinin vücuduna dokundurulur, bu esnada çık kirene çık, kem gözlülere git, akan su ile git, esen rüzgâr ile git, karanlık rüzgâr ile git denilir. Üç kere bu uygulama yapıldıktan nazar çıkar. Bu durumda aslında nazarı değen çocuksuz kadının kötü bir niyeti yoktur fakat kendisi anne olmayı isteyip olamadığından ve anne ile çocuğunun güzelliğini beğenmesinden fark etmeden nazar değdirir. **(KK-22)**

Nazarın türleri vardır. Tuzu gazeteye sararak nazar değen kişiye dokundurulur. Kirene sana ne var diyerek kirene çıkarılır. **(KK-24)**

Bazı kadınların göğsü büyük olur, böyle göğüslere albars göğüs denilir. Çocuk iştahla emdiğini gören başka kişilerin nazarı değebilir inancı ile annenin bebeğini başkalarına göstermeden emzirmesi gerekir. Bir sebebi de annenin ortamda bulunan büyük kişilere ayıp olmasını istememesidir. **(KK-22)**

Kirene girdiğinde bunu iyileştirmek için koyunyününden ak ve kara ip yapılır. Bu ip kirene giren kişinin vücuduna dokundurulur ve kesilir. Daha sonra arça yakılır. Arçanın dumanı kirene giren kişinin vücudunda gezdirilir ve dumanı koklatılır. Ardından yanan arçanın karası kirene giren kişinin alınına sürülür, o kişi bir süre alınındaki o kara kendiliğinde geçinceye kadar o şekilde gezmesi gerekir. Daha sonra o ip ateşte yakılır. Ak ve kara ip birbirine dolanırken ak ip uzun gelirse o kişinin yolunun açık olduğu söylenilir. Bu uygulamayı yapan kişi en son “ak yolun açılsın” der. **(KK-13)**

2.7. Ateş İle İlgili İnanışlar

Türklerde od olarak adlandırılan ateş çok eski devirlerden beri saygı gösterilen kutsal ve temizleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Günümüzde bazı anlam verilemeyen ateşle ilgili ritüellerin arkaik izleri olduğu inanç sistemi içerisinde tespit edilebilmektedir (Günay ve Güngör, 2018: 67). Kırgızlar arasında günümüze kadar ulaşmış olan ateşle ilgili ritüel ve inanışlardan da anlaşılmaktadır ki ateş kültü etkisini koruyan bir kültür.

Ateşle ilgili sahadan derlenen ritüel ve inanışlar şu şekildedir:

Kırkını çıkarma merasimi çocuğa kırk gün olduğunda yapılır. Çocuğu özellikle kırk kaşık su ile yıkarlar. Sonra çeşitli kumaşlardan gömlek dikiyoruz. İt köynök derler. Bir yerini kırmızı, bir yerini ise çeşitli renkteki kumaşlardan yapıp gömlek dikilir, o inanç gereği giydirilir. Sonra iki üç günden sonra yağlayıp onu ateşe atarlar, kırkı çıktı. **(KK-20)**

Küle basmamak gerekir. Basılan yere küle dökmek gerekir. Eğer basılırsa ayak ağrır. Evi süpürdükten sonraki pisliği külün üstüne dökmek gerekir. **(KK-16)**

Mesela çocuklarımız bir yere gidip gelse, eve girdirmeden önce çınıya (kâseye) temiz su koyup, başının üstünde çeviririz. “Suoday ömürün tunuk bolsun, böydö kırsıktan alıs bol, aldına keteyin ömürün uzun bolsun, dayıma colun açık bolsun (Su gibi ömrün berrak olsun, bedevilikten kazalardan uzak ol, kurbanın olayım ömrün uzun olsun, her zaman yolun açık olsun)” diyerek başında suyu çevirip üç kere tükürtüp suyu dökerek, çınıyı kapının eşiğine ters çevirerek koyup bir gün bekletiriz. Eskiden bu çınıları annelerimiz kül ile yıkarlardı. **(KK-10)**

Onu [saçı] ateşe atmak gerekir. Eğer o bastırılırsa insanın başı sürekli ağrır. Saçı çöpe atmamak gerekir. Ateşe atılmalıdır. **(KK-1)** Bu inanışların ateşin temizleyici ve koruyucu gücünün inanışının bir neticesi olduğu sonucuna varılabilir.

Kırgızlarda eve yeni gelin gelince kocasının akrabaları eve davet edilir ve misafirler ağırlanarak hediyeler verilir. Bu geleneğin adı “otko kirgizüü¹⁸”dür. Bu ifade “ateşe girdirmek”, “ateşe sokmak” anlamlarını taşımaktadır. Bu geleneğin Türklerdeki ocak, ev-bark anlayışı ile ilgili olabileceği görüşü vardır (Orozobaev, 2014: 228).

Kız evlenip gittikten sonra tekrar ailesinin evine girip çıkabilmesi için bu uygulamanın yapılması gerekir. Kızımızı otko (ateşe) çağrılım, betini açalım deriz. Bet açar uygulaması için evlenip giden kızı ve eşini ailesi kendi evine çağırır ve konuk edilir. Kıza yeni giysiler giydirilerek, küpe ve yüzük takılır. Bu uygulamadan sonra kız ailesinin evine gelip gidebilir. Kız geldiğinde törkölöp¹⁹ geldi ya da gittiğinde törkölöp gitti denilir. **(KK-16)**

Yeni evlenecek kişilere ökül ata-ökül apa²⁰ (vekil baba-vekil anne) belirlenir. Bu kişilerin görevi yeni evlenecek olan çiftlere kalış olmaktır. Yeni geline atalık-analık görevini üstlenir. Kendi evlerine çağırıp konuk ederler. Bu uygulamaya otko kirgizüü (ateşe girdirme) denilir. Ökül apa mal verir. Bu mallar tay, dana, kuzu gibi hayvanlardan oluşur. **(KK-17)**

Eskiden ateşe sıynçu (saygı gösterirlerdi). Ateşin kutsiyeti çok fazladır. “Üyündön ot öçpösün. Morundan takay tütün çıkıp tursun. Oçogunon ot ketpesin (Evinde ateş sönmesin. Bacandan daima duman çıksın. Ocağından ateş gitmesin)” denilirdi. Ateşi bizde bu kadar kutsal görürlerdi. Eskiden gelin ilk geldiğinde geline ateş yaktırılırdı. “Bu senin evin, bu senin ocağın, bu senin kemegen (ocağın), bu senin kazanın” derlerdi. Daha sonra kadın geline, “oñ oñ imer aylanayın (sağa, sağa çevir)” der. Ateşiniz sönmesin, ocağınızdan ateş gitmesin diyerek yemek ile ritüel yapar. Aynı zamanda geline kösö (ateşi karıştırmaya yarayan demir araç) ile ateş düzeltilir. Çevredekileri eve çağırırken

¹⁸Otko kirgizüü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Polat, K. (2019). Beşikten Mezara Kırgız Türkleri., Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 191-195.

¹⁹ Evlenen kız bir süre sonra kocasının ailesi ile birlikte kendi ailesinin evine gider. Bu geleneğe “törkölötüü” (ayak dönümü, el öpme) denilir (Polat, 2010: 196).

²⁰ Nikâh günü gelin ve damat için vekil anne ve baba belirlenir. Bu kişiler gelin ve damada evlilik süreçlerinde yardımcı olan, çeşitli nasihatler veren kişilerdir (Polat, 2019: 191).

öylesine çay içmeye çağırılmazlar, gelini otko kirgizebiz (ateşe girdireceğiz) diyerek çağırırlar. Otko kirgizüü (ateşe girdirme) diyerek çevredekileri çağırarak da ateşe saygı göstermek olsa gerek. **(KK-22)**

Alastoo Kırgızlar arasında oldukça önemli bir uygulamadır. Hastalanan, nazar değdiği düşünülen kişiye arça denilen bitkinin yakılmak suretiyle dumanının koklatılması ve dumanın bu kişinin vücudunda gezdirilmesi ile yapılan bir uygulamadır. Alastoonun ateş kültü ile ilgili olup, ateşe duyulan saygı ile bağlantılı bir ritüel olduğunu söylemek mümkündür (Karataev ve Eraliev, 2005: 34). Bu uygulama aynı zamanda mekanlarda da gerçekleştirilir ve böylelikle kötülüklerin ortamdaki uzaklaşmasına inanılır.

Kırgızlarda alastoo (alazlama) denilen şey var. Alastoonu çoğunlukla Nooruz (Nevruz) bayramında uyguluyorlar. Ama evi de tütsülerler. Mesela yeni ev satın aldıktan sonra o evi mutlaka tütsülemek gerekir. Yeni eve taşınınca da tütsü yapılabilir. Alas ardıçı (arça) veya adıraşmanı (nazar otu) yakarak onun kokusu ile evdeki şeytanları, kötü kokuları, kötü şeyleri insan evinden, insan bedeninden çıkarmak. Bunu çoğunlukla nazar otu ile. **(KK-25)**

Kırgızlar arasında hemen hemen her evde arça bitkisini görmek mümkündür. Günümüzde de oldukça yaygın olarak gerçekleştirilen bu ritüel, ateş kültürünün canlı bir şekilde yaşadığının örnekleri arasında değerlendirilebilir.

2.8. Diğer İnanışlar

Sahadan derlenen kadınla ilgili diğer inanışlar şu şekildedir:

Beyaz bizde, ak cooluk (beyaz örtü) başına örterler. Ak köşögö (beyaz perde) hazırlarlar. **(KK-20)**

Evet, eleçek giyen kişi imiş bu çok iyidir diye saygı gösterirler. Bu eskiden beri süregelen adettir eleçek. Sonra bir ara unutulmuştu. Şimdi ise tekrardan ortaya çıktı eleçek. **(KK-1)**

Eğer birisi boz üyü emanet alıp kullanırsa sahibine geri vereceğinde tündüğüne temiz, yeni cooluk bağlar. Teşekkür ederek, boz üy sahibinin iyilikler bulmasını dilerler. **(KK-16)**

Şırdak (keçe halı) yaparken iğneye geçirilen ip uzun olursa, kızın uzak yere gelin gideceğine inanılır. **(KK-16)**

Kızın çömüç (uzun saplı kepçe) ile su içmemesi gerekir, içerse burnu çömüç gibi olur. **(KK-18)**

Kızın giydiği kıyafet üstüne çok yakışırsa kocasının iyi olacağı söylenir. **(KK-16)**

Kemikteki et tamamen sıyrarak yenirse bekâr kişinin erkekse karısının güzel; kadın ise kocasının yakışıklı olacağına inanılır. **(KK-16)**

Tuşoo kesüüde (çocuğun ayak bağını kesme geleneği) çocuğun ak ile karayı, gündüz ile geceyi birbirinden ayırabilmesi için ak ile kara ip çocuğun ayağına bağlanarak kesilir. Çocuğun hayatında iyi ile kötüyü ayırabilmesi için bu uygulamanın yapılması gerekir. Eskiden sabah ezanı okunacağında ak ile karanın ayırt edilmesini beklerlerdi. Eğer ak ile kara renk ayırt edilebilirse sabah namazı vakti geldiği anlaşıldı. **(KK-12)**

Kirene (nazar) çıkarmak için yapılan uygulamada ak ve kara ip birbirine dolanırken ak ip uzun gelirse o kişinin yolunun açık olduğu söylenilir. **(KK-13)**

Bir eve aynı anda iki gelin alınsa biröönü eşikten, biröönü teşikten (birisini eşikten, birisinideşikten) girdirmek gerekir. **(KK-3)**

Evdeki döşek, yorgan yığını yıkıldığında evdeki kız gelin gider. **(KK-3)**

Eğer üst üste yığılmış olan yorgan ve döşekler yıkılırsa eve yeni gelin geleceğine, çeyize çeyiz ekleneceğine inanılır. **(KK-22)**

Yük düşerse kişi, misafir gider derler bizde. Yük düştü misafir gidecektir. **(KK-20)**

Ölü yıkanırken kullanılan kese tedavi amaçlı kullanılır. Örneğin göğsü ağrıyan kadının göğsüne ya da memesi hastalanan ineğin memesine bu kese sürülürse iyileşir. **(KK-22)**

Eskiden şöyle yaparlardı ölü evden çıkarken üç gün çamaşırları yıkattırmazlardı “Kir cuubagıla, baş cuubagıla (Çamaşır yıkamayın, başınızı yıkamayın)” diye. **(KK-1)**

Kap kakak yıkanan suyu dökmez. Bir de giyim yıkadığımız suyu da [özel kazılan] çukura dökmek lazımmış. Onun üzerinden yürürsen elin ayağın ağrır. **(KK-1)**

Evet, eskiden saç kesmek yoktu. Saçlar hep uzundu. Sonradan saç kesen çok oldu. “Çaç kırkkanda ırısın koşo kırkat (Saç keserken talihini/nasibini de beraber keser diye)” kestirmezlerdi.” İristuu bolboy kalat, ırıskı kaçat (Talihsiz olur, nasibi kaçır)” diye kestirmezlerdi. Bir de vefat edince uzun saçı ikiye ayırarak böyle koltuğa kısıtırlar. Kısa saç ise olduğu gibi kalır. **(KK-1)**

Onu [saçı] ateşe atmak gerekir. Eğer o bastırılırsa insanın başı sürekli ağrır. Saçı çöpe atmamak gerekir. Ateşe atılmalıdır. **(KK-1)**

[Hamile kadın] işleri aldırılmaz [çektirmez] evet. Çocuğa zarar gelir dişleri aldırıldığında. Diş aldırıldığında çocuk büyüyemez. Yeterince gelişmez. **(KK-1)**

Annenin sütü iyi olursa çocuğun dişinin erken çıkacağına dair inanç vardır. **(KK-11)**

Kırgızistan'da söze çok değer verilir ve ağzınızdan çıkan sözler yakanıza yapışır. Bu nedenle, yüksek sesle veya sert konuşmamamız söylenir. Ağzına geleni söylemek yerine evrene ulaşır. Sonra bir gün yapılabilir. Kırgızlar konuşmaya büyük önem verirdi. Atalarımız sözü bakıp ve büyüttüler. Söze çok dikkat ettiler. Bu nedenle, yanlış telaffuz ederseniz, bir gün veya ertesi gün olacaktır. Gülnaz diye arkadaşımız var hep ben evlenmem derdi. Sonra dedim ki, öyle konuşma, ulu konuşma, ağzından çıkan sözler boynuna yapışır. Yakında sen de eveleneceksin. Bunlar yerine iyi bir koca için dualar edersen senin için iyi olur derdim. **(KK-19)**

Adetli iken kadının namaz kılmaması, oruç tutmaması gerekir. **(KK-26)**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL VE KADIN İLİŞKİSİ/HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİ

3.1. Kadın ve Kutsal İlişki

Mitolojide Ulu Ana motifi birçok mitolojik varlık ve koruyucu ruhu içerisine alır. Fakat bu unsurların hiçbirisi tek başlarına Ulu Ana'yı karşılayamaz. Mitolojik düşünce sisteminde Ulu Ana, bolluğun, bereketin koruyucusu ve yaratıcısı olarak kabul edilir. Canlılığın temeli olarak görülen Ulu Ana, eski düşüncede tüm yerler ve suların sahibi olan, yeryüzündeki her şeye can veren bir motiftir (Beydili, 2015: 577-578). Mitolojik Ulu Ana çevresinde birçok koruyucu ruhun ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlara *Yer-Su*, *Ak Ene*, *Umay*, *Ayzıt* gibi ruhları örnek olarak gösterebiliriz. Fakat tüm bu ruhların buluşma noktası Ulu Ana motifidir. Altaylı boylar arasında süregelen *Yer Ana* inancı tüm doğa kültlerini kapsamaktadır. Buradan hareketle doğa kültlerinin *Yer Ana* motifinin parçaları olduğunu söylemek mümkündür (Gültepe, 2008: 100). Kırgızlar arasında da *Yer Ana* ve doğa kültleri günümüzde hala önemli bir yere sahiptir. Edebi eserlerde de sık sık işlenen *Yer Ana* motifine Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* adlı eseri örnek verilebilir.

Ulu Ana motifiyle ilişkili, *Umay* ve *Umay* etrafında gelişen inanışlar anaerkil dönemin izlerindendir. *Umay* Türk inanç sistemi içerisinde koruyucu ruh, evliya ya da melek şeklinde tanım bulmaktadır (Beydili, 2015: 582). Kırgızlar ise *Umay* için *Havva*; *insanoğlunun ilk annesi*, *bebeklerin hamisi* gibi anlamlar verilmiştir (Orozobaev, 2014: 168). *Manas* Destanı'nda geçen, *Umay ene* perişte ifadesi *Umay*'a annelik ve meleklik anlamları da yüklediğinin göstergesidir (Beydili, 2015: 582). Kırgızlar içerisinde *Umay* genellikle kadınların ve çocukların koruyucusu, bereketin temsilcisi ve şifacı özellikleri ile tanınır. Ayrıca İslamiyet'in de etkisi ile *Umay* gibi *Fatma* ve *Zühre*'nin de kadınların annesi olduğuna dair inanışları vardır (Dıykanbayeva, 2016: 71). İnanç sistemi içerisinde bu isimlere değer atfedilmiş ve halk hekimliği uygulamalarında sık sık isimleri kullanılmıştır. Halk arasındaki şifacı kişilerin de bu isimlerden güç aldığı ve onlar sayesinde tedavi uygulayabildikleri inancı oluşmuştur.

Gahs, W. Schmidt, ve S. M. Shirokogoroff'un görüşlerine göre ilk şamanlar kadındır. Buradan hareketle şamanlık anaerkillikle bağdaştırılmaktadır. Fakat toplayıcılık döneminden sonra avcılığın gelişmesi ve demirin keşfi ile erkeklerin etkin olmaya başlaması sonucu anaerkil toplumun ataerkil bir yapıya dönüşmeye başladığı görüşü vardır (Bayat, 2006: 120). Her ne kadar bu dönüşüm ile şamanlık görevi erkeklere geçse de bir hususa dikkat edilmelidir. Bilindiği üzere kamlık yapan erkek şamanlar kadın giysisi giymekteydiler. Bu durum yaratılış gücünün taşındığı Ulu Ana motifine bir tür göndermedir (Beydili, 2015: 579). Yörükân bu konuda; Türkler'de ana olarak çağırılan ruhların genelde koruyan, ata diye çağırılan ruhların ise korkutucu ruhlar olduğunu dile getirerek buradan hareketle şamanların hamî ruhunun kadınlar olduğunu dile getirir (Yörükân, 2006: 58). Görüldüğü üzere genel ifadeyle şamanlık erkeklerin güdümüne girse de kadın figürü kendi yerini kalıntılarla da olsa göstermeye devam etmiştir. Geçmişten gelen dişil ruhların etkinliği kendisini arkaik izlerle halk inanışları içerisinde göstermeye devam etmektedir.

Kutsiyet atfedilen kadınlara dair inanışlar hakkında sahadan derlenen bilgiler şu şekillerdedir:

Anne-babasında ırım-cırımları (ritüelleri) bilen kişilerin çocukları da genelde bu ırım-cırımları uygulayabilir. Bu kişilere emçi-domçu (tabip-hekim) denilir. **(KK-16)**

Biz Şırdakbek²¹'in torunlarıyız. Alında öğretmenim ama onların torunları olduğumuz için böyle özelliklerimiz oldu. Bizler emçiyiz (hekimiz). Kayıp eşyaları bulurum, doğuramayan kadınların doğurmasını sağlarım. **(KK-24)**

Mesela bizim annemiz Kırgız'ın ırım-cırımını koruyan, kullanan kişiydi. Kız kardeşime annemin bu özellikleri biraz geçti. **(KK-14)**

Bübü-bakşılar (yaşlı hatunlar, kadın şamanlar) taşlar yardımı ile tölgö (fal) açarak kişinin bahtının kapandığını bilip yolunu açabilir. Bazıları ise kaybolan eşyaları, malları tölgö açarak taşların yardımı ile bulabilir veya bunlar hakkında bilgi verebilir. Ayrıca kirene (nazar) girdiği hakkında da bilgi verebilirler. Kara dualar hakkında bilgi verebilirler. Kara dua ve kirene olan kişileri yatırarak bazı uygulamalar yaparlar ve

²¹ Şırdakbek halk arasında tarihi bir şahsiyet olarak tanınan Kırgız destan kahramanıdır.

iyileştirirler. Bu süreçte yatan kişi birkaç saniyeliğine ölür ve sonra tekrar diriltir. Daha sonra tedavi edilen kişiyi oturttarak tüm vücuduna üflerler. **(KK-16)**

Kırk iki taşla tölgö salınır (fal açılır). Tölgö salarak uzaktan akrabaların geleceği bilinir. Bu uygulamayı genellikle kadınlar yapar. **(KK-10)**

“Benim elim değil Umay enenin, Bübü Batma Zuura enenin eli, benden değil Kuday’dan, Emçi em ver, (hekim şifa ver), Domçu dom (hekim şifa ver)” diyerek içinden dileklerde bulunarak tedaviye başlanılır. **(KK-11)**

Bir hastalığı iyileştirmek için yapılan uygulamalarda, benim elim değil, Batma, Zuura enenin eli diyerek başlanır. Bu kişilerin emci-domçu olduğuna inanılır. **(KK-16)**

Umay ene menen Batma Zuura apa çımçu atat bebeği kesinlikle beşiğe salmak gerekir. Bu ikisi [Batma, Zuura] doktordur. Umay ene çocukların Kuday’ıdır (Tanrısıdır). **(KK-24)**

Elinde emdoosu (şifa gücü) olan kişilere Umay Ene denilir. **(KK-23)**

Bübü ene (yaşlı hatun, kadın şaman) için Kırgızlarda Umay Ene denilir. Bebeği beşiğe koyulurken, bebeği hazırlayan kişidir. Bu kişiler bebeği beşiğe yatırırken, “Umay ene koldosun (Umay Ana korusun)” derler. Umay ene koldooçudur (kollayıcı). Bu sözleri her gün duyar bebek. Bebek beşikten alınırken bismillah denilir. **(KK-14)**

Yapılan araştırmalar neticesinde anlaşılmıştır ki yaygın inanış, elinde şifa ya da farklı güçler olan kişilere bu özellikler aile bireylerinden, atalarından geçmek suretiyle devamlılığını çağlar bıyu sürdürmektedir.

3.2. Halk Edebiyatı Ürünleri²²

3.2.1. Atasözleri

Atasözleri düz konuşmadan bağımsız bir tür olarak düşünülemez. Bir atasözünün söylenebilmesi için belirli bir sebep doğmuş olması gerekmektedir. Atasözlerini düz konuşmada kullanılan kalıplardan ayıran özelliği; anlatım içindeki kısalığı, kesinliği ve

²² Saha çalışmaları sırasında yapılan derlemelerde söz arasında geçen atasözü, bata (dua), koşok (ağıt) gibi halk edebiyatı ürünleri tespit edilmiş ve kadınlarla ilgili olan malzemeler bu bölüme dâhil edilmiştir. Tespit edilen malzemelerin sınırlılığı, bu ürünlerin tezin asıl konusu olmaması sebebiyle köy halkına özellikle edebi ürünlerle ilgili soru yöneltilmemesinden kaynaklanmaktadır.

duruluğudur (Boratav, 1969: 129). Atasözü Kırgızca *makal-lakap* şeklinde kullanılmaktadır.

Sahadan derlenen atasözleri şu şekillerdedir:

Kızga bergis cuban bar (Kıza değişilmez kadın (yeni evlenmiş ya da dul) var.

Köp baskan ayak b*k basat (Çok gezenin ayağına b*k bulaşır). **(KK-16)**

Calgamak senden, caratmak bizden (Rızık senden, kullanmak bizden). **(KK-10)**

Kızga kırk üydön tıyuu (Kızı kırk evden kısıtlamalı).

Kızların oturaklı olması gerekir. Başka evdekilerin kızın davranışlarını eleştirme hakkı vardır. **(KK-10)**

Kızduu üydö kıl catpayt (Kızı var evde toz yoktur).

Kızların evi tertemiz tutması gerekir. **(KK-10)**

Enesin körüp kızın al (Anasına bak kızını al).

Eşiğin körüp törünö öt (Kapısına bak içeriye gir). **(KK-11)**

Enesini gören kız iyi olur, iyi gelin olur (Ana terbiyesini alan kız adaplı gelin olur). **(KK-11)**

Kaadasız olsa da kalınsız kız olmaz (Âdetsiz kız olur, başlık parasız kız olmaz). **(KK-22)**

Katın ölsö emne kaygırat, kayra töşök cañırat (Kadın ölse ne üzülür, tekrar döşek yenilenir). Karısı ölen üzülmez, gene evlenir. **(KK-23)**

Isıkka küydük, suukka tonduk (Sıcağa yandık, soğuğa donduk). **(KK-14)**

Kudaydın kulağı süyünsün (Allah'ın kulağı sevinsin) (Şimdiki zamandaki insanların rahat yaşamasından, annelerin bebeğe bakmasının daha kolay olduğundan bahsederken kullanıyor). **(KK-14)**

Camgır menen cer, bata menen el jögöröt (Yağmur ile yer, dua ile halk yeşerir) Birisinin duasını alırken - yağmur ile yer yeşillenir, dua ile halk yeşillenir diye yaşlıların duasını alırlardı eskiden. **(KK-1)**

Biröögö kor düynö, biröögö zar düynö (Birine hor dolu dünya birine ukde dolu dünya). (KK-20)

3.2.2. Koşok

Orozobaev koşoğu; *“ölü için ya da kız evlendirilirken genellikle kadınlar tarafından söz konusu kişi ile ilgili ağlanarak söylenen şiir”* şeklinde tanımlamıştır (Orozobaev, 2014: 129). Koşok Türkçedeki karşılığı ile ağıt terimini karşılamaktadır.

Sahadan derlenen koşok örnekleri şu şekillerdedir:

Anne için söylenen koşok örnekleri:

Apake oydon bir cılan oktolot, (Anacığım, ovadan bir yılan atılır)

Orduñ da maga cokolot. (Yerin benim için eksilir)

Apake kırdan bir cılan oktolot, (Anacığım tepeden bir yılan atılır)

Kıyalıñ maga cokolot. (Mertebe benim için eksilir)

Apake altındı zerger eritet, (Anacığım, altını kuyumcu eritir)

Armanduu ölüm kemitet. (Kederli ölüm eksiltir)

Apake kümüştü zerger eritet, (Anacığım, gümüşü kuyumcu eritir)

Küyüttüü ölüm kemitet. (Acılı bunlu ölüm eksiltir)

Apake uçuraşıp men kelsem, (Anacığım, selamlaşıp ben gelsem)

Astıman tosüp kim çıgat. (Önümünden karşılayıp kim çıkacak)

Apake uçuraşıp men kelsem, (Anacığım, selamlaşıp ben gelsem)

Uturlap meni kim çıgat. (Önümü kesip kim çıkacak)

Apake amandaşıp men kelsem, (Anacığım, hal hatır sorup ben gelsem)

Astıman tosüp kim çıgat. (Karşılayıp önümünden kim çıkacak) (KK-20)

Ak sandık bolsun buraagan (Ak sandık olsun kilitlenmiş)

Ak sandık bolsun (Ak sandık olsun)

Ak cebek al çubagan (Beyazdan ipek olsun çuvalan)

Kök sandık bolsun buraagan (Mavi sandık olsun kilitli)
Kök çebek al çubagan (Mavi ipek olsun çuvalan)
Barçadan köynök kiyçü elen (Kumaştan gömlek giyerdin)
Barkın menen cürçü elen (Adabınla gezerdin)
Barça köynök söküldü (Kumaş gömlek söküldü)
Barkın bir cerge töküldü(Adabın da son buldu) Diyerek güzel giysiler alarak,
güzel giyinen kadımlara koşok söylenir. **(KK-9)**

Ak cibek çuvap cıgılğan (Ak ipek yere düştü)
Ak boz üy casap üy kılğan (Ak boz üy yapıp ev kılan)
Kök cibek çuvap cıgılğan (Mavi ipek yere düştü)
Kök boz üy casap üy kılğan (Mavi boz üy yapıp ev kılan)
Altı kanat ak boz üy (Altı kanat ak boz üy)
Aylanıp basıp kapşırgan (Dönüp yürüyüp birleştiren)
Cete elek cürgön Irısküldü (Büyümemiş Irıskül'ü)
Apakem emi kimge tapşırgan (Anneciğim şimdi kime emanet etti)
Oymogon oyu baylangan (Oyması bağlanan)
Oyuga apam şaylangan (Oyma yapmak için annem seçilmiş)
İyilgen iye baylangan (Kirmeni eğirmek için yaratılmış gibi)
İş üçün apam şaylangan (İş için annem seçilmiş)
Köynögün çetin bekitken (Elbisenin kenarı dikilmiş)
Köyründüü sırdı çeçişken (Gerçekleşmesi imkansız sırı çözmüşler gibi)
Apakem közüñ ötköñ soñ (Anneciğim gözün yumulduktan sonra)
Köynögüñdü kim çeçet (Elbiseni kim çıkarır)
Köödöndö munduu kim sezet (Düşünde kederi kim hisseder)

Adırğa çıkkan tal beleñ (Tepedeki çıkan dal mıydın)

Armanga бүткөн can beleñ (Kedere doğan can mıydın)

Apakem kök camgır tököt köp üçün (Anneciğim gök yağmur döker herkes için)

Apakem kayrılıp kelbeyt men üçün (Anneciğim dönüp gelmez benim için)

Caşım ötüp kalsa da sagındım apa sözündü (Yaşım ilerlese de özledim anne sözünü)

Sır aytıp keede ermektep (Sır söyleyip bazen sohbet edip)

Erkelep koygon kündördü (Şımarttığın günleri)

İçim tolot ızaga (İçim dolar kedere)

Kusa bolom ötüp ketken baarıñarga (Özlem duyarım göçüp giden hepinize)

Kanteyin arman kılam tagdırıma (Ne yapayım üzülrüm yazgıma) **(KK-14)**

Apake bosogonun түбүндө, (Anacığım, hep kapının önünde)

Keregenin түбүндө (Yatağımın başında)

Gerilip çatıp uktaysın (Gerilip sen uyursun)

Apake menin geyik bostogonumdu ukpaysın (Derdimi artık duymazsın) **(KK 22)**

Ak sandıktın butu eleñ (Ak sandığın ayağıydın)

Eneke ak saray üydün kutu eleñ (Anacığım, ak saray evimizin kutuydun)

Ak sandıktan kut ketti (Ak sandığın gitti önemi)

Ak saray üydön kut ketti (Ak saray evden gitti kut)

Gök sandıktın butu eleñ (Mavi sandığın ayağıydın kollayan)

Gök saray üydün kutu eleñ (Mavi saray evin kutuydun)

Gök sandıktan kut ketti (Mavi sandığın kalmadı bir kutu)

Gök saray üydön kutu ketti (Sensiz evin kaçtı kutu)

Sandık önemlidir. Sandıkta kadına ait eşyalar bulunur. Sandık ve anne kutludur, bu yüzden koşokta sandığın annenin kutsallığına vurgu yapılır. **(KK 23)**

Baba için söylenen koşok örnekleri:

Altından sokkon ilegen tepsi (Altın kaplanmış leğen)

Atakem aysın dep bir tilegen (Babacığım benim için dilemiş ay gibi olsun)

Kümüştön sookon ilegen (Gümüş kaplanmış leğen)

Atakem küysün dep biz tilegen (Babacığım gün gibi olsun biz dileyen) **(KK 23)**

[...] -nin bal kımız (-nın bal kımız)

Basıp bir kimge sunamın. (Yürüyüp kime sunacağım)

Balday bir tattuu şirin söz. (Bal gibi tatlı şirin söz)

Atake emi kimge [...]. (Babacığım şimdi kime ...)

Atake altından salgan darbazañ (Babacığım, altından yaptığın bahçe kapın)

Açılât da cabılat. (Açılıyor ve kapanıyor)

Altınday bolgon atakem (Altın gibi babacığım)

Iylasam kaydan tabılat. (Ağlarsam nereden bulunur)

Kümüştön salgan darbazañ (Gümüşten yaptığın bahçe kapın)

Açılât da cabılat. (Açılıyor ve kapanıyor)

Kümüştöy bolgon enekeñ (Gümüş gibi anneciğin)

Iylasañ kaydan tabılat. (Ağlarsan nereden bulunur) **(KK-20)**

Dünürlerin ölen dünürlerine söyledikleri koşok örnekleri:

Kudagıy törgö bir kilem taştagan (Dünürüm baş köşeye bir kilim sermiş)

Törödöy kelin baştagan (Efendi gibi bir gelinin başında durmuş)

Törödöy uuldardı baştagan (Bey gibi oğulların başında durmuş)

Kapşıtgā kilem taştāgan (Evin iki yanına kilim sermiş)

Kanıkey gelin baştağan (Kanıkey gibi gelinin başına durmuş) **(KK-22)**

Khan kudam sur corgo mingen suluu dep (Han dünürüm boz at binmiştir güzel diye)

Khan kudam sur içik kiygen sınduu dep (Han dünürüm boz içlik giymiştir sıcak diye)

Khan kuda közün ötköndö (Han dünürüm göz yumduğunda)

Sur corgo oozu tıyıldı (Kır atın ağzı kapatıldı)

Sur içik cükkö cıyıldı (Boz içlik yüklüğe yığıldı) **(KK-22)**

Kardeş için söylenen koşok örnekleri:

Ay tiygen toodo kılayıp (Ay ışığı değen dağda görünüp)

Ay tiyet toodon kılayıp (Ay ışığı değer dağda görünüp)

Armanda kettin munayıp (Ukde olup gittin kederlenip)

Kün tiyet toodon kılayıp (Güneş değer dağda görünüp)

Bir boorum küyüttö kettin munayıp (Kardeşim üzgün gittin kederlenip) **(KK-23)**

Bopuma (Erkek kardeş için yazılan koşok)

Bir tuuganım uyalaş karacanım (Kardeşim, karındaşım, karacanım)

Boztoponu kuçaktap emne taptıñ (Boz taşı kucaklayıp ne buldun?)

Cayandap sen komuz çertip berseñ (Sen komuz çalıversen)

Bizdin üy şanga tolup turçu dayım (Bizim ev neşeye dolardı daima)

Bizdin üy ırskıga tolup turçu (Bizim ev rızığa dolardı)

Al kezde ata enem tügönbögön baylık bolçu (O zamanlar annem tükenmeyen zenginlikti)

Oşol tolgon baylık ırskı kimde ele (O dolan zenginlik rızık kimde idi?)

Bilbey kaldım ıriskı kimde ele (Bilemedim rızk kimde idi?)
Baarımız çoğulup kalgan kezde (Hepimiz toplandığımız vakitlerde)
Irdap cırgap külsök keede (Şarkı söyleyip sevinsek bazen)
Atakem apakem külüp caynap (Babacığımın anneciğimin gülüp sevinirdi)
Oşol üy biz üçün madaniyat üydöy ele (O ev bizim için Medeniyet Evi gibidir)

Bilbey kaldım ıriskı kimde ele (Bilemedim rızk kimdedir) **(KK-14)**

Görümce için söylenen koşok örneği:

Oydon bir cılan oktolot (Düşünceden bir yılan atılır)
Aybetim közün ötköñ soñ (Aybetim gözünü yumduktan sonra)
Uulutun bizge cokolot (Nefes almanı görmek bize yok olur)
Kırdan bir caan oktolot (Kırdan bir yağmur başlar)
Aybetim kıyalın bizge cokolot (Aybetim hayalin bize yok olur) **(KK-23)**

Kadının ölen kocası için söylediği koşok örneği:

Sen bizge tabışker eleñ (Sen bize tabışker²³din)
Sen bizge cölök elen (Sen bize dayanaktın)
Sensiz biz kantip ookat kılabiliriz (Sensiz nasıl iş yapacağız)
Sensiz azır bizdin çaşoobuz cok (Sensiz şimdi hayatımız yok) **(KK-14)**

Kızı gelin verirken uğurlama amaçlı söylenen koşok örnekleri:

Kün tiygen cerge bakkanbız (Güneşe biz bakardık)
Kümüştön söykö takkanbız (Gümüştən küpe takardık)
Ay tiygen cerge bakkanbız (Aya doğru bakardık)
Altından söykö takkanbız (Altın küpe takardık)

²³ Para kazanmasını iyi bilen, becerikli.

Eşigindi katuu cappagin (Kapını sert kapama)

Enene kayaş aytpagin (Davranma sert anana) **(KK-9)**

3.2.3. Ak Bata

Ak bata kelime anlamı olarak “hayır duası” anlamına gelmektedir. Kafiye olması bakımından şiirlere benzer. Bu yönü ile “Ak bata” için Kırgız şiirlerinin bir türü demek de yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak “Ak bata” için alkoo (iyi dilekte bulunmak, alkış) demek yanlış olmayacaktır (Akmataliev vd., 2003: 380).

Geline Bata

Köşögöndü görsün (Köşögönü görsün)

Aldındı bala bassın, artındı mal bassın (Arkanda mal, önünde çocuk çok olsun) Cakşılıktardı alıp kel (İyilikleri alıp gel) **(KK-24)**

Arkandı mal basıp alıp, aldındı bala bassın (Arkanda mal, önünde çocuk çok olsun) **(KK-23)**

Geline ilk geline ilk gelin geldiği zaman; başınan ak coologun tüşpösün, ak elecegin başınan tüşpösün, balpaygan baybiçe bol, alğanı menen teñ arı teñ garı, uşul üygö ırısı, kut, bereke alıp kelgen ak coltoy kelin bol. (Başından ak örtün düşmesin, ak eleceğin başından düşmesin, yaşlı bir kadın yaşına eriş, kocan ile birlikte yaşlan, bu eve rızk, kut, bereket alıp gelen uğurlu gelin ol) **(KK-22)**

Şimdi şöyle, eskiden gelin yeni geldiği zaman; köşögöñ kögörsün (mutluluğa er), kelgen ceriñ, aldındı bala bassın, arkañdı mal bassın (geldiğin yerde önünde koşan çocuğun olsun, arkanda çok malın olsun), ak coltoy cakşı kelin bol (uğurlu ve iyi gelin olası) diye dua ederlerdi. **(KK-1)**

Gelin ilk geldiğinde; Kelgen kelin ak coltoy kelin bolsun, alğanıñ menen teñ karısın (Yeni gelen gelin uğurlu gelin olsun, Allah eşi ile bir yastıkta kocatsın). Cakşı, bizdi sıylagan ıymanduu kelin bolsun, ırıs-keşiktüü (İyi, bize saygı gösteren imanlı, bahtlı gelin olsun) diye dua ederler. **(KK-1)**

Baktıлуу бол, алганıñ menen teñ karı, başıñan ak cooluguñ tüşpösün, küyööñdün başınan kalpak tüşpösün (Mutlu ol, eşin ile bir yastıkta kocayın, başından beyaz örtün düşmesin, kocanın başından kalpak düşmesin) **(KK-20)**

Çocuğa Bata

Ee, caratkan kудay, uşul balaga el keregine carasın! Beşik boosu bek bolsun! Elge dañkı çıkkан, elge kıзmat kılған baldardan bolsun! Ata narkın, ene narkın sакtagan baldardan bolsun. (Ey Yüce Allah'ım, bu çocuk millete hizmet etsin! Beşik bağı sağlam olsun! Halka tanınmış, millete hizmet edenlerden olsun! Baba töresini, anne töresini koruyan evlat olsun!) **(KK-25)**

3.2.4. Ninni

Ninniler annenin çocuğuna olan hislerini bildirmesi ile birlikte; çocuklarına insani değerleri öğretme, nasihatlerde, iyi dilek ve temennilerde bulunmasına yardımcı olur (Polat, 2019: 129). Ninni, Kırgızca *beşik ırы* olarak adlandırılır.

Sahadan derlenen ninnilerle ilgili bilgiler ve ninni örnekleri şu şekillerdedir:

Ninni terbiye amaçlı olarak değerlendirilir:

Aylanayın, ak böpөм (Kurbanın olayım, bebeğim)

Ak beşikke cat böpөм (Ak beşiğe yatasın bebeğim)

Sen чоңойуп cетilip (Sen büyüüp yetişesin)

El curtuñdu bak böпөм (Halkına milletine bakasın bebeğim) böyledir işte. Elge kıзmat kılса eken, el keregine carasa eken. Atak dañkı çıkkан adam bolсо eken. Elin-cerin korgoso eken (Halka hizmet etsin! Halkın ihtiyacına yarasın. Üñü tanınmış insan olsun. Milletini vatanını korusun!) demişler erkek çocuklar için. Kızlar için, tukum ulap nark nuskanı saktasa eken (Soyu devam ettirsin, töreyi geleneği korusun!) diye dua etmişler. Emzirirken ninni söyleyerek çocuğa terbiye vererek eğitir. Güzel ve hoş sesiyle annesi ninni söylerken çocuk ona sevinerek, onu dinleyerek sevgiyle uyur. Ana sadece sütü ile değil sesi ile sevgisi ile de çocuğa terbiye verir. Çocuğuna, sen чоңойуп cетilgende el curtuñdu bakkınıñ... (büyüüp er olduğundan milletine yurduna sahip çıkasın) derdi. Bu sözler hem kulağına hem kalbine hem beynine siner gibisinden bir

terbiyedir... Beşığe bebeği koyarken de tre gereği saygın, otoriter, treyi bilen, boy içinde tanınmış yaşlı kadınlara koydurturdu. ekii, k (açık kemiği) getirerek onlarla inanç uygulaması yaparlar. Onu; ali-ali, oņ-oņ (sağ sağ), sol-sol diye beşığe belerler. Sonra annesini yerinden kaldırtarak onun için dua ederlerdi. Daha da hayır dualarını syleyerek Allah’a dua ederek sonra da beşığe belerlerdi. **(KK-25)**

Aldey balam ıylaba (Aldey bebeğim ağlama)

Apakendi kıynaba (Anneciğini zorlama)

Apan toygo ketti ele (Annen gitti dğne)

Emegi tolgon stk ele (Gğs doldu st ile)

Atan toygo ketti ele (Baban gitti dğne)

ntğ tolgon etke ele (Cebi doldu et ile) **(KK-14)**

Sal sal sal bilek (Koy koy koy bilek)

Sarı mayga mal bilek (Tereyağına batır bileğini)

Koyun eki koş belek (İki tavşan ekle hediye)

Koşup algan ak bbk (Ekleyen ak bebek)

Ak beşikke cat bbk (Ak beşiğe yat bebek)

Kunan koydu soy bbk (Atı koyunu kes bebek)

Kuyruguna toy bbk (Kuyruğuna doy bebek) **(KK-14)**

Aldey Aldey ak bbm (Aldey aldey ak bebeğim)

Ak beşikke cat bbm (Ak beşiğe yat bebeğim)

Kunan koydu soy bbm (Atı koyunu kes bebeğim)

Kuyruguna toy bbm (Kuyruğuna doy bebeğim) **(KK-14)**

SONUÇ

Bir milleti millet yapan birçok unsur bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte insanlar hızlı bir şekilde bilişim çağına ayak uydurmakla birlikte evrensel bir dünya tipi oluşmaya başlamıştır. Fakat her ne kadar başka kültürler ile eskiye nazaran daha fazla etkileşim sağlansa da milletlerin bilerek ya da bilmeyerek kültürlerini bir şekilde gelecek nesillere aktarmak suretiyle yaşattığı görülmektedir.

Yapılan araştırma aracılığıyla araştırma alanı içerisinde yaygın inancın İslam olması sebebiyle İslam ve eski Türk inançlarının iç içe yaşadığı tespit edilmiştir. Öyle ki bazı kaynak kişiler aslında İslamiyet ile ilgisi olmayan inanç ve uygulamaları İslami bir emir olarak değerlendirmektedir. Bunların yanı sıra sahada dikkat çeken en büyük unsurlardan birisi yaşı kırkın üzerinde olan kaynak kişilerin sık sık ateizm vurgusu yapmış olmasıdır. Bahsi edilen bu vurgu ateizmi savunma amaçlı değil tersine, Sovyetlerin uyguladığı ateist yetiştirilme politikası sebebiyle insanların dinlerinden ve inançlarından uzaklaştığı yönündedir. Kaynak kişiler her ne kadar ateizm ile eğitildikleri için dini bilgilerinin zayıf olduğunu dile getseler de İslami dünya görüşüne nazaran eski Türk inançlarının kırk yaş üzeri kişiler arasında daha fazla yaşatıldığı tespit edilmiştir.

Yörede dinin kesin emri olarak görülen bazı İslam öncesi halk inanışlarına yine aynı yörede yaşayan ve köyde İslami eğilimleri ile tanınan kişiler şiddetle karşı çıkarak bu inanışların şirk olduğunu derleme esnasında sık sık vurgulamışlardır. Ayrıca aynı inanış örneklerinin kaynak kişiler tarafından farklı biçimlerde değerlendirildiği de fark edilmiştir. Yöre halkından bazıları bu inanışları savunurken bazıları hurafe olduğunu dile getirmiştir.

Tezin amacı doğrultusunda toplum içerisinde yaşayan halk inanışları tespit edilmek istenmiştir. Bu inanışların eski inanç sistemi ile bağlantısı ve kadınların yaşam alanına etkisi üzerinde durulmuştur. Sahadan elde edilen veriler ışığında toplumsal cinsiyet bağlamında her ne kadar ataerkil bir düzen bulunsa da kadınların eskiye nazaran günümüze gelindikçe daha fazla etkin oldukları araştırmanın bulgularından birisi olmuştur.

Halk içinde yaşayan halk inanışlarının kadınların hayatında genel bir kısıtlamaya neden olmadığı ifade edilebilir. Fakat bu durum tezde ayrıntılı olarak verilmeyen gelenekler için pek geçerli değildir. Kırgız kadınından beklenen "kadınlık" görevleri onları sosyal hayat içerisinde çok çalışmaya, ahlaklı ve sabırlı olmaya teşvik edici şekilde varlık bulmuştur.

Bunun yanı sıra her ne kadar günümüze kadar kadının söz hakkının elinden alındığı ve Çarlık dönemi ile bu durumun değiştiği vurgulansa da yapılan saha çalışmasında aslında kadının ev içinden dış dünyaya etki eden bir güç olduğunu söylemek mümkün olmuştur. Kırgızdın birinci baylığı deñ sooluk, ikinci baylığı ak cooluk (Kırgız'ın birinci zenginliği sağlık, ikinci zenginliği ak başörtüsü), buradaki “Ak cooluk” olarak niteledikleri, başına beyaz başörtüsü takan kadınlardır. Bu atasözü Kırgızların kadınlara ne kadar değer verdiğini kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak kadına bağlı halk inanışları aslen halk inanışlarının kadın yaşamına etkisini değerlendirmek, bu inanışlar kayıt altına alınarak ölümsüzleştirilmek istenmiştir. Derleme sırasında tespit edilen bilgilerin yapılacak yeni değerlendirmelerde araç olması beklenmektedir.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Ишеним адам жаралгандан бери анын жашоосуна таасирин тийгизген эң маанилүү нерселердин башында турат. Коомдогу маданий жана диний өзгөрүүлөр инсандардын эс тутумунда топтолгон түрдө өнүккөн. Миндеген жылдардын эстеликтерин жана коомдогу нормаларды камтыган жашоонун тартибин жана иштешин камсыз кылган бул ишенимдер адамдардын аң-сезиминде ыйык саналып милдеттүү түрдө орун алат.

Коомдогу башка диндердин жана маданияттардын таасири же азыркы динде эски ишеним системасынын издеринин болушу менен ишеним системасында аткарылган ырым-жырымдардын убакыттын өтүшү менен өзгөргөнүн байкоо мүмкүн. Бул жерде диний түшүнүктү жана жашоону жакшыраак аныктоо үчүн өткөндөн бүгүнкү күнгө чейин коомдун ишеним системасына таасирин тийгизген бардык факторлорду эске алуу зарыл.

Изилдөөнүн негизги максаты - өнүгүп жаткан, өзгөрүп жаткан жана ал тургай универсалдуу болуп жаткан дүйнөдө бар маданияттын туруктуулугун камсыз кылуу. Изилдөө тармагында өзгөчө болсо да жаңы эски түрк ишеним системасынын учурдагы чагылышына көз чаптыруу.

Изилдөө бетме-бет маалымат алуу ыкмасын колдонуу менен түзүлгөн компиляциялар менен жүргүзүлдү. Изилдөө аймагы боюнча алдын ала деталдуу изилдөөлөр жүргүзүлүп, жергиликтүү маданият жөнүндө маалыматтар чогултулган.

Диссертация кириш сөздөн жана үч бөлүктөн турат. Киришүүдө изилдөөнүн максаты, изилдөө ыкмасы, булак адамдары жана изилдөөнүн жүрүшү жөнүндө маалымат берилет. Биринчи бөлүмдө изилдөө объектиси болгон элдик ишенимдер жана кыргыз аялдары тууралуу жалпы маалымат берилет. Экинчи бөлүк негизги бөлүк болуп, маалымат изделген жерлерден чогултулган мисалдар анализ кылынган. Үчүнчү бөлүмдө аял менен ыйыктын мамилеси, ошондой эле жыйнакта аныкталган элдик адабият буюмдары бааланган. Жыйынтык бөлүгүндө китеп

маалыматтары жана айылдардагы изилдөөлөрдүн натыйжасында аныкталган аялдар жөнүндөгү ишенимдерге жалпы баа берилди.

Түзүү учурунда көптөгөн адамдар сурамжыланган жана кайталануучу маалыматтар изилдөөгө киргизилген эмес. Ресурстук адамдар көбүнчө гиддердин жардамы менен орто жаштагы аялдардын арасынан тандалып алынган.

КИРИШҮҮ

Изилдөөнүн максаты

Элдик ишенимдер өтө кеңири тема. Ишенимдер да көптөгөн түрлөргө бөлүнөт. Ар бир каза болгон адам күндөн-күнгө жаңыланып жаткан дүйнөнүн булагы экени белгилүү болгондуктан, изилдөөнүн негизги максаты бул модернизацияда маданий баалуулуктарды коргоо үчүн иш-чараларды чогултуу жана бул топтомду сактоо болуп саналат.

Унутулуу коркунучу алдында турган оозеки салттын изилдөө аркылуу туруктуу формага ээ болоору жана келечекте да улануусу күтүлөт. Мындай практикалар аркылуу салттын өтүшү келечек муундарга пайдалуу болот.

Бул үчүн ишенимдин ар бир түрүн ийне-жибине чейин изилдеп, анын туруктуулугун камсыз кылуу үчүн жазуу зарылчылыгы эске алынган. Бул изилдөө менен мурунку изилдөөлөрдө айтылган колдонмолорду аныкталган тармактардан мисалдар менен карап, адабиятка салым кошуу пландаштырылууда.

Изилдөөнүн жалпы максатын жалпылоо үчүн, биз аны аталган тармактарда өткөндөн азыркыга чейин уланып келе жаткан аялдар жөнүндөгү ишенимдерди аныктоо, аныкталган маалыматтар арасындагы өзгөрүүлөрдү байкоо жана бул ишенимдердин аялдарга тийгизген таасирин баалоо деп сыпаттасак болот.

Изилдөөнүн аймактары жана предметтик чек аралары

Изилдөөдө изилдөө аймагы катары Тоголок Молдо, Жогорку Май, Кара Бүргөн жана Кош-Дөбө айылдары тандалып алынган. Бул жерди тандоодо айылдардын тарыхы бар экендиги жана сырттан көп келүү болбогондугу эске алынган.

Элдик ишенимдин чеги абдан кенен. Ошол себептен тандалган айылдардын үлгүсүндө аялдарга байланыштуу элдик ишенимдер түзүлүп, алынган материалдардын негизинде баа берилген. Кыскасы, изилдөө аялдарга багытталган элдик ишенимдерди жана бул ишенимдердин аялдардын жашоосуна жана социалдык абалына тийгизген таасирин изилдөө менен гана чектелет.

Көбүнчө 15-20 жаш арасындагы аялдарга байланыштуу ишенимдердин изилденгени менен кээде байбичелерге тийиштүү ишенимдер дагы берилген.

Изилдөө ыкмасы жана маалыматтарды чогултуу

Изилдөө белгилүү бир деңгээлде адабияттарды карап чыгуу жана компиляция учурунда толук маалымат чогултуу жана булак адамдарга изилдөө жөнүндө көбүрөөк түшүндүрүүчү маалымат жана мисалдарды берүү үчүн бул тармак боюнча маалымат алуу менен башталды.

Диссертацияда байкоо, интервью жана ресурстук адамдардан пайда алуу ыкмалары колдонулган. Катышуучу байкоолор менен изилдөө жүргүзүлгөн айылдарда жергиликтүү эл менен жакындан таанышуу максатында белгилүү бир мөөнөттөр үчүн ар кайсы үйлөрдө коноктолуп, күнүмдүк жашоого киргизилген. Ошентип, ал коомчулукка таанылып, ыңгайлуураак пайдалуу изилдөө жасоого мүмкүн болду. Интервью ыкмасы менен түзүлгөн булак адамдар тарабынан берилген маалыматтар алардын кабары жана уруксатынын чегинде аудио жаздырылган. Ресурстук адамга берилген суроолор талаага чыгаар алдында даярдалган. Интервью аудитория менен, кээде булак адам менен жекеме-жеке жүргүзүлдү. Жолугушууга ниеттенген жамааттык чаттар да түзүлүп, кайра-кайра маектешүүлөрдүн жүрүшүндө керектүү бөлүктөрү кайрадан суралган.

Булак кишиден жетиштүү маалымат чогултуу максатында жыйнактар баарлашуу шартында түзүлүп, мисалдар келтирилип, эскертүүлөр берилди. Кээ бир учурларда суроолор алынган маалыматтарга ылайык жаңыртылып, темадан четтөөлөр болгон учурларда булак адамды таарынтпай угуп, негизги предмет кайра кайтарылган.

Изилдөө кылынган жерлерге негизинен гиддер менен барылды. Булак адамдарга алардын аты-жөнү изилдөөдө атала турган себептери түшүндүрүлүп, макулдугу жазылган.

Түзүү учурунда берилген суроолордун жооптору алынган учурда сөзгө аралашылган жок. Кээ бир риваяттар окшош болгондуктан, кайсынысында маалымат кенен болгону берилген. Ошол эле суроолор ар кандай шарттарда дагы бир нече адамга берилди. Бул ыкма менен маалымат тастыкталган жана баяндоодо жетишпеген жери болсо, толуктоого аракет кылынган.

Изилдөө учурунда бул тармакта кездешкен эң чоң көйгөй булактын пикири кайра суралганда же жаңы булак адамдары менен маектешүү үчүн суралганда, үйдөн чыга албай калуу болгон. Кээ бир булактар бийик тоолуу аймактарга көчүп, талаадан бир топ алыс жерлерге кетишсе, кээ бир булактар башка шаарлардагы туугандарына конокко барышып, суралган маалыматтарды чогултууда кыйынчылыктарды жараткан. Бирок, бул жагдайды башка адамдардын билимине колдонуу менен чечүүгө аракет кылынган. Кээде диалектилердин айырмачылыгынан улам байланыш үзүлүп калган. Мындай учурларда суроолор кайталанып, булактан мисалдар менен теманы түшүндүрүп берүүсү талап кылынган. Аудио жазууларды чечмелөөдөн кийин байкалган же түшүнбөй калган учурларда башка адамдардан жардам алынган. Булак адамдардын арасында нике жолу менен айылга отурукташып, бирок бул айылдарда көп жылдар бою жашаган адамдардан алынган маалыматтар суроо белгилерин жаратканы менен, жергиликтүү аялдардан алынган маалыматтар менен тастыкталган. Кадимки деп табылбаган маалыматтар да киргизилген, бирок бул белгиленген. Маалыматтын кайталанышын болтурбоо үчүн дал ушундай мазмундагы баяндар изилдөөгө киргизилген эмес.

Маалыматтарды транскрипциялоо жана анализдөө

Изилдөө жерлеринде алынган бүт маалыматтар диктофонго сакталган. Жазылып алынган үндөрдү бир-бирден угуп, кээде түз түрк тилине, кээде биринчиден кыргыз тилинде жазылып андан соң түрк тилине которулган. Бул абал жергиликтүү сөздөрдүн көптүгүнө жана жазууларда адабий буюмдардын

камтылышына жараша өзгөргөн. Аудио жазууларды Түркия түркчөсүнө өткөрүүдө жергиликтүү элден оозеки жардам алынган. Кошумчалай кетсек, кыргыз-түрк котормо жана котормо бөлүмүн аяктаган Арген Шабдановдун жардамы байма-бай тийди.

Бардык чогултулган материалдар жазылгандан кийин, алар предметтери боюнча топтоштурулган. Кээ бир баяндар бир нече теманын астында каралууга ылайыктуу болгондуктан, алар кайсы бөлүмгө ылайыктуу болсо, ошол теманын астына интенсивдүү түрдө жайгаштырылат, керек болсо башка бөлүмдөрдөгү темага кайрылуу жасалат.

Булактан алынган маалыматтардын кээ бирлерин түздөн-түз теманы мисал кылуу жагынан берүү туура деп табылды. Бул маалымат изилдөөгө курсив жана тырмакча менен киргизилип, кашаанын ичинде булак адамы көрсөтүлөт. Алынган маалымат так көрсөтүлбөгөн бөлүмдөрдүн аягында булактын маалыматы берилет. Изилдөөгө кошулган аннотациялар [] белгиси менен, ал эми цитаталар () белгиси менен белгиленет.

Акырында Түркия түркчөсүнө берилген бардык маалыматтар классификацияланып анализделген жана керектүү булактар менен колдоого алынган.

Байланыш маалымат булагы

Компиляция жасала турган чөйрөдөгү ресурстук адамдар менен байланыштын жоктугу изилдөөнүн натыйжалуу жүргүзүлүшүнө тоскоол болгон эң чоң көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Мындай абалга жол бербөө үчүн жер-жерлерде жол көрсөтүүчү адамды жакшылап тандап, ал кишиге мурда жолугуп, изилдөөнүн себебин жана максатын кеңири түшүндүрүү зарыл.

Мүмкүн болгон коммуникация көйгөйү болбошу үчүн айыл эли жакшы тааныган, сыйлаган гиддерди тандоого аракет кылышкан. Булар негизинен бир айылда туулуп-өскөн мугалимдер жана айыл өкмөттү жетектеген адамдар. Биринчиден, гид адам конок үйлөрүндө ишенимге ээ болуу жана өзүн жакшыраак көрсөтүү үчүн бизди тааныштырууга уруксат берди. Булак жана анын үй-бүлөсү

тарабынан берилген суроолорго чын жүрөктөн жооп берилди. Кээде таанышуу зыяраттары жасалып, негизги компиляцияга жолугушуу белгиленип, ошол эле үйгө дагы барышчу. Ошентип, булак адамы менен таанышуу анын ыңгайлуураак болушу жана эч тартынбастан сүйлөөсү камсыздалган. Бул таанышуу сапарларынан кийин мындай изилдөөнүн айыл тургундарына жайылтылышы башка адамдардын кырдаалдан кабардар болушуна жана өз ыктыяры менен жардам берүүсүнө шарт түздү. Мындай жагдайда айылда эркин иштөөгө болот.

Ресурстук адамдарды тандоодо гиден алынган сунуштар жана компиляция үчүн барган үйлөр эске алынган. Кээде айланадагы башка адамдардын да бул темада маалыматы бар экени байкалып, алардан маалымат изделчү.

Ресурстук адамдар, негизинен аялдар, улгайган адамдардын арасынан тандалып алынганы менен, ишенимдердин уландысын жана актуалдуулугун аныктоо үчүн маалымат жаштардан да алынды. Иликтөөнүн жүрүшүндө коомчулукта түзүлө турган адамдар билимдүү адамдардан тандалышы керек деген жаңжал пайда болуп, керектүү түшүндүрмөлөр менен бул жагдай жоюлган. Булак адамдардын жыйырма экиси аялдар, үчөө эркектерден турат. Негизинен элүүдөн ашкан адамдардын маалыматы колдонулган. Маалыматы толук эмес же кайталанганы үчүн жыйнакка кирбей калган башка да булактар бар. Булак инсандары жөнүндө керектүү маалыматтар диссертациянын акыркы бөлүгүндө таблица түрүндө келтирилген.

Диссертациянын биринчи бөлүгүндө кененирээк түшүндүрмө берилген. Изилдөөнүн предметин кыргыздардын элдик ишенимдери түзгөндүктөн, башка диндерге караганда түрк динине кеңири түшүндүрмө берүү зарылчылыгы сезилди. Эски түрк дини, Көк Теңирдин айланасында жайгашкан баштапкы система"деп аныктама берсе болот. Бардык өнүгүү мезгилдерин байкоого мүмкүн болбосо да, Көк Тенир культу талаа маданияттарына таандык деп айтууга болот. Тарыхый процессте тышкы таасирлерге дуушар болгону менен салттуу түрк динин байыркы түрктөргө таандык оригиналдуу диний көрүнүш деп айтууга болот (Гүнай жана Гүнгөр, 2018: 134-135). Түрктөр эң алгачкы доорлордон бери түрдүү маданияттар жана диндер менен байланышта болуп келишкен. Бул диндердин арасында

буддизм, зороастризм, христианчылык жана манихейлик сыяктуу диндерди санасак болот. Абдан кенен бир географияга тараган түрктөрдүн бүгүнкү күндө салттуу ишеним системасынын орток чатыры астында көптөгөн түрдүү диндер менен байланышып, ар түрдүү диндерге ишениши табигый көрүнүш. Түрктөр VII. Ислам менен 16-кылымдан бери жолугуп, 10-кылымдан кийин көп санда исламды кабыл алган. Бүгүнкү күндө түрктөр арасында басымдуулук кылган дин көпчүлүктү түзүү жагынан ислам дини десек жаңылышпайбыз. Ошондуктан түрктөрдүн диний тарыхы үч топко бөлүнөт. Аны; салттуу түрк дини, универсалдуу диндер менен байланыштар жана ислам жана түрктөр деп кароо туура болот (Гүнай жана Гүнгөр, 2018: 37). Мындан тышкары, заманбап диний түшүнүгүн түшүндүрүү талап кылынганда, түрктөрдүн мурда кабыл алган ишенимдеринин бүгүнкү күндө кайсы ишенимге байланганына карабастан таасирдүү болуп жатканы көрүлөт.

Байыркы түрктөр табиятта кандайдыр бир жашыруун күчтөр бар деп ишенишкени белгилүү. Муну Орхон жазууларындагы “жер-суу” деген сөз менен да ырастоого болот. Бул ишеним уйгурлар арасында “йыр-сув” түрүндө орун алган. Дагы бир элемент, ата-бабаларга сыйынуу, өлгөн ата-бабаларды сыйлоонун жана алардын коомдук турмушка таасирин тийгизгендигине ишенүүнүн натыйжасында пайда болгон. Акырында, Көк-Теңирге болгон ишеним талаа түрктөрүнүн жашоосундагы ишенимдин эң маанилүү элементи болгон. Көк-Теңир түрктөр тарабынан жалгыз жаратуучу катары кабыл алынып, диний системанын борборуна коюлган (Кафесоглу, 1980: 42, 46, 55). Башка бардык түрк уруулары сыяктуу эле кыргыздар да исламга чейинки эски түрк ишениминин алкагында диний ишенимге ээ. Бул ишенимден тышкары, кээ бир кыргыздар манихейлик, буддизм жана несториандык христианчылыкты кабыл алганы белгилүү. Жалпысынан алганда, кыргыздардын ишеним дүйнөсү – исламга чейинки жалпы түрк ишеним системасындагыдай – жаратылыш күчтөрүнө ишеним, ата-бабаларга сыйынуу жана Көк-Теңирге ишенүү сыяктуу үч элементтин тегерегинде калыптанган деп айтууга болот (Эршахин, 1999: 398-399).

Түрктөрдүн исламды кабыл алуусу талаштуу маселе. Исламды жайылтуу процессинде фатх, андан кийин коммюнике же пионердик коммюнике, андан кийин фатх ыкмалары колдонулганы байкалган. Бул эки ыкмада тең Исламдын туруктуулугун камсыз кылуу үчүн аймактагы таралышын арттырууга аракет жасалган. Исламдын жайылышына шарт түзгөн факторлор; диний, саясий, социалдык жана экономикалык факторлор. Бул жерде диссертациянын темасынын алкагында кыргыздардын ислам динин кабыл алуусу жалпы өңүттө каралат. Көпчүлүгү орус тектүү советтик тарыхчылардын пикири боюнча кыргыздардын ислам динин кабыл алышын төрт топко бөлүп кароого болот. Биринчи топтун жетекчилери С. Закиров жана К. И. Петровдун идеялары боюнча; XVI. кылым жана XVII. Кылымдын башында кыргыздар Тянь-Шаньга көчүп келе баштагандан кийин бул көч процессинде ислам динин кабыл алышкан. Ошол мезгилдеги кыргыз феодалдары ислам динин эл үстүндөгү үстөмдүгүн сактап калуу үчүн колдонушкан. Экинчи топтун пикири, анын ичинде С. Мамбаталиев; XVI. жана XVII. кылымда Ислам Накшбандия жана Кадирийя сыяктуу агымдарга кошулган мистиктердин жолу менен тараган. Үчүнчү топтун көз караштары боюнча, анын ичинде Б. Жамгырчинов, С. М. Абрамзон, С. Б. Дарканов; XVII. экинчи жарымы жана XVIII. Калмактардан качып, кылымдын башында түштүккө кеткен кыргыздар Фергана, Самарканд, Бухара, Кашкар мусулмандары менен түзгөн мамилелеринин натыйжасында ислам динин кабыл алышкан. Акырында К. Үсейнбаевдин жана Т. Ч. Балалиеванын жактоочулары боюнча; XVIII. Кокон хандыгынын доорунда кыргыз манаптары менен бийлери кызматташып, элди ислам динин кабыл алууга мажбурлашкан. 10-кылымдан бери ислам динин кабыл алган түрктөрдүн чоң массасын эске алганда, кыргыздардын ислам динин кабыл алуусунун кеңири жылдарга жайылып кеткени байкалат (Эршахин, 1999: 402-405). Булардын баарынан тышкары кыргыздар ислам динин кабыл алгандан кийин орустардын Түркистан географиясында көп жылдар бою жүргүзгөн саясаттары диний турмушка да таасирин тийгизип, тезистин ар кайсы жерлеринде ооздон алынган маалыматтар менен бекемделет. Изилдөөдө кыргыздар орустардын таасиринде бир аз убакытка чейин, атеист болуп баратабыз дешсе да, байыркы түрк ишенимдерин

кабыл алганы байкалды. Бүгүнкү кыргыздардын ишеним системасында байыркы түрк ишеними менен ислам дини аралашып калыптанган десек жаңылышпайбыз.

Бул темада сөз кылган булактардын түшүндүрмөлөрү төмөнкүчө:

Биз орустар менен аралашып кеткендиктен, салттуу ырым-жырымдарга көп маани бербейбиз. **(КК-16)**

70-жылдары Советтер бизди атеист кылып коюшкан. Бирок баары бир билгенимди айтып берейин. Совет доорунда Кудай жок, салттуу ырым-жырымдарды таштагыла деп айтышкан. **(КК-22)**

Мына ушул маалыматтардан улам элдик ишенимдердин коомдогу ордун, тарыхый процессте өзгөрүшүн иликтөө зарыл. Белгилүү болгондой, ар бир диндин өз ичинде кабыл алынган кээ бир фактылары жана амалдары бар.

Жалпысынан элдик ишеним – өзгөчө жандыктардын же жандыктардын бар экенин кабыл алуу жана аларга байланыштуу белгилүү бир милдеттерди жана качууларды кабыл алуу деген ишеним. Бул парздар жана наказдар аткарылган же аткарылбаган учурларда пайда же зыян болору бул ишенимдерге кирет. Негизинен мындай бир күчтүн бар экендиги шек туудурулуп, аны далилдөө үчүн эч кандай аракет жасалбайт. Элдик ишенимдер – бул жергиликтүү элдин байыртадан бери келе жаткан ишенимдери жана иш-аракеттери (Эроглу, 2017: 21-27). Бул ишенимдердин мезгил-мезгили менен коом тартибинде пайдалуу болгону байкалганы менен, кээ бир учурларда коомдук иш-аракеттерге зыян келтиргенин да аныктоого болот.

Хикмет Таныю элдик ишенимдерди сегиз түргө бөлгөн:

1. Эч кандай зыяны жок ишенимдер
2. Руханий насаат менен үмүт жана сооротуу, жашоого маңыз берүү, аныар түрдүүлүк жана көрктөндүрүү менен пайдалуу боло турган ишенимдер
3. Зыяндуу да, пайдалуу да эмес ишенимдер
4. Ислам негизине карама-каршы келбеген жана ага каршы болбогон ишенимдер

5. Ислам негизи менен шайкеш келген жана жуурулушкан ишенимдер
6. Ислам негиздерине тескери ишенимдер
7. Илимге жана илимий маалыматтарга карама-каршы келбеген ишенимдер
8. Илимий негиздерге карама-каршы ишенимдер (Эроглу, 2017: 22-23).

Бул категориялар диссертациянын экинчи бөлүгүндө бериле турган материалдык үлгүдө кененирээк түшүндүрүлөт.

Коом тартипте жашоо үчүн кээ бир социалдык нормаларга муктаж. Бул коомдук нормаларды аныктоочу элементтер элдин ишеним системасы, абийирдик түшүнүгү, каада-салты жана үрп-адаттары болуп саналат. Кыргыздарда бул элементтер ачык сызык түрүндө болбосо да бири-бирине чырмалышкан.

Элдер жашаган географиялары жана өз ара аракеттенген маданияттарынан улам ар кандай ишеним өрчүштөрүн көрсөтүшөт. Ар кайсы географияга таралып, ар кандай тажрыйбага ээ болгону менен, бир тукумдан чыккан элдердин ишеним системалары жана ырым-жырымдары негизинен бирдей экенин ар кандай жыйнак иштери менен аныктоого болот. Ошол эле учурда ар кандай элдер белгилүү бир географияда жашап, маданий алмашуудан келип чыккан жалпы ишеним элементтерине ээ экенин көрүүгө болот.

Ишенимди "инсандын же коомдун бир ойду же кубулушту, нерсени реалдуу деп кабыл алуусу" деп түшүндүрсө болот. Бул жерде бул ишеним көрүнүп турат; дин, саясат, адеп-ахлак ж.б. адамдык ойлордун бир бөлүгүн камтыйт (Полат, 2019: 49). Элдик ишенимдер арасындагы ырым жана ырым деп аталган ишенимдер диний ишенимдер менен айкалышып, маданияттын бир бөлүгүнө айланган. Ишенимдин жалганбы же жокпу, аны баалоо өтө кыйын. Бул жерде диндердин тарыхы боюнча изилдөөлөрдөн пайда көрүү зарыл. Мунун себеби адамдардын динди ар кандай жоромолдоосунан келип чыгат (Эроглу, 2017: 23). Кыргыздарда абдан күчтүү болгон элдик ишенимдер элдин турмушунун ар бир көз ирмеминде коштоп келет. Бирок, талаа изилдөөлөрүндө көрүнүп тургандай, бул ишенимдер кээ бирлери тарабынан четке кагылып, Ислам дини боюнча ширк катары каралып, Исламий көз карашка дал келбегендиктен, ал тургай, сөзсүз түрдө болушу

керектиги талашка түшкөн. Диссертациянын экинчи бөлүгүндө бул тема кененирээк түшүндүрүлөт.

Биринчи бөлүктө жалпы кыргыз аялы тууралуу маалымат да берилген. Ишеним алкагындагы маалыматтан кийин, изилдөөдө аялдарга байланыштуу элдик ишенимдер карала тургандыктан, аялдар жана түрк аялдары тууралуу жалпы сөз кылуу зарыл.

Тарых бою эркек жана аял темасы так бөлүнбөстөн талкууланган талаштуу тема болуп келген. Матриархатка жана патриархатка ар кандай аныктамалар берилип, алар боюнча ар кандай божомолдор айтылган. Клейн түшүндүргөндөй, байыркы коомдордо байлыктын негизги булактарын аялдар колдонушкан. Үйдү башкарып, тамак-ашты чыгарган аялдар болчу. Чындыгында, эркектер аялдардан көз каранды болгон (Стоне, 2000: 63). Аялдар бала төрөөчү гана болбостон, тамак-аш өндүрүүчү да болушкан. Кляйн белгилегендей, бул учурда алар мамилелик көз караштан алганда коомдук күчкө да, кадыр-баркка да ээ болушчу. Бирок, күтүлбөгөн мезгилде, убакыттын өтүшү менен аялдардын ордун эркектер ээлешкен (Стоне, 2000: 50). Ушул тапта патриархат матриархалдык түшүнүктүн ордуна келет деген пикирлер бар болгону менен, социология илиминде энелер менен аталардын суверендүүлүккө карата карама-каршылыктары дагы деле бар деп айтууга болот.

Түрктөрдөгү аял маселеси болсо белгилүү бир деңгээлде тартыша турган тема. Аялдар кээде экинчи орунда же терс бааланганы менен, жалпысынан алганда түрк аялдары ар дайым бааланып, коомдо сөз укугу берилген.

Эски түрк жамааттарынын контекстинде карасак, аларда аял-эркек дегендей класстык айырмачылык болбогону байкалат. Roux берген мисалга ылайык, шаманчылык жыныстар ортосундагы дискриминацияны камтыйт. Мисалы, аял шаман сыяктуу эле, эркек шаман да төрөй алат. Түрк тилинде жыныстын жоктугуна басым жасаган Roux, жыныстар арасында эч кандай айырма болбогону менен алардын аялдык жана эркектик өзгөчөлүктөрүн сактап калганын, ошондой эле билим деңгээлиндеги теңчилик жөнүндө маалымат бергенин айтат (2006: 269). Тарыхый жана адабий мурастар аркылуу аялдардын коомдо үнү бар экенин, эң аз дегенде эркектерден кем эмес өнөргө ээ экенин мисалга алсак болот.

Кыргыздардагы аялдардын орду каралса, коомдук процессте да, адабий чыгармаларда да аялдардын ар кандай өзгөчөлүктөрүнө кезигебиз. Тарыхый инсан катары Курманжан Датка, эпостогу мисалдар менен алп аял тибинин өкүлү Жаңыл Мырза менен Кыз Дарыйка, Манастын жубайы Каныкей сыяктуу турмуштан да, адабий чыгармалардан да идеалдуу аял түрү жана насаатчы катары көптөгөн мисалдарды айтсак болот.

Кыргыз коомчулугунда аялзаты эмгекчил, адептүү, жубайына, балдарына ишенимдүү болушу керек.

Бул жагдайга байланыштуу жер-жерлерден төмөнкүдөй компиляция жасалды:

Чындыгында, дүйнөдө адамдар эң биринчи эркекти баалашат. Кыргызда кыргыз эли эркекти өтө баалуу көрөт. Эркектердин баш кийимин тебе албайбыз. Эркектер бар жерде келиндер артка кайтпай артка басып жүрүшү керек, эркек чоң болобу, кичине болобу, ушуну кылбаса уят. Келиндер эркектерге тамак берип жатканда ийилип ашты узатышат. Келиндер кайын журтуна салам айтып учурашуунун кереги жок. Жөн гана аларды көргөндө алдына бир аз ийилип коюусу жетиштүү. Бул салам айтуу жана жакшы адеп-ахлактын белгиси болуп саналат. **(КК-14)**

Келин үйдө башы ачык жүрбөшү керек, сөзсүз жоолук салынышы керек. **(КК-10)**

Ушундай сый-урматтын дагы бир белгиси - келиндин тергөө колдонуу салты.

Келин барган жерлерде кайненеси менен кайын атасынын атын атап айта албайт. Күйөөсүнүн башка туугандарына да ушундай. Келиндин бул адамдарга өз ысымы менен кайрылуусу аны сыйлабагандыктын белгиси. Кичине бала, чоң бала, өзүнөн кичүү кыз болсо, кыз деп кайрылуу керек. **(КК-9)**

Булардын баарынан тышкары үй-бүлөдө кыздын да баркы бар экени булак тарабынан байма-бай айтылып келет. Кыздар 50-60 жашта болсо да өз үйлөрүнө

келгенде төргө отурушат. Кыздарды сыйлашат. Төркүндөргө барса урматталат. Кызына төркүндөп келди деп, белек-бечкектер берилет. **(КК-10)**

Заманбап кыргыз коомунда аялдардын социалдык ролу алардын ички мүмкүнчүлүктөрүнөн улам сырткы дүйнөгө ачыла баштады. Жүргүзүлгөн байкоолордун жыйынтыгында азыркы кыргыз аялы үчүн үйдөгү келиндик милдетин демейдегидей улантып, коомдук турмушта эң аз дегенде эркектей активдүү деп айтууга болот.

Үй-бүлөө кыргыз маданиятындагы эң ыйык түзүлүштөрдүн бири. Бул контекстте аял жана эне деген түшүнүк ыйык статус болгону менен, кыздардын конок катары да көрүлүп, үйдөгү баалуу бир жерде сакталгандыгы тезистин экинчи бөлүгүндө мисалдар менен кеңири түшүндүрүлөт.

Диссертациянын иштин экинчи бөлүгүндөгү маалымат аны аталыштарга бөлүү жолу менен толук жазылган.

Бул аталыштардын биринчиси өткөөл мезгил жөнүндөгү ишенимдер. Адамдар төрөлгөндөн өлгөнгө чейинки процессте көптөгөн тажрыйбаларды алышат. Алар каалагандай же каалабаган ар кандай таасирлерге дуушар болушат. Бул процессте алар башынан өткөргөн окуялардын негизинде өздөрүн боло турган нерсеге даярдашат. Мындан тышкары алар башынан өткөргөн окуяларды кийинки муундарга сабак катары өткөрүп беришет.

Адам жашоосунда үч маанилүү өткөөл мезгил бар. Бул үч мезгилди “төрөлүү, үйлөнүү жана өлүм” деп санасак болот. Бул мезгилдерде алар под рубрикаларга бөлүнөт. Бул түшүнүктөр көптөгөн ишенимдерди, үрп-адаттарды, ырым-жырымдарды, диний жана магиялык процесстерди камтыйт. Алардын бардыгынын максаты жаңы мезгилге даярдануу, мүмкүн болуучу коркунучтардан коргоо, терс көрүнүштөрдү жоюу, ал мезгилдерди баалоо жана майрамдоо. Ар бир өткөөл мезгилде кездешкен үрп-адаттар, каада-салттар, аземдер жана иш-аракеттер белгилүү бир чөйрөнүн салттуу маданиятынын негизги бөлүктөрүнүн бир бөлүгү болуп саналат. Белгилүү пункттары менен айырмаланса деле, бул өткөөл

мезгилдердин бардыгы адамгерчилик жагынан универсалдуу мүнөзгө ээ деп айтууга болот (Өрнөк, 2000: 131).

Белгилүү болгондой, бул өткөөл мезгилдерде көптөгөн үрп-адаттар, каада-салттар, жөрөлгөлөр бар. Бирок бул изилдөөдө өткөөл мезгилдер ишеним алкагында гана сөз кылынгандыктан, бул элементтердин ишенимге негизделген мисалдары талкууланат.

Биринчи аталышка кирген туулган деген дагы бир наам бар. Адамзаттын төрөлүшү адамзаттын уланышын камсыз кылгандыктан, ал кылымдар бою ыйык көрүнүш катары сүрөттөлүп келген. Жаңы төрөлгөн инсанга төрөлгөнгө чейин жана төрөлгөндөн кийин көптөгөн үмүттөр байланып, бул инсанга өмүр бою ар кандай милдеттер жүктөлөт.

Түрк салтында балага чоң маани берилет. Ушунчалык, “Деде Коркут” аңгемелериндеги үйлөнүү үлпөттөрүндө мырзалардын отуруу тартиби даражага карап эмес, балалуу болгон-болбогонуна карап аныкталган. Ак чатырда уулдуу мырзалар, кызыл чатырда кыздуу мырзалар, кара чатырда баласыз мырзалар отурушат (Өгөл, 2000: 233). Балага болгон сүйүү жана анын төрөлүүсүнө болгон кызыгуу, элдердин бала жөнүндөгү мааниси, божомолдору эне курсагындагы мезгилден башталат. Бул абал аялдарга көптөгөн милдеттерди жана тыюуларды алып келди (Полат, 2019: 61).

Өткөөл мезгилдердин биринчиси болгон төрөлүү мезгили да үч темада бааланышы керек. Ар бир этаптын өзүнүн тажрыйбалары жана ишенимдери бар. Бул наамдар “төрөткө чейинки”, “төрөт учуру” жана “төрөттөн кийин” болуп саналган.

Биринчи бөлүккө кирген экинчи наам - нике. Үйлөнүү коомдук түзүлүштүн эң маанилүү кубулуштарынын бири. Коомдун эң кичинекей жана эң негизги курамы болгон үй-бүлө болуу процессинде баш кошуу окуясы эки адамдын жашоосундагы бурулуш катары каралат. Үй-бүлө курууга адам бала кезинен психологиялык жактан үй-бүлөсү жана коом тарабынан даярдалат.

Үйлөнүү окуясы; Ал үч этапта өтөт: никеге чейин, никеде жана никеден кийин. Кыргыздардагы үйлөнүү процессин төмөндөгүдөй тизмектеп көрсөк болот: 1. Кудалашуу, 2. Жуучу түшүү (кудалашкан кыздын үйүнө белек-бечкек менен баруу же кызды үйүнөн жөрөлгө менен алып кетүү), 3. Кыз узатуу, 4. Үйлөнүү. Бул каада-салттардан тышкары үйлөнүү жөнүндөгү көптөгөн ишенимдер да бар.

Экинчи бөлүккө кирген үчүнчү наам - өлүм. Ар бир коомдо өлүм кайгылуу жана үрөй учурган окуя катары кабыл алынган. Өлүмдүн айланасында сөзсүз түрдө ар кандай ойлор жана ишенимдер пайда болду. Өлүм окуясы жана акырет жашоосу адамзат үчүн белгисиз болгон көрүнүш болсо да, ар кандай ишенимдерге ээ.

Эски түрктөрдө өлүм рухтун денеден толугу менен чыгып кетиши катары көрүлгөн (Гүнай жана Гүнгөр, 2018: 94). Денеден чыккан жан *ачык асманды көздөй көтөрүлүп учуп кетет* деген ишеним бар болгону менен, өлүмгө карата *учуу, керегек болуу* деген сөздөр айтылат. Кыргыздарда өлүм окуясы метафоралык ысымдар менен ушундайча туюндурулган (Орозобаев, 2014: 43). Өткөөл мезгилдердин акыркысы болгон өлүм кыргыздарда кадыресе көрүнүш катары кабыл алынганы менен өлүмгө жана өлгөнгө ар кандай маанилер берилген.

Экинчи бөлүмдүн экинчи аталышы — элдик медицина. Элдин дарыгерге мүмкүнчүлүгү жок же баргысы келбегендигинин натыйжасында ооруну аныктоо жана дарылоо максатында колдонулган ыкмалардын бардыгы *элдик медицина* деп аталат. Бул жерде айтылган нерсе физиологиялык оорулар эмес; кара көз, сыйкыр, тукумсуздук ж.б. сыяктуу түшүнүктөрдү да камтыйт (Боратав, 1984: 122-123).

Кыргыздарда бир аз өнүккөн элдик медицина бүгүнкү күндө да өз күчүн сактап келет. Эл ичинде кыргыздар илимий түшүндүрө албаган, табияттан тышкаркы факторлордон деп ойлогон ооруларды “кыргызынча оору” деп аташат. Оорунун мындай учурларында эл арасындагы көбүнчө аялдар болгон медайымдарга (дарыгерлерге) кайрылышат. Мындан тышкары куучулар, бакшылар да дарылоодо активдүү роль ойношот.

Экинчи бөлүмдүн үчүнчү аталышы – төрөт жөнүндөгү ишенимдер. Адамзаттын бүткүл тарыхында молчулук маанилүү түшүнүк катары жашап келген.

Анткени молчулук – адам тукумунун уландысы үчүн дайыма керек болгон түшүнүк. Кылымдар бою адамзат тукумдуулуктун үзгүлтүксүз болушу үчүн ар кандай ишенимдерге жана ырым-жырымдарга ээ болгон (Эроглу, 2017: 33).

Экинчи бөлүмдүн төртүнчү аталышы – өзгөчө жандыктар жөнүндөгү ишенимдер. Тарых бою адамдар түшүндүрө албаган окуялардан коркуп, бул окуяларды табияттан тышкаркы бир күч менен түшүнүүгө аракет кылышкан. Түрктөр кылымдар бою табиятта табияттан тыш күчтөрдүн бар экенине ишенишкен. Кыргыздардын ишеним системасынын ичиндеги бул түшүнүк бүгүнкү күндө да бар. Ислам менен өзгөргөн бул ишенимдер; Исламга чейин жакшылыктын жана жамандыктын ээлери катары эки бутакка бөлүнөт (Орозобаев, 2014: 58).

Албарсты – түрктөрдүн элдик ишенимдериндеги шайтан жандык. “Төрөт учурунда зыян келтирүүчү коркунучтуу рух, азапчы рух, үй периси жана жаман рух” сыяктуу маанилерге ээ болуу менен бирге, көптөгөн ар түрдүү ат менен аталып калган (Бейдили, 2015: 37). Албарсты жалпысынан чачы аламан, эмчеги чоң аялдын кейпин кийген коркунучтуу жандык катары сүрөттөлөт (Орозобаев, 2014: 139).

Бирок, бул жалпы түшүнүү сыяктуу эле жакшы албарсты бар деген пикир бар. Кыргыз жана казак элдик ишенимдеринде албарстынын эки түрү бар. Бири кара, экинчиси сары албарсты. Сары албарсты молдолор кууп чыгышы мүмкүн, бирок кара албарстылардын абалы бир аз кыйыныраак жана аларды кууп чыгуу ар кимдин эле колуна келе бербейт (Бейдили, 2015: 39).

Физули Баяттын айтымында; проф. Мирели Сейидов түрк элдеринин арасында Албарсты жана Ал Карысы ишеними үч тармакта өнүккөнүн аныктаган. Булар; 1. Албарсты-Ал-Карысы күн жана суу менен байланышкан. 2. Жаныбар (эчки, уй, өгүз) катары көрүлөт. 3. Антропоморфизм аркылуу адам катары элестетилген (2005, 70). Жер-жерлерде жасалган жыйнактардын натыйжасында Сейидов жазып алган экинчи жана үчүнчү пункттарга болгон ишеним кыргыздарда уланганы байкалган.

Ошондой эле “Ал” рухуна ээ адамдар кээ бир ооруларды айыктыра алат деген ишеним бар (Бейдили, 2015: 35). Кошумчалай кетсек, «Шан кызы» дастанында Албарсты кумарга болгон ач көздүгү менен көңүл бурат. Бул жакшы көрүү анын молчулукка жана өндүрүмдүүлүккө колдоо көрсөткөн жамаатка таандык болгондугуна байланыштуу (Бейдили, 2015: 39). Кыргыздардын элдик ишенимдеринде “Умай эне” деп аталган Умай мотиви аялдардын жана балдардын патриархы жана коргоочусу катары белгилүү. Умай эне балдарды таштап кеткенде балдар ооруп калат деген ишеним бар. Сейидов Умайды балдар менен аялдардын эле эмес, бүткүл адамдардын, күндүн жана очоктун культунун коргоочусу, береке, молчулук берүүчү кудай катары сүрөттөйт (Дыйканбаева, 2016: 71). Чорухлу болсо кээ бир түрк урууларында төрөттүн символу болгон күндүн сары түстүү болушуна байланыштуу Умайдын “Сары кыз” деп да аталгандыгын белгиледи. Дагы бир мифологиялык жандык болгон сары кыз тууралуу көптөгөн пикирлер бар. Казактар менен кыргыздар сары кызды албасти деп чечмелешет.

Кыргыздардын элдик ишенимдеринин эң көрүнүктүү элементтеринин бири бул куучулук. Куучулар — төрөлгөндө жиндерди кууп чыга алган шамандар, бакшылар (Орозобаев, 2014: 192). Канаттуу болуунун ыкмаларынын бири бул мифологиялык жандыктардын (албасты, сары кыз) чачтарын алуу. Мына ушул маалыматтардын баарынын негизинде жер-жерлерде топтолгон маалыматтар кыргыздарда эски түрк ишенимдеринин издери активдүү жашап жатканын көрсөтүүдө. Жакшы албастылардын бар экени, “сары кыздар” деп аталган жандыктар менен албарстылардын маал-маалы менен бир жандык катары сүрөттөлүшү, бул жандыктарда чачынын аркасы менен даба, кароолчу боло турган адамдар бар экендиги бекеринен эмес. Умай, Албарсты, Сары кыздын мотивдери убакыттын өтүшү менен бири-бирине аралашып, эл арасында уланып келе жаткан мифологиялык ой-пикирлер экенин даана көрүүгө болот.

Экинчи бөлүмдүн бешинчи аталышы - үй-бүлө мүчөлөрү жөнүндөгү ишенимдер. Коомдун эң кичинекей курулуш материалы катары сыпатталган эне, ата жана балдардан турган үй-бүлө түзүмү түрк үй-бүлө түрүн жалпылайт. Бул үй-бүлө түрү коомдун өзөгүн түзөт десек болот. Түрктөрдөгү менчик түшүнүгү жайыт

жана малдан турган. Турмушка аттанган балага же кызга үлүштөр берилип, аларга жаңы үй салууга жардам берилди. Атанын үйү үйдүн кичүү уулуна калтырылган (Чандарлыюглу, 2019: 122). Исламга чейинки түрк коомунда түрк үй-бүлөсү патриархалдык түзүлүшкө ээ. Согушчул коомдун натыйжасы болгон патриархалдык түзүлүштө эркектер аялдарга караганда көбүрөөк алдыга чыгышкан (Йүже, 2021: 64). Бирок патриархалдык түшүнүк сакталганы менен аялга да керектүү баа берилет. Бүгүнкү кыргыз коому эски түрк үй-бүлө түшүнүгүн сактап келет. Ата-энени, көзү өткөн ата-бабаларды сыйлоо – бул ажырагыс талап. Коомдо өзгөчө ата-баба рухунун, анын ичинде ата-эненин айланасында калыптанган ишенимдер көп.

Экинчи бөлүктүн алтынчы аталышы – жаман көз жөнүндөгү ишенимдер. Жаман көз деген сөз араб тилинен алынган, көз деген сөз. Кээ бир адамдардын көз аркылуу кандайдыр бир жандыкка же нерсеге зыян келтире алат деген ишеними жаман көз деп түшүндүрүлөт (Боратав, 1984: 104). Жаман көз кыргыз тилиндеги жалпы көрүнүшү менен “чоң чач” деп аталат (Орозобаев, 2014: 225). Мындан тышкары, “сук кирүү, сугу өт” же “суктан-“ этиштери көздүн жамандыгын билдирген сөз айкаштары. “Сук” деген сөз «ач көз, сараң» дегенди, ал эми “суктан-“ этиши көрө албастыкты билдирет (Сагынбаева, 2015: 174). Бул зат атооч жана этиштер метафора аркылуу жаман көз туюндурууга да жолугат. Булардан тышкары “кирене кирүү” деген сөз да бар. Бул жаман ооруга чалдыгуу дегенди билдирет.

Экинчи бөлүмдүн жетинчи аталышы от жөнүндөгү ишенимдер. Түрктөрүндө од деп аталган от байыркы доорлордон бери ыйык жана тазалыкты камсыз кылуучу элемент катары кабыл алынган. Бүгүнкү күндө ишеним системасынын ичинде отко байланыштуу ырым-жырымдарын түшүнүүгө мүмкүн болбогон архаикалык издер бар экенин аныктоого болот (Гүнай жана Гүнгөр, 2018: 67). Кыргыздардын арасында сакталып калган от жөнүндөгү ырым-жырымдардан, ишенимдерден от культу өз таасирин сактап турган культ экени түшүнүлөт.

Экинчи бөлүктүн акыркы аталышы башка ишенимдер. Бул бөлүмдө жогорудагы темаларга кирбеген ишенимдер бар.

Диссертациянын иштин үчүнчү бөлүгүндө аял түшүнүгү менен ыйыктын ортосундагы байланыш жана элдик адабияттын буюмдары орун алат.

Умай түрк ишеним системасында коргоочу рух, олуя же периште катары аныкталат (Бейдили, 2015: 582). Кыргыздар тарабынан Умай үчүн; адамдын биринчи энеси, наристелердин колдоочусу сыяктуу маанилер берилет (Орозобаев, 2014: 168). Манас эпосундагы, Умай эне периште деген сөз энелик, периштелик маанилеринин да Умайга таандык болгондугун көрсөтөт (Бейдили, 2015: 582). Умай кыргыздарда жалпысынан аял-балдардын коргоочусу, молчулуктун өкүлү жана дабагер катары белгилүү. Мындан тышкары, исламдын таасири менен Батма менен Зуура да Умай сыяктуу аялдардын энеси деген ишенимдер пайда болгон (Дыйканбаева, 2016: 71). Бул ысымдар ишеним системасында бааланып, элдик медицинада көп колдонулган. Эл арасында табыптар да ушул ысымдардан күч алып, алардын аркасында дарыланышат деген ишеним бар.

Акырында макал-лакап, кошок, ак-бата, бешик ырынын мисалдары берилген.

Натыйжада улутту улут кылган көптөгөн элементтер бар. Технологиялык өнүгүүлөр менен бирге адамдар маалымат дооруна ыңгайлаша баштады жана универсалдуу дүйнөлүк тип түзүлө баштады. Бирок, башка маданияттар менен болгон карым-катнаш мурункуга караганда көбүрөөк болгону менен, элдер билип-билбестен өз маданиятын кийинки муундарга өткөрүп берүү менен аны сактап калганы байкалууда.

Изилдөөлөр аркылуу Ислам жана эски түрк ишенимдеринин бирге жашап жаткандыгы, изилдөө жаатындагы орток ишенимдин Ислам дини экендиги аныкталды. Кадыресе, кээ бир булактар Исламга эч кандай тиешеси жок ишенимдерди жана амалдарды исламий буйрук деп эсептешет. Булардан тышкары бул тармактагы эң таң калыштуу элементтердин бири – кырк жаштан ашкан булак адамдардын атеизмге көп басым жасагандыгы. Бул басым атеизмди коргоо максатын көздөбөйт, тескерисинче, советтер жүргүзгөн атеисттик тарбия саясатынан улам адамдар динден, ишенимден алыстап кеткен. Булактарда алардын динсиздик менен тарбияланганы үчүн диний билимдери алсыз экени айтылганы

менен, ислам дүйнө таанымына караганда кырк жаштан ашкан адамдарда эски түрк ишенимдеринин көбүрөөк сакталганы аныкталган.

Аймакта диндин так өкүмү катары эсептелген исламга чейинки кээ бир элдик ишенимдерге ошол эле аймакта жашаган жана айылда исламий тенденциялары менен белгилүү болгон адамдар катуу каршылык көрсөтүшкөн жана жыйнак учурунда бул ишенимдер ширк болуп саналарын көп баса белгилешкен. Бир эле ишеним үлгүлөрү булак адамдар тарабынан ар кандай жолдор менен бааланганы да байкалган. Жергиликтүү калктын бир бөлүгү бул ишенимдерди жактаса, кээ бирлери муну ырым-жырым деп айтышкан.

Диссертациянын максатына ылайык, коомдо жашаган элдик ишенимдерди аныктоо максат кылынган. Бул ишенимдердин эски ишеним системасы менен байланышы жана аялдардын жашоо мейкиндигине тийгизген таасири баса белгиленет. Алынган маалыматтарга караганда, гендердик контекстте патриархалдык тартип бар болгону менен, аялдардын той көйнөктөрү мурункуга караганда активдүүрөөк болгондугу изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын бири болду.

Коомчулукта жашаган элдик ишенимдер аялдардын жашоосунда жалпы чектөөлөрдү жаратпайт деп айтууга болот. Бирок бул диссертацияда кеңири берилбеген салттарга тиешелүү эмес, кыргыз аялдарынан күтүлгөн “аялдык” милдеттер аларды эмгекке, коомдук турмушта адептүүлүккө, сабырдуулукка үндөөчү өнүгтө өз ордун тапты.

Мындан тышкары, аялдардын сөз кылуу укугунан ажыратылганы жана падышачылык доору менен бул абалдын өзгөргөнү баса белгиленсе да (Ишжаноглу, 2018: 359), чындыгында аялзатынын үй ичинде, талаа изилдөөдө тышкы дүйнөгө таасир эткен бир күч экенин айтууга мүмкүн болду. “Кыргыздын биринчи байлыгы – дең соолук, экинчиси – ак жоолук” бул жерде “ак жоолук” деп сыпаттап, башына ак жоолук салынган аялдар жөнүндө айтылат. Бул макал кыргыздын аялзатын канчалык баалаарын далилдеп турат.

Жыйынтыгында элдик ишенимдердин аялдардын жашоосуна тийгизген таасирин изилдөө, табылган маалыматтарды жазуу менен түбөлүккө калтыруу максат кылынган. Диссертация натыйжа алуу менен өз максатына жеткен. Эмгекти жазуу учурунда аныкталган маалымат жасала турган жаңы изилдөөгө курал болоору күтүлүүдө.

KAYNAKLAR

- Abramzon, S. M. (1999). Kırgız cana Kırgızistan tarihi boyumça tandalma emgekter. Mambetaliev, S., Sulaymankulov, D., Makenov, S., (Kotor.), Soros fondu, Bişkek.
- Adam, B. (2018). “Din Hakkında Genel Bilgiler” Dinler Tarihi. Adam, B. (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 36-40.
- Akmataliev, A. (2001). Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar. Kulamshaev, K. (Çev.), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Akmataliev, A. vd. (2003). Kaada-salttar, Ak batalar. Şam basmakanası, Bişkek.
- Akmatov, Ö. S., Madmarova, G. S. (2018). Kız-kelinderge karata sotsialdik mamilenin sotsiocaratılıştık cana sotsiomadaniy öñüttörü. Nauka, novie tehnologii i innovatsii Kırgızstana, 12: 144-147.
- Apilov, M., Turdalieva, Ç. (2014). Ak-Talaa rayonu tarihi. Iymanprint, Bişkek.
- Asanov, A. vd. (2004). Kırgızistan geografiyası. Mamlekettik til cana ensiklopediya borboru, Bişkek.
- Aybars, S. (2019). Kadın Folkloru ve Toplumsal Cinsiyet Üzerinde Kültürel Kimliğin Etkisi: Tavşanlı İlçesi Dedeler ve Beyköy Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Bayat, F. (2005). Mitolojiye Giriş. Karam Yayınları, Çorum.
- Bayat, F. (2006). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Beydili, C. (2015). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Yurt Kitap Yayınları, Ankara.
- Boratav, P. N. (1969). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, P. N. (1984). 100 Soruda Halk Folkloru. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Challaye, F. (1960). Dinler Tarihi. Tiryakioğlu, S. (Çev.), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (2019). İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Çeltikçi, O., Kayhan, S. (2016). Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması. Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 62-84.
- Çerikbaev, S. vd. (2018). Ak-Talaa rayonu ensiklopediyası. Gülçınar basmakanası, Bişkek.
- Çoruhlu, Y. (2000). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Dişkanbayeva, M. (2016). Kırgızlarda Atalar Kültü. Kömen Yayınları, Konya.
- Egemberdieva, S. vd., (1998). Koşoktor. Şam basması, Bişkek.
- Eliade, M. ve Couliano, I. P. (2018). Dinler Tarihi Sözlüğü. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Ergin, M. (2021). Dede Korkut Kitabı 1-2. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eroğlu, A. H. (2017). “Halk İnanışlarına Giriş” Halk İnanışları El Kitabı. Arık, D. ve Eroğlu, A. H. (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 19-42.
- Erşahin, S. (1999). “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39 (1): ss. 393, 438.
- Gömeç, S. (2002). Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gültepe, N. (2008). Türk Kadın Tarihine Giriş. Ötüken Yayınları, İstanbul.

- Günay, Ü., Güngör, H. (2018). Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara.
- İnan, R. A. (2010). Türk Halk İnanışlarında Kadın Algılamaları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnan, R. A. (2018). Kadın Merkezli Türk Halk İnanışları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Turkish Studies, 13: 161-174.
- İşcanoğlu Bayrak, İ. (2018). "Kırgız Aile ve Sosyal-Kültürel Hayatında Kadın." Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad), 2 (1): ss. 358-366.
- Kafesoğlu, İ. (1980). Eski Türk Dini. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Karataev, O. K. cana Eraliev, S. N. (2005). Kırgız etnografyası boyunca sözdük. Biyiktik, Bışkek.
- Meskhidze, M. (2006). Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Moldokulava, D. (2016). Kırgızdardın saltık cürüm-turum madaniyatı (XIX kılımdın ayığı – XX kılımdın başı). Bışkek.
- Orozobaev, M. (2014). Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş 7. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Örnek, S. V. (2000). Türk Halkbilimi. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Polat, K. (2019). Beşikten Mezara Kırgız Türkleri. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Roux, J. P. (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. Kazancıgil, A. ve Arslan, L. (Çev.), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Roux, J. P. (2006). Orta Asya Tarih ve Uygarlık. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Saginbayeva, B. vd. (2015). Kırgızca-Türkçe Sözlük. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bışkek.
- Soltonoyev, B. (2018). Kırgız Tarihi 1-2. Dıykanbayeva, M. (Çev.), Kabalcı Yayınları, Konya.
- Stone, M. (2000). Tanrılar Kadıncı. Şarman, N. (Çev.), Payel Yayınevi, İstanbul.
- Şeralı, C. (2017). Adam attarı-el baylığı. Uluu toolor, Bışkek.
- Taşagıl, A. (2018). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Temur, N. (2014). Kırgız Türklerinde Sıncılık Geleneği ve Kırgız Sıncıları. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tryjarski, E. (2012). Türkler ve Ölüm. Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Umarova, R. N. (2020). Kırgızdarda kız baldardı sotsialdaştırıunun tarihıy-madaniy öbölğölörü cana şarttarı. İzvestiya Kırgızkoy akademii obrazovahiya, 2 (51): 168-174.
- Yıldız, N. (1995). Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yörük, Y. Z. (2006). Şamanizm. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yüce, M. (2021). Sosyo-Ekonomik Yönüyle Kırgızistan ve Kırgız Türkleri. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

EKLER

FOTOĞRAFLAR

Dilekte bulunmak için gidilen mazar adlı yerlerden birisi. Bu mazarlar bazen bir ağaç, bazen pınar, bazen ise bir mezar olabilir.

Dilek dilenerek bez parçası bağlanmış ağaçlardan birisi.

Tuşoo kesüü (ayak bağı kesme) ve nazar çıkarmada kullanılan beyaz ve siyah koyun yününden eğrilen ip.

Togolok Moldo'nun kabri.

Şırdak (Keçe halı).

Carma adlı içecek.

Düğünlerde ve kutlamalarda ortasına sarı may (tereyağı) koyularak hazırlanan ikramlık tabak. Geleneğe göre bu sarı may insanlar arasında gezdirilir ve herkes ooz tiyüü (tatma) geleneğini gerçekleştirir. Oozandırüü (ağızlandırma, [sarı may] yedirme) geleneğinde de bu sarı may kullanılır.

Alastoo (alazlama) geleneği. Ara adlı bitkinin yakılarak dumanının evde veya bir kişinin çevresinde gezdirilmesiyle yapılır.

Devlet tarafından Baatır enelere (Bahadır Annelere) verilen madalyaların örnekleri.

Togolok Moldo köyünde
kaynak kişilerle çekilmiş bir
fotoğraf.

KAYNAK KİŞİ BİLGİLERİ

	Ad Soyad	Doğum Yılı	İkametgâh Yeri	Meslek
KK-1	Kerez Bolotbekova	1948	Togolok Moldo	Emekli-Hemşire
KK-2	Kasiyeva Cıldız	1993	Togolok Moldo	Ev Hanımı
KK-3	Cipargül Kasiyeva	1964	Togolok Moldo	Emekli-Ev Hanımı
KK-4	Kovar Kocamuratova	1957	Togolok Moldo	Emekli-Öğretmen
KK-5	Şayır Moldosalieva	-	Togolok Moldo	Emekli-Öğretmen
KK-6	Azatbübü Kapaova	1952	Togolok Moldo	Emekli
KK-7	Aynagül Abdicaparova	1959	Togolok Moldo	Emekli-Öğretmen
KK-8	Ayzada Nurmanbetova	1980	Togolok Moldo	Ev Hanımı
KK-9	Gülsana Germankulova	1951	Togolok Moldo	Emekli-Öğretmen
KK-10	Kımbatbübü Abdiraimova	1964	Togolok Moldo	Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni
KK-11	Burulsun Mamişova	1953	Togolok Moldo	Emekli-Hemşire
KK-12	Arpaçı Artıkbayov	1964	Togolok Moldo	Öğretmen
KK-13	Kurmanbübü Tokobayeva	1965	Togolok Moldo	Emekli
KK-14	Saadabübü Tokobayeva	1963	Togolok Moldo	Okul Öncesi Öğretmeni
KK-15	Saadat Baktılova	1962	Cogorku May	Memur
KK-16	Cipargül Abışova	1962	Cogorku May	Emekli-İlkokul Mezunu
KK-17	Adilbek Köçörbaev	1981	Cogorku May	Tarih Öğretmeni
KK-18	Nargiza Cumakulova	1988	Bişkek (Cogorku May doğumlu)	Hemşire
KK-19	Ayperı Andaşova	1994	Ak-Talaa (Kara Bürgön doğumlu)	Öğretmen
KK-20	Bermet Mamıtova	1960	Kara Bürgön	Emekli-Muhasebeci
KK-21	Gülkayır Mayrekeva	1977	Kara Bürgön	Okul Müdürü-Öğretmen
KK-22	Asipa Moldoomurova	1947	Kara Bürgön	Emekli-Öğretmen
KK-23	Satınbübü Nogoybayeva	1955	Kara Bürgön	Emekli-Aşçı
KK-24	Torgoy Nazaralieva	-	Koş Döbö	Emekli-Öğretmen
KK-25	Satımbay Kulmambet	1958	Koş Döbö	Emekli-Tarih öğretmeni
KK-26	Gülnarbübü Karabaeva	1962	Koş Döbö	Emekli-Esnaf

